

genootschap
voor
geschiedenis

143/3-4

2006

ARTIKELS

-
F. Hooghe, <i>De Cokerulle (1280-1285). Een conflict tussen Ieper en zijn hinterland over de lakennijverheid</i>	393-448
N. Provoost, <i>Profane devotie in een kleine stad in middeleeuws Vlaanderen. De Heilig Kruisprocessie te Veurne (1395-1550)</i>	449-523
K. Calis, <i>Octave Delepierre (1804-1879) in duplo. Op zoek naar een oud-bibliothecaris in een nieuwe bibliotheek</i>	524-554

BOEKBESPREKINGEN

-
J. Van Leeuwen, <i>De Vlaamse wetsvernieuwing. Een onderzoek naar de jaarlijkse keuze en aanstelling van het stadsbestuur in Gent, Brugge en Ieper in de Middeleeuwen</i> (J. Mertens)	555-556
J. Koldewey, <i>Geloof en Geluk. Sieraad en devotie in middeleeuws Vlaanderen</i> (L. Devliegher)	556-560
J. Braet, <i>Geschiedenis van de brouwerij De Leeuw in Aartrijke</i> (J. Vannieuwenhuyse)	560-562
A. Vanrolleghem, <i>Ieper à la Carte. De Ieperse vestingen in kaart gebracht</i> (J. Bossu)	563-565
A. Verdonck, L. De Winter en M. Smets, <i>Huib Hoste 1881-1957</i> (L. Devliegher)	566-570

KRONIEK

571-588

De Cokerulle (1280-1285) Een conflict tussen Ieper en zijn hinterland over de lakennijverheid

Status quaestionis en afbakening van het onderzoek

In de laatste decennia is de aandacht voor de verhouding tussen stad en platteland in de middeleeuwen steeds maar toegenomen.¹ Dit onderzoek wordt voornamelijk ingedeeld onder de sociale en economische geschiedenis van de middeleeuwen, hoewel de verbinding met de rurale en institutionele geschiedenis eveneens van belang is. Belangrijke bijdragen betreffende de plattelands- en stadsgeschiedenis in het graafschap Vlaanderen werden geleverd door vertegenwoordigers van de "Gentse Historische School" als E. Thoen², P. Stabel³ en M. Boone.⁴ Hun werk ligt in het verlengde van het onderzoek van A. Verhulst, H. Van Werveke en H. Pirenne. Internationaal kreeg het

-
- 1 Dit eerste artikel – er volgt nog een tweede luik – is een bewerking van: F. HOOGHE, *Omme discort dat was van den wullewerke tuscen die van Tyre ende van Poperinghen. Een politiek-economisch en sociaal onderzoek naar de conflicten over de lakennijverheid tussen Ieper en zijn hinterland (1280-1373)*, Licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, dept. Moderne Geschiedenis, 2002. Met dank aan prof. dr. P. TRIO voor het begeleiden van deze verhandeling.
  - 2 E. THOEN, "The count, the countryside and the economic development of the towns in Flanders from the eleventh to the thirteenth century. Some provisional remarks and hypotheses", in : Ed. E. Acerts, B. Henau, P. Janssens e.a., *Studia Historica Oeconomica, Liber Amicorum Herman Van der Wee*, Leuven, 1993, 259-278.
  - 3 P. STABEL, *Dwarfs among Giants: The Flemish Urban Network in the Late Middle Ages* (Studies in urban, social, economic and political history of the medieval and modern Low Countries VIII), Leuven en Apeldoorn, 1997. Specifiek m.b.t. de "smalle" of kleine steden in Vlaanderen: P. STABEL *De kleine stad in Vlaanderen: bevolkingsdynamiek en economische functies van de kleine en secundaire centra in het Gentse kartier (14de-16de eeuw)* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Klasse der Letteren CLVI), Brussel, 1995.
  - 4 M. BOONE en W. PREVENIER, *La draperie ancienne des Pays-Bas: débouchés et stratégies de survie (14e-16e siècles)*, Leuven, 1993. M. BOONE en P. STABEL, *Shaping urban identity in late Medieval Europe*, Leuven, 2000.

onderwerp reeds aandacht in het werk *Town and Country in Europe, 1300-1800* uitgegeven onder redactie van S.R. Epstein.⁵ Voor het eerst werd het graafschap Vlaanderen specifiek voor dit thema onder de loep genomen door D. Nicholas. Deze mediëvist uit Nebraska heeft een palmares aan historische studies betreffende het middeleeuwse Vlaanderen en middeleeuwse stadsgeschiedenis in het algemeen.⁶ Hij is één van de belangrijkste onderzoekers van het sociaal-economische en politieke leven in het graafschap Vlaanderen in de 14de eeuw.⁷ Hij baseerde en fixeerde zijn onderzoek voornamelijk op de bronnen voor de stad Gent en het hinterland, onder meer omdat voor deze stad en regio de bronnen talrijk zijn. Dit resulteerde in 1971 in een interessante vergelijkende studie over de sociale, politieke en economische spanningen tussen stad en platteland in het graafschap Vlaanderen.⁸ Er werd echter vastgesteld dat het werk maar weinig aandacht besteedde aan de ophefmakende conflicten tussen stad en platteland in het Westland. Ons onderzoek mag dus beschouwd worden als een aanvulling en uitdieping van de materie voor wat Ieper en omgeving betreft. Voor wat de lakennijverheid betreft is het onderzoek reeds ver gevorderd. Op internationaal vlak werd reeds door D. Cardon een algemene studie uitgebracht.⁹ Daarnaast specia-

---

5 S.R. EPSTEIN, red. *Town and Country in Europe, 1300-1800*, Cambridge, 2001.

6 D. NICHOLAS, *The Metamorphosis of a Medieval City: Ghent in the Age of the Artevelde, 1302-1390*, Lincoln-Leiden, 1987.

ID., *Trade, Urbanisation and the Family: Studies in the History of Medieval Flanders*, Aldershot, 1996.

ID., *Medieval Flanders*. Londen-New York, 1992.

7 Hij schreef o.a. een interessante studie betreffende Weert, een domein van de Gentse Sint-Baafsabdij liggend tussen de Oude en Nieuwe Schelde, respectievelijk tussen de kasselrijen van Waas en Bornem. Cf. D. NICHOLAS, "Weert: a Scheldt Polder Village of the Fourteenth Century", in: *The Journal of Medieval History*, 2 (1976), p. 239-68. In onze studie betreffende het Tempeliershof van Weert (het eigenlijke domaniaal hof van de abdij) gingen wij reeds dieper in op zijn werk en vulden wij het aan met eigen onderzoeksresultaten. Cf. F. HOOGHE en L. ROCHTUS, *Het Tempeliershof en de Rozendaalhoeve. Een nieuwe kijk op de geschiedenis van het dorp Weert*, Bornem, 2004.

8 D. NICHOLAS, *Town and countryside: social, economic and political tensions in fourteenth-century Flanders* (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte CLII), Brugge, 1971. Nederlandse uitgave: ID., *Stad en Platteland in de Middeleeuwen*, Bussum, 1971.

9 D. CARDON, *La draperie au Moyen Âge. Essor d'une grande industrie européenne*, Parijs, 1999.

liseerde de Canadese professor J. H. Munro zich voornamelijk in het onderzoek naar de lakennijverheid in Vlaanderen.¹⁰ Baanbrekend werk van eigen bodem werd geleverd door E. Coornaert in zijn studie over de rurale en stedelijke lakennijverheid in het graafschap Vlaanderen.¹¹ G. De Poerck schreef een belangrijk werk over de techniek van de lakenindustrie.¹² Pionierswerk werd geleverd door G. Espinas, voornamelijk dan voor Noord-Frankrijk.¹³ Recent legde ook P. Stabel zich toe op de weefnijverheid in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen.¹⁴ Voor de Ieperse lakenindustrie kan men terugvallen op de reeds gedateerde maar toch nuttige doctoraatsverhandeling van J. Demey.¹⁵ Ook in de laatste decennia is voor Ieper nieuw onderzoek gebeurd.¹⁶

-
- 10 J. MUNRO, red. *Textiles, Towns and Trade. Essays in the economic history of late-medieval England and the Low Countries* (Variorum collected studies series CS442), IX, Aldershot, 1994. Voor een uitgebreide bibliografie over lakennijverheid: J.H. MUNRO, *Bibliography of European Textiles, 1100-1750*, Toronto, 2004. <http://www.economics.utoronto.ca/munro5/ETextBib.htm>
- 11 E. COORNAERT, "Draperies rurales, draperies urbaines: evolution de l'industrie flamande au moyen-âge et au XVIe siècle", in : *Revue belge de philologie et d'histoire*, XXVIII (1950) p. 60-97.
- 12 G. DE POERCK, (e.a.) *La draperie médiévale en Flandre et en Artois. Technique et terminologie*, 3 dln. Brugge, 1951.
- 13 G. ESPINAS, *La draperie médiévale: problèmes économiques*, Parijs, 1940; ID., *Un grand commerce médiéval: les draps des Pays-Bas*, Parijs, 1937; ID., *La draperie dans la Flandre française au Moyen Âge*, Parijs, 1923.
- 14 P. STABEL, "'Dmeeste, oirboirlixste ende profittelixste let ende neringhe'. Een kwantitatieve benadering van de lakenproductie in het laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Vlaanderen", in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe reeks, LI (1997) 113-153.
- 15 J. DEMEY, *De Ieperse lakennijverheid: haar ontstaan, ontwikkeling en verval*. Doctoraatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, dept. Moderne Geschiedenis, 1947-1948.
- 16 Enkele studies voor Ieper vermelden wij hier:
P. BOUSSEMAERE, "De Ieperse lakenproductie in de 14de eeuw opnieuw berekend aan de hand van de lakenloodjes", *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, III (2000) p. 131-161; J. DEMEY, "De Vlaamse ondernemer in de Middeleeuwse nijverheid. De Ieperse drapiers en "upsetters" op het einde der XIIIe en in de XIVe eeuw", in: O. MUS en J.A. VAN HOUTTE (red.), *Prisma van de Geschiedenis van Ieper*. Ieper, 1974, p. 143-156; J. DEMEY, "Proeve tot raming van de bevolking en de weefgetouwen te Ieper van de 13de tot de 17de eeuw", in: O. MUS en J.A. VAN HOUTTE (red.), *Prisma van de Geschiedenis van Ieper*. Ieper, 1974, p. 157-170; M. DEWILDE, A. ERVYNCK & A. WIELEMANS (red.), *Ieper en de middeleeuwse lakennijverheid in Vlaanderen. Archeologische en historische bijdragen. Bijdragen van het Internationaal Symposium "A good Tarn! Archaeological and historical research into the medieval cloth industry of Flanders" 29-30.11.1996 (Archeologie in Vlaanderen. Monografie 2)*, Asse-Zellik, 1998.

De conflictverhouding tussen Ieper en de rest van het Westland werd echter nog niet voldoende belicht. Het meest geruchtmakende conflict, namelijk dat tussen Ieper en Poperinge, krijgt een sporadische verwijzing in historische studies.¹⁷ De studies die handelen over de specifieke verhouding tussen Ieper en Poperinge alleen zijn schaars en vaak totaal verouderd.¹⁸ Over de verhouding van Ieper en de andere steden en dorpen uit zijn hinterland werd evenmin veel onderzoek verricht. Zo is er de interessante maar toch wat beknopte studie over de Langemarkse lakennijverheid in de middeleeuwen van M. Boudry en R. Coussé.¹⁹

Het leek ons dus opportuun om in een uitgebreide studie dieper in te gaan op de conflicten die de verhoudingen tussen Ieper en zijn hinterland gedurende de 14de eeuw vertoebelden. Meer specifiek werd onze aandacht toegespitst op het aanslepende conflict met de naburige “*smalle stede*” Poperinge, maar er werd ook nagegaan hoe de relaties tussen Ieper en de andere gemeenschappen in zijn hinterland evolueerden. Voor wat de onderzoeksperiode betreft beperkten wij ons tot de tijdspanne 1280-1373. Beide data zijn belangrijk voor de geschiedenis van Ieper en het Ieperse hinterland. Ons beginpunt 1280 is het jaar waarin de eerste grootschalige opstand van het “gemeen” tegen het Ieperse patriciaat plaatsvond. Deze opstand bevatte niet alleen een plaatselijke, Ieperse dimensie maar ook een regionale en zelfs nationale dimensie. Het was ook een manifestatie van de bemoeienis van het grafelijke gezag in de stad. Het eindpunt van het onderzoek lijkt ons evident. In 1373 beslist Ieper om het over

-
- 17 E. AERTS, *Economische en sociale geschiedenis van de Middeleeuwen*. Cursus, Katholieke Universiteit Leuven, dept. Moderne Geschiedenis, 2000-2001, p. 89-90; J.H. MUNRO, “Industrial transformations in the north-west European textile trades, c. 1290-c. 1340: economic progress or economic crisis?”, in: J.H. MUNRO, red. *Textiles, Towns and Trade. Essays in the economic history of late-medieval England and the Low Countries* (Variorum collected studies series CS442), VIII. Aldershot, 1994, p. 114-116; D. NICHOLAS, *Town and countryside*, p. 92-98.
- 18 N. DE PAUW, *Tyre jeghen Poperinghe angaende den verbonden: gedingstukken der XIVe eeuw nopens het laken* (Koninklijke Vlaamse academie voor taal- en letterkunde. 3e reeks XVI), Gent, 1899; J. OPDEDRINCK, *Poperingana: Poperinghe et ses seigneurs. La lutte pour l'existence Poperinghe et son caillou. L'ancien canal de Poperinghe à l'Yser*, Poperinge, 1898.
- 19 M. BOUDRY, en R. COUSSE, “De Langemarkse lakennijverheid in de middeleeuwen (12de-15de eeuw)”, in: *Iepers Kwartier*, XXIV (1988), 81-107.

een andere boei te gooien en een proces te starten tegen Poperinge voor de Grafelijke Raad. In 1379 brak echter de "Gentse Opstand" uit die ervoor zou zorgen dat Ieper één van de zwaarste slagen te verduren kreeg in zijn hele geschiedenis. Het beleg van Engelse en Gentse troepen in 1383 n.a.v. de Vlaamse opstand en de Engelse veldtocht tegen de Clementijnen zorgde voor een enorme schade aan deze traditionele lakenstad.²⁰ Het spreekt voor zich dat ook het Ieperse hinterland hier zwaar onder te lijden heeft gehad. De geschiedenis van de stad en de regio zou er na 1383 heel anders uitzien. Onze begrenzing in ruimte ligt wat moeilijker. Het spreekt vanzelf dat wij de stad Ieper nemen als beginpunt maar over de afbakening van het begrip Iepers hinterland bestaan er enkele problemen. Als wij het hinterland zien als de kasselrij van Ieper, dan missen wij een groot deel van de in ons onderzoek betrokken gebieden.²¹ Er is ook maar weinig kasselrij-archief overgebleven m.b.t. de XIVe eeuw dat ons van nut kan zijn. Dit heeft als noodzakelijk gevolg dat onze aandacht niet kan gaan naar de specifieke geschiedenis van elk dorpje in de kasselrij Ieper, maar eerder naar een diametrale omtrek rondom de stad, vooral dan wat de lakennijverheid betrof. Bijgevolg gaat ons onderzoek eerder de richting uit van enkele case-studies in de regio. Wij laten ons leiden door de economische en politieke invloed van Ieper in die tijd om onze grenzen af te bakenen. Als gevolg hiervan hebben wij het ook over steden als Waasten, Wervik, Menen, Nieuwpoort, etc. Bovendien zullen wij ook onze aandacht even richten op gebieden die over de huidige landsgrens liggen, met name de kasselrijen Kassel en

20 P. TRIO en W. SIMONS, "Achtergronden bij het ontstaan van de tuindagprocessie: bronnen en situering", in: R. VINCKIER (red.), *Ieper Tuindag. Zesde eeuwfeest. Een bundel historische opstellen*. Ieper, 1983, 107-128.

21 Poperinge was eigendom van de abt van de Sint-Bertinusabdij te Sint-Omaars en was eigenlijk een stad op zich hoewel het soms juridisch tot de kasselrij Veurne werd gerekend. Elverdinge, Vlamertinge, Noordschote, Zuidschote, Woesten, Reningelst, Loker en Watou behoorden tot een aparte eenheid die men *de Acht Parochiënen de Spleten en de Branches* noemde. Het waren vrije zelfstandige parochies en heerlijkheden, die slechts financieel van de kasselrij Veurne-Ambacht afhankelijk waren. Ze zouden zich in de XVIIIe eeuw afsplitsen tot een aparte kasselrij. (Cf. S. BARBERY, *Veurne: een stadsgeografische bijdrage*. Onuitgegeven Licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, groep Aardrijkskunde, 1989-1990, p. 32-33) Waasten bezat sinds het begin van de XIVe eeuw ook een eigen kasselrij. Wervik en Menen behoorden tot de kasselrij van Kortrijk. Komen behoorde tot de kasselrij van Rijsel. Dorpjes als Nieuwkerke, Dranouter, Westouter behoorden tot de kasselrij van Belle.

Belle. In talrijke 14de-eeuwse oorkonden en kronieken wordt de term *Westland* vermeld. In de 14de eeuw was de term *Westland* echter meer dan een geografische benaming. Het *Westland* werd toen immers beschouwd als een afgescheiden kwartier.²² Een eenduidige afbakening van de term lijkt ons niet echt mogelijk. In een studie van T. Luykx staat de term *Westland* op de kaart van het graafschap bij het begin van de 14de eeuw.²³ Dat komt het best overeen met het gebied dat wij beogen. Er wordt in ons onderzoek gekozen voor een chronologische onderverdeling in een vijftal tijdzones, waarbij wordt gestreefd naar een nauwkeurige beschrijving van de gebeurtenissen en de samenhang met de algemene geschiedenis van het graafschap. In dit artikel zullen wij ons echter beperken tot een beschrijving van de resultaten van dit onderzoek met betrekking tot de Cokerulle.

Een overzicht van de bronnen

Op het eerste zicht leek er weinig bronnenmateriaal te zijn bewaard voor de middeleeuwse geschiedenis van de stad Ieper. Daar heeft de vernietiging van het waardevolle en omvangrijke stadsarchief tijdens de Eerste Wereldoorlog zeker veel mee te maken.²⁴ Maar na

---

22 D. Nicholas wees ons op het feit dat Robrecht van Kassel in 1323 het deel door de stad Ieper verschuldigd in de 2.000 pond jaarlijkse annuïteit die hij geërfd had van zijn vader, zou verkopen aan de schepenen van Ieper. Zowel de stad als de kasselrij Kassel, de stad Ieper, de steden en kasselrijen Veurne en Sint-Winoksbergen, en heel westelijk Vlaanderen waren delen van deze som verschuldigd aan de graaf. In 1349 zou Lodewijk van Male zelfs een regent over het *Westland* aanstellen. Hier bedoelde men met het *Westland*: de stad en kasselrij Ieper, de parochies Steenwerke, Nieuwerke en Nipkerke (Nieppe), de steden en kasselrijen of ambachten van Waasten, Belle, Kassel, Sint-Winoksbergen, Veurne en alle andere steden gelegen in het *Westland*. (Cf. D. NICHOLAS, *Town and countryside*, p. 157, noot 16) P. Stabel ziet het *Westland* zeer ruim als het Ieperse Kwartier en de kasselrijen van Veurne, Broekburg en Sint-Winnoksbergen. (Cf. P. STABEL, "Dmeeste, oirboirlixste ende proffitelixste let ende neringhe", p. 127.)

23 T. LUYKX, *Het grafelijk geslacht Dampierre en zijn strijd tegen Filips de Schone*, Leuven, 1952, kaart vooraan, zonder nummering.

24 Het verhaal achter het verloren gaan van één van de waardevolste archiefdepots voor de Middeleeuwse geschiedenis van Vlaanderen toont aan dat de vernieling van het archief helaas ook een pijnlijke en gruwelijke speling van het lot was. Eind augustus 1914 was E. De Sagher, de stedelijke archivaris van Ieper, naar Calais getrokken en kon niet meer terug naar Ieper door de onderbreking van de treinsporen en het beleg van Calais. Daar hij zonder toestemming van het stadsbestuur vertrokken was, kreeg hij bij zijn terugkeer geen toegang meer tot de archieven.

grondig onderzoek ontdekt men dat uit de vele uitgaven van archiefstukken, uit de vele werken en artikels van zowel vakhistorici als amateur-historici en uit centrale archieven toch een overvloed aan bronnenmateriaal kan teruggevonden worden. We delen het bronnenmateriaal in onuitgegeven en uitgegeven archivalische bronnen in. Voor een uitgebreid overzicht van deze bronnen verwijzen wij naar de bibliografie in onze licentiaatsverhandeling.²⁵ Zowel de stadsrekeningen als de stukken i.v.m. de Ieperse lakennijverheid bleven immers gelukkig grotendeels bewaard.²⁶ Daarnaast gebruiken wij de talrijke uitgegeven grafelijke oorkonden en andere documenten die in connectie stonden met ons onderwerp.

Hij werd zelfs op 26 september uit zijn functie geheven, opdat de archieven beter zouden gesurveilleerd kunnen worden. De archivaris zou zijn dierbare archief nooit meer terugzien. Op de nacht van 29 op 30 oktober werd de stad een eerste maal gebombardeerd. Het schepencollege achtte het echter niet nodig om zich te bekommeren om het schitterende archiefmateriaal. Op 4 november zouden ze de gebombardeerde stad reeds verlaten, terwijl de archieven, de bibliotheek en het museum aan hun lot werden overgelaten. Pas op 21 november brandden de Hallen af en ging ook het archief in rook op. Tussen 4 en 21 november had niemand er blijkbaar aan gedacht om de archieven te redden. Ook na de brand deed niemand de moeite om de overgebleven stukken uit de ruïnes te redden. In april 1915 zouden de Engelse officieren fragmenten van documenten nog terugvinden tussen de overblijfselen van de Hallen. Cf. [H. DE SAGHER], "Les archives de la guerre: Ypres", in : *Annales de la Société d'émulation de Bruges: revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre*, LXV (1915-1922), p.170-172.

25 F. HOOGHE, *Omme discort dat was van den wullewerke*, p. VII-IX.

26 G. DES MAREZ en E. DE SAGHER, *Comptes de la ville d'Ypres de 1267 à 1329*, 2 dln. Brussel, 1913; G. ESPINAS en H. PIRENNE, "Additions au Recueil", in: *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, XCIII (1929), p. 33-66. G. ESPINAS, en H. PIRENNE, e.a. *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre* (Académie royale de Belgique. Commission royale d'histoire. Publications in 4° [34]. Collection de chroniques belges inédites), 7 dln. Brussel, 1906-1966; BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek, Fonds Merghelynck, nr. 32; J.-J. LAMBIN, "Revue succincte de quelques comptes d'Ypres", in : *Messenger des Sciences Historiques de Belgique*, IV (1836) p.181-189.

Dit zijn de archieven die wij gebruikten voor ons onderzoek:

1. *Ieper, Stadsarchief*

Weinig of geen bronnen voor de 14de eeuw, wel de belangrijke inventaris van I. Diegerick van het oude, vernietigde stadsarchief en de aanvullingen van de stadsarchivarissen J.J. Lambin, A. Merghelynck en E. De Sagher.²⁷

2. *Brussel, Algemeen Rijksarchief*

Oorkonden van Vlaanderen (1e en 2e reeks) met heel wat oorkonden die nog niet uitgegeven zijn; voor Ieper voornamelijk in verband met de abdij van Mesen en Robrecht van Kassel.

3. *Gent, Rijksarchief*

Raad van Vlaanderen en grafelijke oorkonden, stadsrekeningen Gent, e.a.

4. *Rijsel, Archives départementales*

Rekenkamer van Rijsel:

- B. 1359-1363: interessant voor Ieper, kasselrij en hinterland.

---

27 E. DE SAGHER, *Notice sur les archives communales d'Ypres et documents pour servir à l'histoire de Flandre du XIIIe au XVIe siècle*, Ieper, 1898; I.L.A. DIEGERICK, *Inventaire analytique et chronologique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville d'Ypres*, 7 dln. Brugge, 1854-1868; J.-J. LAMBIN, *Beleg van Ypre, door de Engelschen en Gendrenaers, ten jaere 1383, en oorsprong van de feest gezegd den tuindag, met een verhael van de gebeurtenissen welke in Vlaenderen, ontrent dien tyd, plaets hebben gehad...* Ieper, 1833; ID., "Liste chronologique et biographique des abbés de Voormezele-lez-Ypres", in : *Annales de la Société d'émulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre-Occidentale*, II (1840) p. 133-145; ID., *Geschiedkundige onderzoekingen op de aloude aenstellinge van den voogd en van de schepenen en raeden der stad Ypre* (Ieperse historische studies VI), Anastatische herdruk. Ieper, 2000; ID., *Nalezingen of vervolg van de tydrekenkundige lyst van onuitgegevene hand-vesten, opene brieven en andere bescheiden, rustende onder de archiven der stad Ypre, Westvlaenderen...*, Ieper, 1829; ID., "Revue succincte de quelques comptes d'Ypres", in : *Messenger des Sciences Historiques de Belgique*, IV (1836) p. 181-189.; ID., *Verhael van den moord van eenige schepenen, raeden en andere inwooners der stad Ypre, gebeurd den 29.sten en 30sten november 1303, bewezen door echte bescheiden voormaels nooit in het licht gegeven*, Ieper, 1831; A. MERGHELYNCK, *Cabinet des titres des généalogie et d'histoire de la West-Flandre et des régions limitrophes. Vade-Mecum pratique et utile de connaissances historiques et indicateur nobiliaire et patricien de ces contrées renfermant de nombreux inventaires de collections d'archives, inédits jusqu'ici, appartenant à plusieurs dépôts publics et privés de la Belgique, ou Catalogue-Répertoire analytique, méthodique et raisonné de 555 manuscrits formés pour la plupart au moyen des documents y inventoriés, orné de sept planches en photo-typie et gravure*. Doornik, 1896-1897. Anastatische herdruk. Torhout, 1986; BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek, Fonds Merghelynck.

- B. 1561-1569 en B. 1572: 10 cartularia van Vlaanderen. Enorme bron aan archiefmateriaal voor het graafschap Vlaanderen. Spijtig genoeg beperkte ontsluiting wegens gebrek aan duidelijke en recente regesten.
- B. 1596-1606: registers met charters

Wij probeerden ook ons onderzoek enigszins aan te vullen met gegevens uit de kronieken van die tijd en enkele kronieken van latere datum. Het gaat hier vooral om lands- en stadskronieken.²⁸

De Cokerulle als bevrijdingsstrijd van Poperinge (1280-1285)

Inleiding

In de periode 1280-1282 werd Vlaanderen geteisterd door een eerste revolte van het gemeen in de grote Vlaamse steden.²⁹ De opstand te Ieper, de zogenaamde Cokerulle, werd reeds uitvoerig en grondig onderzocht door G. Doudelez en recent nog herzien door M. Boone.³⁰ Vandaar dat wij ons hier vooral laten leiden door de resultaten van hun onderzoek en een bijzondere aandacht hebben voor de rol van Poperinge en het platteland in deze opstand. Aangezien de studie van G. Doudelez reeds gedateerd is³¹, voegen wij, net als M. Boone, enige kritische noten aan zijn interpretaties en conclusies toe, waarmee wij geenszins afbreuk willen doen aan de waarde

28 R. DE SCHRYVER, *Historiografie. Vijftiende eeuw geschiedschrijving van West-Europa* (Faculteit Letteren van de K.U.Leuven. Ancorae. Steunpunten voor studie en onderwijs. Volume VIII), Leuven, 1994, p. 158-159. Voor meer info over de kronieken van Vlaanderen: cf. V. LAMBERT, *Chronicles of Flanders 1200-1500. Chronicles written independently from 'Flandria Generosa'* (Verhandelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent 19), Gent, 1993.

29 M. VANDERMAESEN, "Vlaanderen en Henegouwen onder het Huis van Dampierre 1244-1384", in: *Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, 1982, II, 403-404.

30 DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 188-294; M. BOONE, "Social conflicts in the cloth industry of Ypres", in: DEWILDE, ERVYNCK & WIELEMANS, *Ypres and the medieval Cloth Industry*, 147-155.

31 De studie van G. Doudelez werd heruitgegeven in het *Prisma van de Geschiedenis van Ieper* maar is eigenlijk oorspronkelijk van voor WO II. Cf. G. DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", *Revue des questions historiques*, jg. 1938 nr. 2, p. 58-78 en nrs. 3-4, p. 3-25; jg. 1939, nr. 1, p. 21-70.

van deze kritische historische studie. Wel proberen wij de feiten te herinterpreteren of aan te vullen.

De Ieperse lakennijverheid in de 13de eeuw: van bloei naar crisis

In de 13de eeuw kende Ieper zijn bloeiperiode in de lakennijverheid. De eerste keures vermelden de manufacturen van *draperie*, *estanforts*, *enforchiés* en *saies*. Blijkbaar produceerde Ieper vier soorten wollen stoffen: *draps*, *stanforts*, *biffes* en *says*. Het is mogelijk dat onder *biffes* ook *enforchiés* werden begrepen. Men moet een onderscheid maken tussen de *draperie ointe* of gesmoute draperie en de *draperie sèche* of ongesmoute draperie. De gesmoute draperie was de traditionele, zware draperie, terwijl de ongesmoute of lichte draperie de lichtere en goedkopere soorten vertegenwoordigde. Bij de gesmoute draperie werd de wol voor het kammen en het kaarden gewassen. Daardoor verdween ook de lanoline en moest een andere vetstof, *yeck* genaamd (boter of dierlijk vet, geen olie) toegevoegd worden, om het kammen mogelijk te maken en het spinnen te vergemakkelijken.³² Men sprak van ongesmoute draperie wanneer de wol minder grondig werd gewassen en er dus geen vetstof moest toegevoegd worden.³³

De twee aparte draperieën kregen te Ieper aparte regels opgelegd waarbij elke draperie haar eigen arbeidersgemeenschappen kende. De gesmoute draperie was de belangrijkste daar ze meer handenarbeid vereiste.³⁴ Dit had als gevolg dat alle stappen in de productie van de ongesmoute draperie, zelfs de aankoop van de wol, goedkoper waren dan in de gesmoute draperie.³⁵ De beste manier om laken te kleuren,

---

32 P. CHORLEY, "The Ypres cloth industry 1200-1350: the pattern of change in output and demand", in: DEWILDE, ERVYNCK & WIELEMANS, *Ypres and the medieval Cloth Industry*, 111-112; F. SORBER, "The making of cloth. State of the art technology in the Middle Ages", in: DEWILDE, ERVYNCK & WIELEMANS, *Ypres and the medieval Cloth Industry*, 22; BOUSSEMAERE, "De Ieperse lakenproductie in de 14de eeuw opnieuw berekend aan de hand van de lakenloodjes", 135.

33 CHORLEY, "The Ypres cloth industry 1200-1350", 112; BOUSSEMAERE, "De Ieperse lakenproductie in de 14de eeuw opnieuw berekend aan de hand van de lakenloodjes", 135.

34 BOUSSEMAERE, "De Ieperse lakenproductie in de 14de eeuw opnieuw berekend aan de hand van de lakenloodjes", 135.

35 CHORLEY, "The Ypres cloth industry 1200-1350", 122.

was in de wol te verven, maar daarvoor moest deze van nature vetvrij zijn. Daarom behoorde het duurste, *gekleurde laken* tot de gesmoute draperie. Meestal werd wede (blauw) als verfstof gebruikt, maar ook zeer dure verfstoffen als kermes (rood) of cochenille (paars).³⁶ Bovendien gebruikte men te Ieper vijf variëteiten meekrap (rood), een verplant die zowel werd gekweekt in het Ieperse hinterland als werd ingevoerd uit Rijsel, Beerst (bij Diksmuide), Brugge en “Micheem” (bij Brugge).³⁷ In het begin van de 13de eeuw was Ieper marktleider voor het *gekleurde laken*, en vooral voor de laagste kwaliteit ervan, het *blauwe laken*. In het midden van de 13de eeuw is het *gekleurde laken* van Ieper terug te vinden in Venetië, Verona, Bologna, Firenze en Pisa, ook in Zuid-Frankrijk (Perpignan), Spanje (Valencia), Castilië en Portugal en zelfs in de Levantijnse afzetgebieden van Genua. Daarnaast werden ook heel wat goedkopere *says* (saaien) en *stansforts* of *Standvoort* (*estamfors*) lakens verhandeld. Deze behoorden allebei tot de ongesmoute draperie. In de vroegste periode was het aandeel van de *says* en de *stanforts* in de Ieperse export verwaarloosbaar. In het midden van de 13de eeuw verloor de lakenstad zijn leiderpositie op de luxemarkt aan de grote productiecentra van de Champagne, die op hun beurt in de 14de eeuw door de Brabantse lakencentra verdrongen werden. Ieper reageerde dynamisch door tegen het midden van de eeuw een nieuw product, de *afforchiés* (*enforchiés*, *virgatos*), een dure *gestreepte stof* van de *draperie ointe* op de groeiende markt van het *gestreept laken* (*rayés* of *royés*) te brengen. De *enforchiés* of de *virgatos* zaten wat de prijs betreft eerder in een middenklasse tussen het dure *gekleurde laken* en de producten van de ongesmoute draperie. Het *blauwe laken* kwam voortaan uit Châlons, dus ging Ieper ook over op het duurste laken, het scharlaken. In de 13de eeuw moet Ieper zowat de grootste aanvoerder van scharlaken zijn geweest. Het werd enkel beconcurrereerd door Diksmuide (vandaar de meekrapteelt te Beerst), Gent en Dowaii.³⁸ In de 13de eeuw voerde Ieper vooral uit naar Zuid-Europa. Maar ook werden de *pulchri panni* uit Ieper uitgevoerd naar Noord- en Oost-Europa. Waarschijnlijk bereikte het Iepers laken reeds in de eerste helft van de 12de eeuw de markt van Novgorod.

---

36 *Ib.*

37 DE POERCK, *La draperie médiévale en Flandre et en Artois*, I, 176-178.

38 CHORLEY, “The Ypres cloth industry 1200-1350”, 123-124.

Maar de eerste oorspronkelijke teksten die een grote verspreiding van het Ieperse laken vermelden dateren pas uit de 13de eeuw.³⁹

In het laatste kwart van de 13de eeuw beïnvloedden politieke gebeurtenissen de Ieperse lakenindustrie drastisch. De Ieperse regio had zwaar te lijden gehad onder de Vlaams-Engelse handelsoorlog. De Engelse koning bracht duidelijk de economische kwetsbaarheid van het graafschap aan het licht door zijn wolexport als wapen te gebruiken. De textielcentra in zuidelijk en westelijk Vlaanderen, Ieper, Dowai, Diksmuide en Poperinge vereffenden het vlugst hun schuld (1277) in verband met de confiscaties van de goederen van Engelse handelaars. Ze wensten immers de alternatieve routes voor wolaanvoer, dat wil zeggen over Sint-Omaars en Nieuwpoort, in stand te houden en niet langer hun grondstof via Brugge aan te kopen. Ieper werd in 1276 door Gwijde van Dampierre begunstigd met het privilege om wapens te mogen dragen wanneer ze door Vlaanderen reisden, zolang ze er geen misbruik van maakten. Ze mochten wel geen dolken dragen.⁴⁰ In 1277 gaf Gwijde hen verschillende privileges i.v.m. de rechterlijke vervolging van delicten.⁴¹ Toen in 1278 Gwijde van Dampierre de macht in het graafschap volledig in handen kreeg, leek hij een politiek voor te staan die streefde naar beknotting van de stedelijke autonomie. Dit had hij al bewezen door zijn strijd tegen de Gentse XXXIX, leden van het patriciaat die de mandaten in de schepenbank monopoliseerden. Hetzelfde deed zich ook voor in andere Vlaamse steden, zodat de kritiek heftiger werd. Zowel een factie van rijke ondernemers, een soort "tweede patriciaat", als de politiek onmondige volksklasse, "het gemeen", eisten inspraak in het stadsbestuur. De situatie raakte nog meer verhit door inmenging van de Franse koning via het Parlement van Parijs. De Franse koning zag hier immers een buitengewone troef in zijn machtsstrijd tegen zijn Vlaamse vazal. De houding van de graaf kan dus aanleiding zijn geweest tot de opstanden. In 1279 bevoordeelde hij het Gentse gemeen door hen toezicht te geven op de stadsfinanciën en verving hij opnieuw de XXXIX (8 september 1280).

39 S. ABRAHAM-THISSE, "*Kostel Ypersch, gemeyn Ypersch. Les draps d'Ypres en Europe du Nord et de l'Est (XIIIe et XIVe siècles)*", in: DEWILDE, ERVYNCK & WIELEMANS, *Ypres and the medieval Cloth Industry*, 139.

40 DIEGERICK, *Inventaire analytique et chronologique*, I, 114, nr. 132.

41 *ID.*, 114-115, nr. 133.

Waarschijnlijk werd dit door de ambachtslieden in andere steden begrepen als een aanmoediging. Bovendien was de situatie ideaal voor een opstand, doordat er in het graafschap een machtsvacuüm was ontstaan na het vertrek van Gwijde naar de onderhandelingen over het einde van de Frans-Castiliaanse oorlog. Daar de centralisatie van de macht nog in grote mate gekoppeld was aan de lichamelijke aanwezigheid van de vorst, zorgde ook de afwezigheid van de vorst voor de nodige consternatie bij het Vlaamse volk. Nochtans moet men de zogenaamde “democratische” opstanden van 1280 in de voornaamste Vlaamse steden enigszins relativiseren. In Brugge en Gent ging het om de rivaliteit tussen facties binnen de gegoede burgerij, gericht tegen de bestaande interne immobiliteit. Het gemeen werd gebruikt als stoottroepen van het patriciaat, zonder dat deze laatsten ook maar er aan dachten om institutionele en sociale hervormingen door te voeren. De revolte te Ieper verschilt hierin, dat ze haar oorsprong vond in industriële en commerciële spanningen binnen de draperie. De economische regressie zorgde er dus voor dat de opstanden gelijktijdig plaatsvonden maar hun eigen aard werd bepaald door lokale omstandigheden.⁴²

De redenen van de opstand te Ieper moeten gezocht worden in de almacht van de schepenen en de handelaars van de Vlaamse Hanze te Ieper in de 13de eeuw. Het gaat hier o.a. om de grote kooplieden-ondernemers.⁴³ Deze rijke patriciërs stonden in goede relatie met de Vlaamse graaf. In ruil voor privileges aan de stad Ieper, verleenden de schepenen hun financiële diensten aan de graaf. Ze werden een soort bankiers van de graaf, die hem geschenken gaven of borg stonden voor zijn leningen. De graaf moest aanhoudend zijn toevlucht tot geldleningen nemen en werd voortdurend door schuldeisers geplaagd.⁴⁴ Bovendien verplichtten zijn talrijke nakomelingen hem tot drukkende financiële uitgaven.⁴⁵ De graaf maakte het zelfs zo bont dat Ieper zich in de schulden stak. Op 1 oktober 1279 moest hij beloven om gedurende zes jaar vanaf 2 februari 1280 giften noch beden te vragen. In juli 1279 werd het probleem van de presentatie van de

---

42 Voor voorgaande informatie: cf. VANDERMAESEN, “Vlaanderen en Henegouwen onder het Huis van Dampierre 1244-1384”, 402-404.

43 Cf. *infra*, p. 409, voetnoot 58.

44 LUYKX, *Het grafelijk geslacht Dampierre en zijn strijd tegen Filips de Schone*, 75.

45 *ID.*, 76.

rekeningen opgelost. Het gemeen had in deze materie geen inspraak.⁴⁶

Nochtans was er in de eerste helft van de 13de eeuw een tendens om de macht van de schepenen enigszins te beperken. Dankzij een charter van 1209 mochten de poorters van Ieper vijf *homines probi* aanduiden die dan vijf schepenen zouden kiezen. Die vijf zouden dan de acht andere schepenen verkiezen. Maar reeds in 1210 werd een wijziging ingevoerd: het zouden de uittredende schepenen zijn die de kiezers zouden aanduiden en niet het volk. Het was dus een oligarchisch systeem van coöptatie geworden.⁴⁷ In een charter van 1227 profiteerden de Ieperse poorters van de terugkeer van graaf Ferrand van Portugal. Ze verkregen de uitsluiting uit de schepenbank van al wie te dichte familie was van de schepenen. Maar over de verkiezing van kiezers door de poorters werd geen woord meer gerept. De uittredende schepenen moesten die vijf kiezers kiezen uit de burgers van de binnenstad.⁴⁸ Maar deze charters waren druppels op een hete plaat. De oude patriciërsfamilies bleven de touwtjes strak in handen houden. Zij hadden het geld, de vrije tijd en de ervaring die meer en meer nodig waren om de functie van schepen te vervullen en de administratieve molen draaiende te houden. Het enige lichtpunt voor de kleine burgers was de jaarlijkse verkiezing van de schepenbank. Toch erkenden de schepenen van Ieper in de periode 1214-1228 dat er naast hen ook nog zoiets bestond als de *communitas*, de *burgenses* of de *universitas*. Maar vanaf 1260 verdwenen zelfs deze woorden uit de administratieve taal van de schepenen. Toch is het zo dat de schepenen zich lieten bijstaan door secundaire magistraten, de *jurati* (gezworenen), die wel verkozen werden door de schepenen, maar toch de ganse gemeenschap vertegenwoordigden. Deze gezworenen werden mettertijd opgeslorpt in de elite. Het worden raadgevers van de schepenen: *ministrateurs de la ville* of *consaux*. Ze worden pas voor het eerst vernoemd in de grafelijke oorkonde van oktober 1283 naar

---

46 DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 190-192; TRIO, "Bestuursinstellingen van de stad Ieper (12de eeuw-1500)", in: W. PREVENIER en B. AUGUSTYN, *De gewetelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, 1997, 334-335.

47 DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 196-197; TRIO, "Bestuursinstellingen van de stad Ieper (12de eeuw-1500)", 334-337.

48 *ID.*, 197; *ID.*, 334-337.

aanleiding van de bestraffing van de Cokerulle maar hun activiteit is waarschijnlijk ouder.⁴⁹

Maar in de 13de eeuw was te Ieper een nieuwe klasse ontstaan van kleinere ondernemers, de drapiers. In tegenstelling tot de lakensteden van Frans-Vlaanderen waren deze drapiers geen grote handelaars, de zogenaamde *marchand drapiers*. Voor Ieper noemt men ze beter *meester-drapiers*. Door de bloei van de lakennijverheid hadden zij hun positie verbeterd en bezaten zij een grote invloed over alle ambachten en over alle ambachtslieden.⁵⁰ Vóór 1280 waren het kleine patroons, die de wevers⁵¹, vollers, ververs en scheerders werk verschaften en de bewerkingen leidden, doch op hun beurt afhankelijk waren van de Hanzekoopliden. Ze mochten in hun ateliers over niet meer dan twee getouwen beschikken, ten einde sommige lakensoorten zelf te weven of te laten weven door hun knapen.⁵² De huizen en ateliers van de lakenarbeiders werden permanent gecontroleerd. De schepenen bestrafden al wie lakens aan hun controle wilde onttrekken.⁵³ De drapiers hadden geen vergunning om wol op te kopen in overzeese gebieden of om hun eigen lakens vrij van economische dwang te verhandelen. Het was de rijke patriciër, lid van de Vlaamse Hanze, die hun wol verschaftte, op voorwaarde nochtans dat hij de lakens uit een bepaalde hoeveelheid grondstof tegen een door hem vooraf bepaalde prijs in ontvangst kon nemen.⁵⁴ De drapiers werden ook vaak mishandeld: de handelaars van de Hanze namen soms met geweld de lakens af die de drapiers te koop stelden in de stad.⁵⁵ De drapiers mochten

---

49 DEMEY, *De Ieperse lakennijverheid: haar ontstaan, ontwikkeling en verval*, 89; DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 198-200; TRIO, “Bestuursinstellingen van de stad Ieper (12de eeuw-1500)”, 334-337. Zie recent ook J. VAN LEEUWEN, *De Vlaamse wetsvernieuwing. Een onderzoek naar de jaarlijkse keuze en aanstelling van het stadsbestuur in Gent, Brugge en Ieper in de Middeleeuwen*, Brussel, 2004.

50 DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 202-203.

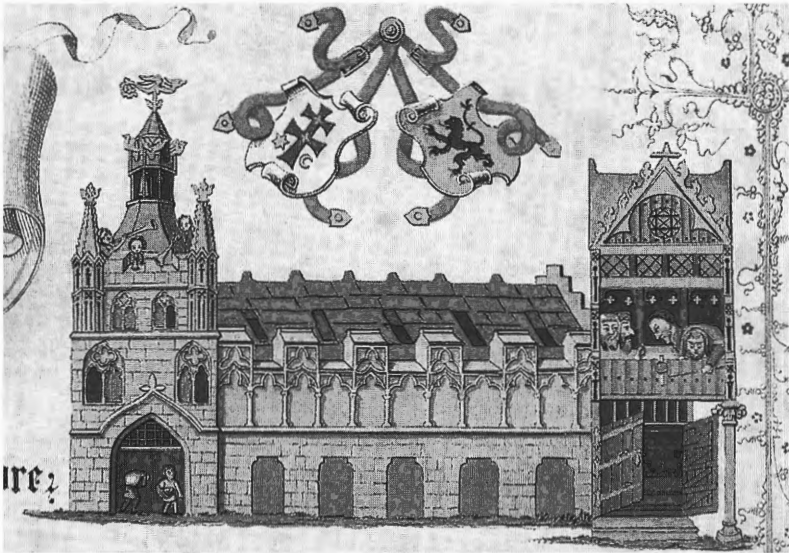
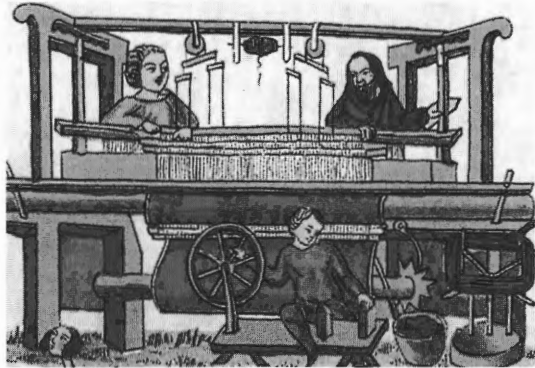
51 De wevers of “teliers” waren de eerste en belangrijkste werknemers van de drapiers. Cf. DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 204.

52 DEMEY, “De Vlaamse ondernemer in de Middeleeuwse nijverheid”, 144.

53 DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 206.

54 DEMEY, “De Vlaamse ondernemer in de Middeleeuwse nijverheid”, 144.

55 Het zou de belangrijkste eis van de drapiers zijn om de rijke kooplieden van de Hanze te verbieden nog langer hun lakens gewapenderhand in te palmen. Dit komt mooi tot uiting in de derde Keure van september 1280, die naar Parijs werd gebracht tot Gwijde van Dampierre. Cf. DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 205.

De Ieperse textielnijverheid tijdens de middeleeuwen: details uit de oorkonde Victor Hugo, 19de eeuw (Ieper, Stedelijke Musea)

enkel de lakens die ze zelf gefabriceerd hadden verkopen en niet die van andere drapiers. Ze moesten hun wol kopen op welbepaalde markten, op welbepaalde dagen, op vastgestelde uren, zodat ze gekend waren door de handelaars van de Hanze of door de *circuitores*, de inspecteurs van de schepenen.⁵⁶ De drapiers hadden geen toegang tot de lakenhalle waar enkel de handelaars van de Vlaamse Hanze mochten lakens verkopen. De Ieperse lakenhalle was dus niet bestemd voor alle poorters, want de schepenen en de Hanzehandelaars beschouwden het gebouw als hun eigendom omdat het met hun geld was gebouwd. De Hanzehandelaars hadden ook het monopolie op de uitvoer naar *den vreemde*. G. Doudelez vergelijkt Ieper (het *oppidum* en de buitenwijken) met een manufactuur waarvan de schepenen de administratie beheren, de handelaars van de Vlaamse Hanze de handelsdirecteurs zijn en de drapiers de chefs zijn van talrijke kleine lakenateliers die verspreid zijn over de buitenwijken.⁵⁷

In 1280 waren de drapiers dus een middenklasse, bestaande uit kleine patroons, geplaatst tussen de hoge burgerij en de handwerkers, en deze middenklasse eiste een deel van de winsten van haar industrie op.⁵⁸ Hun industriële positie wordt aangetoond in de twee Keures van de schepenen van september 1280 en in een derde Keure, enkele

---

56 In de derde Keure eisten de drapiers het recht op om wol te kopen waar en wanneer zij dat wilden. Ze wilden niet meer naar de gecontroleerde markten. Cf. DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 207-208.

57 DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 208.

58 Laten we even de informatie voor Ieper vergelijken met de algemene situatie in Vlaanderen. Prof. Dr. E. Aerts onderscheidt drie belangrijke groepen. Vooreerst waren er de kooplieden-ondernemers (*marchands-entrepreneurs*). De term komt van H. Pirenne in de betekenis van kapitaalkrachtige stedelingen die de dure grondstof in het buitenland opkochten, aanvoerden en aan de arbeiders leverden, investeerden in opslagruimten en voorraden en de afzet van het eindproduct verzekerden op de internationale markten. Cf. AERTS, *Economische en sociale geschiedenis van de Middeleeuwen*, 83. Specifiek voor Ieper gaat het dus om de schepenfamilies, bestaande uit de rijke patriciërs van de binnenstad en de grote handelaars van de Vlaamse Hanze. Behalve de grote kooplieden waren er ten tweede overall ondernemers van veel kleinere slag bedrijvig. In Vlaanderen en Noord-Frankrijk waren dat de drapiers, een soort tussenpersonen tussen de grote kooplieden en de ambachtslieden. Ze komen ongeveer overeen met de rol van de drapiers te Ieper. Zowel de grote kooplieden (die een commerciële rol hadden) als de kleinere drapiers (die eerder een industriële rol vervulden) gingen vanaf het midden van de 13de eeuw op in de oude plaatselijke grondaristocratie van *viri hereditarii* (erfachtige lieden). Op dat ogenblik krijgen we een verruimd patriciaat dat de feitelijke hegemonie over de stad uitoefende, met als gevolgen het karakteris-

dagen later opgesteld, ook in september 1280, en gedateerd te Parijs.⁵⁹ De twee eerste Keures uitgaande van de schepenen waren gericht tegen de drapiers en de wevers. Ze worden gedateerd tussen 19 en 26 september of op 26 september zelf.⁶⁰ De schepenen wisten wat er aan het gisten was te Brugge en de andere grote steden. Vier dagen later, op 1 oktober brak de opstand te Brugge uit en ze vreesden hetzelfde scenario in Ieper. Daarom profiteerden ze van de laatste dagen aanwezigheid van de graaf in Ieper om hem deze twee Keuren goed te laten keuren.⁶¹ De schepenen legden ermee de lonen voor de vollers en scheerders vast, die de drapiers moesten uitbetalen. De schepenen wilden volgens G. Doudelez zich voordoen als de beschermers van de vollers en scheerders en hen aanzetten tot verzet tegen de wevers en tegen de drapiers.⁶² Ze pasten hier dus de verdeel-en heersmethode toe. Ze hadden de opstandige situatie te Brugge waargenomen en vreesden dezelfde opstandigheid in Ieper. Maar hun poging mislukte. De tegenstelling tussen ambachten en patriciërs was nog te groot. De vollers en scheerders wantrouwden de rijke burgerij en kozen de kant van de drapiers en de wevers.⁶³ M. Boone meent dat het patriciaat van Ieper de sociale ontevredenheid poogde te temperen door die twee nieuwe ordonnanties, maar concludeert dat deze poging weinig succes had. Het is wel zo dat de beide ordonnanties gericht waren op een specifieke groep: de eerste ordonnantie was gericht op de scheerders “bourgeois de le ville d’Ypres du Nordganc” en de tweede ordonnantie was voor de “maistres et as valles foulons del mestier des estanfors d’Yppre”. Ze waren dus slechts van toepas-

---

tieke clan-nepotisme, de oligarchie en de erfelijkheid. Cf. AERTS, *Economische en sociale geschiedenis van de Middeleeuwen*, 84. In Ieper lijkt de situatie niet anders. Hoewel de assimilatie pas gebeurde in de jaren na de Cokerulle: na 1289 worden de drapiers leden van de Hanze en in 1294 bezaten ze reeds vertegenwoordigers in de magistratuur. Vanaf eind 13de eeuw zouden de kooplieden in Vlaanderen worden overvleugeld door buitenlandse handelaars, de drapiers van hun kant zouden de concurrentie ondervinden van een nieuwe industriële middenklasse (de derde groep) waarin vooral vermogende ambachtsmeesters de toon zetten. Deze hadden zich opgewerkt tot kleinschalige werkgevers en waren als nieuwe rijken vreemd van de ambachtsbasis (leerjongens, onafhankelijke gezellen, gewone meesters). Cf. AERTS, *Economische en sociale geschiedenis van de Middeleeuwen*, 84.

59 DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 203.

60 *ID.*, 218.

61 DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 217.

62 *ID.*, 222.

63 *ID.*, 220-223.

sing op de scheerders van één welbepaalde stadswijk en op de vollers en vollersgasten die aan de bereiding van een specifieke kwaliteit laken (*estanforts*) werkten. Een groot deel van zowel scheerders als vollers was volledig beïnvloed door de toepassing van die regulaties. De loonkwestie heeft dus de vollers en de scheerders misnoegd. Bovendien was het manipuleren van de lonen van de vollers vaak de enige manier voor de drapiers om hun productiekosten te doen dalen. Nu ze dat niet meer konden, werd de situatie voor hen ook slechter. Op het einde van de 13de eeuw bestond er zelfs in Ieper een soort truck-systeem voor het uitbetalen van de vollers.⁶⁴

De derde Keure was van een heel andere aard en in het voordeel van de drapiers. Ze moet na 26 september gedateerd worden, want van 27 tot 30 september is Gwijde reeds op weg naar het zuiden van Frankrijk. Toch werd deze Keure opgemaakt voor de Cokerulle losbarstte. De graaf keurde te Parijs de derde Keure goed op 30 september, althans zo wordt verondersteld.⁶⁵ Na het vertrek van de graaf werden de schepenen door de drapiers onder zware druk gezet om deze Keure met voordelen voor de drapiers en het gemeen op te maken. De drapiers werden bevrijd van de onderwerping aan de Hanze, het gemeen kreeg het recht om samen met de graaf twee maal per jaar de rekeningen gepresenteerd te krijgen en in beroep te mogen gaan tegen uitspraken van de schepenbank bij de graaf.⁶⁶ Maar de Keure moet pas aangekomen zijn vanuit Parijs tussen 30 september en 5 oktober. Op 1 oktober barstten de onlusten te Brugge uit en al gauw begon er ook beweging te komen in de Ieperse ambachten. De derde Keure bleef dus dode letter. Maar de graaf gebruikte ze wel als model voor zijn ordonnantie van 1 april 1281, waarmee hij de orde in zijn stad herstelde.⁶⁷ Deze Keure is dus een belangrijk document om de Cokerulle beter te begrijpen.

---

64 BOONE, "Social conflicts in the cloth industry of Ypres", 150.

65 DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 230; DEMEY, *De Ieperse lakennijverheid: haar ontstaan, ontwikkeling en verval*, 89.

66 DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 223-227.

67 *ID.*, 231.

De voorbereidingen

Na het vertrek van de graaf na 26 september werden vóór de eigenlijke opstand samenscholingen van ambachtslieden gehouden.⁶⁸ Er broeide iets. De drapiers hadden heel wat invloed op de ambachten van de lakenindustrie en samen met hen begonnen ze zich meer en meer te roeren. Toch was er in de periode tussen 1 en 5 oktober enige aarzeling, gemotiveerd door de gebeurtenissen te Brugge en Dowai.⁶⁹ Dit gaf waarschijnlijk het grootste deel van de schepenen de kans om Ieper te verlaten en een schuilplaats te zoeken. Maar de triomf van het verzet van de Brugse ambachten en de terugtrekking van Robrecht van Bethune vanuit Brugge naar Waasten na 5 oktober zorgden ervoor dat de opstand zich ook te Ieper doorzette.⁷⁰ Het feit dat Brugge maar op 40 km afstand van Ieper lag, zorgde er waarschijnlijk voor dat men goed op de hoogte was van de gebeurtenissen aldaar. Het is dus na 5 oktober dat de gewelddadige opstand echt losbarstte, vermoedelijk dus rond of na 6 oktober, hoewel de troebelen al bezig waren sinds 27 september.⁷¹

Merkwaardig genoeg waren de ambachtslieden van Ieper niet diegenen die de opstand begonnen. In zekere zin is dit te verklaren door het feit dat Ieper volgens G. Doudelez eigenlijk bestond uit twee steden.⁷² Vooreerst was er de ommuurde en versterkte binnenstad, de stad van de schepenen, van de grote handelaars, (gedeeltelijk) van de drapiers, van de lakenhallen en de markten. De lakenarbeiders leefden daarentegen in de buitenwijken, die zich steeds meer uitstrekten over het omringende platteland. Dat deze situatie reël was blijkt uit een latere oorkonde van de schepenen van Ieper van ca. 1316 gericht aan de Franse koning, waarin ze pleitten om de versterkingen van de binnenstad niet te vernietigen, niet om hen te beschermen tegen opstan-

68 *ID.*, 232.

69 A.E. GHELDOLF, *Histoire administrative et constitutionnelle des villes et schatellenies d'Ypres, Cassel, Bailleul et Warneton jusqu'à l'an 1305*, Parijs, 1864, 68.

"Initio regiminis Guidonis... Duaci graviter tumultuatum est a panni textoribus. In scabios ii surrexere... Scabini undecim caesi" Cf. J. BUZELIN, *Annales Gallo-Flandriae*, Douai, 1624, 96. Blijkbaar kwamen in die andere grote Vlaamse stad Dowai ook de wevers in opstand na het vertrek van de graaf. Er werden zelfs 11 schepenen vermoord.

70 DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 233-234.

71 *ID.*, 241.

72 NICHOLAS, *Town and countryside*, 65-66.

delingen van andere steden en dorpen maar om hen af te scheiden en te beschermen van het gemeen in hun eigen banmijl.⁷³ Dit toont mooi

73 *Ib.* en PIRENNE, "Documents relatifs à l'histoire de Flandre pendant la première moitié du XIVe siècle", in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 4de serie, XV (1888), 28-29. Dit stuk werd door E. De Sagher geanalyseerd en komt niet voor in de inventaris van Diegerick. Het eigenlijk document is verloren gegaan. De waardevolle analyse van De Sagher bevat echter voldoende informatie die aangevuld kan worden met de gegevens uit de inventaris van Diegherick. De datum van de oorkonde is onbekend. Desagher dateerde de oorkonde in 1316, onder voorbehoud weliswaar. Zowel Pirenne als Nicholas vergisten zich in de datering van de oorkonde. Pirenne plaatste ze na de slag bij Kassel (1328) en voor 1332. Nicholas plaatste ze rond 1330. Maar we kunnen met zekerheid zeggen dat de oorkonde zeker van voor de bouw van de Uterste Veste door Zannekin rond 1325 is. De schepenen zeggen zelf in de oorkonde dat sinds de vernieuwing van de stadspoorten juist voor dat de graaf van Vlaanderen, Gwijde van Dampierre dus, in gevangenschap ging (24 mei 1300), er "puis ce tans n'en a fais rien de forteresche en ladite ville, fors nouviaus fosseis et portes faites par le constraint dou commun hors les fourbours tout entour la ville, après ce que li commun par destrainte rendi la ville en la main monseigneur Guy de Flandre, lesquelles noweles portes et fosseis faits hors des fourbours on a abatu." Cf. PIRENNE, "Documents relatifs à l'histoire de Flandre pendant la première moitié du XIVe siècle", 28. Er wordt dus gezegd dat sinds eind mei 1300 geen nieuwe versterkingen werden aangebracht, behalve de Uterste Veste die door Gwijde van Dampierre rond 1302 werden aangelegd en die moesten afgebroken worden als voorwaarde van het verdrag van Parijs (1 september 1316). Cf. PIRENNE, "Documents relatifs à l'histoire de Flandre pendant la première moitié du XIVe siècle", 24. Op basis van de inhoud moet de oorkonde bovendien voor 23 juli 1320 zijn opgemaakt, daar dit de datum is waarop graaf Robrecht van Bethune de toelating geeft om Dikkebusvijver te graven. In onze oorkonde zegt men dat er nood was aan een nieuwe vijver naast de reeds bestaande Zillebeekvijver en dat de vijver eigenlijk al zou gemaakt zijn indien de stad had gedurfd de kosten van de werken te dragen. ("et fuist ja fait se le ville eust esté aisie de prendre les cous") Pas van 1321 tot 1323 kocht de stad verschillende gronden aan voor deze vijver. Wij menen dat onze oorkonde op basis van voorgaande gegevens te situeren valt zeker vóór 23 juli 1320. De oorkonde werd zeker na het verdrag van Athis-sur-Orge (juni 1305) opgesteld. Daarin werd Ieper verplicht om zijn versterkingen af te breken. Cf. A. VANDENPEEREBOOM, *Du mouvement communal à Ypres. Esquisses historiques 1271-1348*, Brugge, 1880, 234. Maar in een het verdrag van Parijs op 1 september 1316 afgesloten wordt de eis gesteld dat Brugge, Gent en Ieper hun *nieuwe* versterkingen zouden afbreken (dus de versterkingen aangelegd na 1302, rond de voorsteden), behalve bepaalde stukken waarvan het publieke nut het behoud ervan vereist en dit op advies van de commissarissen van de regent. Blijkbaar was de Iepense stadsarchivaris Desagher juist als hij de oorkonde in 1316 plaatste! In onze oorkonde pleitte men inderdaad voor het behoud van de oude stadsgrachten en aarden omwallingen voor de watervoorziening en het voorkomen van overstromingen. Ook pleitte men voor het behoud van de stadspoorten, die in 1300 vernieuwd waren. De versterkingen werden niet veranderd, behalve wanneer het gemeen de stad had overgegeven aan Gwijde van Dampierre en rond de voorsteden een nieuwe versterking had laten aanleggen rond 1302. Volgens de

aan dat de patriciërs het gemeen van de eigen buitenwijken vreesden en de stad dus eigenlijk bestond uit twee steden, gescheiden door de oude versterkingen van de binnenstad. In zekere zin waren volgens G. Doudelez de aanstokers van de opstand, de drapiers, door de stadsmuren gescheiden van de buitenwijken waar hun werknemers leefden. Blijkbaar waren de schepenen en de Hanzehandelaars samen met hun dienaars, hun cliënten en de burgers van de kleinere ambachten zo dus nog in staat om hun vijanden in toom te houden.⁷⁴

De veronderstelling van G. Doudelez berust echter op een foute redenering in verband met de woonplaats van de drapiers. J. Demey wijst ons erop dat minstens evenveel drapiers buiten de oude omheining als er binnen woonden. De drapiershuizen lagen dus gedeeltelijk in of dichtbij de "villa", maar ten dele ook buiten de koopmanswijk en de eerste ringmuur. Als bewijs haalt hij de inning van de boeten (1/4 van het bezit aan goederen) die de drapiers, ten gevolge van de Cokerulle, aan de graaf verschuldigd waren. Hij komt tot de vaststelling dat de parochies buiten de ringmuur gelegen evenveel betaalden als die binnen de ringmuur.⁷⁵ Bovendien wees het bestaan en de inhoud van de derde Keure erop dat de drapiers wel degelijk hun economische macht gebruikten om in verzet te gaan tegen de schepenen en rijke handelaars. We moeten ook nog opmerken dat bij de opgravingen van de Sint-Michielswijk in 1993-1994 er resten gevonden zijn van een landelijke patriciërswooning bij de Nieuwe Komenpoort, wat zelfs een bewijs is dat er zeker tussen 1270-1325 patriciërs hebben gewoond buiten de eerste ringmuur in de buitenwijken en dus wordt de these van J. Demey hierdoor ondersteund.⁷⁶ De doctoraats-

---

schepenen van Ieper was het behoud van de oude versterkingen nodig ter bescherming van de "boine gent" tegen het gemeen van buiten de poorten. Ze verwezen hierbij naar de schepenmoord van 1304 en vreesden dat ze het nogmaals zouden doen als ze de kans ertoe kregen. Ze werden hiertoe immers aangezet door het gemeen van de andere steden, die de justitie die gedaan werd aan de slechten (liebaards) wilden wreken. Door die uitzondering in het verdrag van Parijs i.v.m. het publiek nut, menen wij de oorkonde kort na (of juist voor) 1 september te mogen plaatsen. In de inventaris van het oude Ieperse stadsarchief zat immers een vidimus van dit verdrag van 5 september 1316. Als terminus post quem nemen wij dus 1 september 1316. Als terminus ante quem nemen wij 23 juli 1320. De datering van Desagher (1316) kan dus onder voorbehoud wel gelden.

74 DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 234 en 237.

75 DEMEY, "De Vlaamse ondernemer in de Middeleeuwse nijverheid", 144-145.

76 S. VAN BELLINGEN, e.a. "De verdwenen Sint-Michielswijk te Ieper (prov.

studie van J. Demey laat ons nochtans een nogal verwarrende indruk na over deze opstand. Wij citeren hem hier even letterlijk: "Juist voor de ontketening van de revolutie waren een paar schepenen met de keuren van 26 en 30 september vertrokken naar de Graaf te Parijs om de bekrachtiging ervan te bekomen. Na hun aankomst in de Franse hoofdstad kwam het bericht toe van de toegeving aan/van de drapiers en meteen van de bloedige oploop."⁷⁷ Welke toegeving bedoelde hij hier? Waarschijnlijk heeft hij het over de toegeving aan de drapiers in de derde Keure van 30 september. Maar het is juist die toegeving, die Keure die de schepenen in Parijs willen laten bekrachtigen door de graaf. Welke toegeving Demey hier dus bedoelde is onduidelijk. Misschien bedoelt hij de toegeving van de drapiers aan het oproer van de ambachtslieden? Maar de drapiers en de lakenambachten waren eigenlijk reeds voordien al verenigd in een concrete werkrelatie patroon-arbeider. De ordonnantie van Gwijde van Dampiere van 1 april 1281 is slechts op dit vlak een reglementering van een bestaande werksituatie, zoals die reeds was opgesteld in de derde Keure van 30 september.⁷⁸ Hoe het komt dat de Cokerulle in Poperinge zijn oorsprong vindt en pas daarna verschuift naar de buitenwijken van Ieper om er in volle hevigheid uit te barsten in de binnenstad van de patriciërs is volgens ons op een andere manier te verklaren. G. Doudelez geeft ons een oplossing van het raadsel.

Poperinge: een onafhankelijke secundaire lakenstad

Op zo'n 10 kilometer afstand van de lakenstad ligt de stad Poperinge. Volgens G. Doudelez was deze stad voor het grootste deel bewoond door lakenarbeiders die werkten voor de handelaars en de drapiers van Ieper.⁷⁹ G. Doudelez vergist zich enigszins volgens ons. Dat Poperinge reeds in de 13de eeuw een gereputeerd centrum van

---

West-Vlaanderen) Interimverslag 1994", in: *Archeologie in Vlaanderen*, III (1993 (1994)), 153-161.

77 DEMEY, *De Ieperse lakennijverheid: haar ontstaan, ontwikkeling en verval*, 89. Het woordje "van" werd gecorrigeerd tot "aan" de drapiers.

78 DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 250; GHELDOLF, *Histoire administrative et constitutionnelle*, 381-388.

79 "Cette ville n'était guère habitée alors que par les artisans de la draperie qui travaillaient pour les marchands et les drapiers d'Ypres." Cf. DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 235.

lakenproductie was, leidt geen twijfel. M. Boone wijst op het feit dat het laken dat in Poperinge werd gemaakt gemakkelijk de vergelijking kon doorstaan met de hoge kwaliteitsproducten van Ieper uit die tijd. Blijkbaar was het Poperingse laken niet goedkoop zoals Pirenne en anderen ooit beweerden, maar wel degelijk kwaliteitsvol en dus prijzig.⁸⁰ Bovendien meent M. Boone dat Poperinge in de 13de eeuw uitgegroeid was tot één van de belangrijkste textielcentra van Vlaanderen, weliswaar nog steeds in de schaduw van Ieper maar stap voor stap werd het een belangrijke concurrent van zijn grote lakenproducerende buur.⁸¹

Reeds in de 12de eeuw maakte Poperinge deel uit van de Hanze van Londen. In de 13de eeuw, zoals een vermelding in 1285 aantoont, huurde deze stad een deel van de hallen van Brugge af om er zijn producten tentoon te stellen tijdens de markt. Vanaf de 13de eeuw voerde Poperinge zijn lakens uit naar Frankrijk. Sinds 1268 verschenen Poperingse lakens reeds in Spanje⁸² en worden ze gesignaleerd in Reval in 1293 en in Liegnitz in 1301.⁸³ Poperinge handelde dus reeds sinds de 12de en zeker in de 13de eeuw als zelfstandige lakenstad die maar ten dele afhankelijk was van Ieper, hoofdzakelijk van de Vlaamse Hanze voor de wolaanvoer en de afzet. Dat Poperinge zijn belang als lakenstad alleen te danken had aan de nabijheid van een lakencentrum als Ieper valt eigenlijk ook te betwijfelen.⁸⁴ Het is juist de nabijheid van een grote lakenstad als Ieper die ervoor zorgde dat Poperinge zich niet ten volle kon ontwikkelen. D. Nicholas toonde aan dat *smalle steden* als Hondschoote en Sint-Winoksbergen hun welvarende lakenindustrie konden ontwikkelen dank zij het feit dat zij buiten het bereik van de monopoliestatuten van Brugge of Ieper lagen en dat deze steden eerder uitzonderingen waren in het graafschap, omwille

---

80 BOONE, "Social conflicts in the cloth industry of Ypres", 150. Hij verwijst naar de recente studie over de organisatie van productie in de middeleeuwse industrieën: R. HOLBACH, *Frühformen von Verlag und Grossbetrieb in der gewerblichen Produktion (13.-16. Jahrhundert)*, (VSWG Beiheft, 110), Stuttgart, 1994, 70-72.

81 BOONE, "Social conflicts in the cloth industry of Ypres", 148.

82 DEMEY, *De Iepense lakennijverheid: haar ontstaan, ontwikkeling en verval*, 141.

83 ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 98.

84 "Cette ville, précisément à cause de la proximité d'Ypres, avait pris de l'importance, et était devenue une ville drapière de second ordre." Cf. DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 235.

van de machtspositie van de drie grote steden over hun hinterland.⁸⁵ Daarentegen zorgde de nabijheid van een jaarmarkt te Ieper voor een nabije afzetmarkt voor de lakens uit Poperinge. Poperinge had geen indrukwekkende lakenhallen maar bezat nochtans wel in 1269 “des étaux de la montre des draps”.⁸⁶ Poperinge was volgens G. Doudelez eigenlijk maar een lakenfiliaal van Ieper. Dezelfde economische condities die de drapiers en handwerkers van Ieper blokkeerden in de koop van wol en de verkoop van lakens blokkeerden volgens hem evenzeer die van Poperinge.⁸⁷ In zekere zin is het fout van G. Doudelez om zomaar aan te nemen dat de Poperingse drapiers “vanzelfsprekend” afhingen van Hanzehandelaars van de grote lakenstad Ieper.⁸⁸ De Poperingse drapiers blijken hun producten niet alleen verkocht te hebben op de markt van Ieper. Dit blijkt uit de vroegste vermelding van de Poperingse lakenhandel, nl. twee Engelse handelaars hebben laken gekocht aan Walter Coxin en zijn gezellen, kooplieden uit Poperinge.⁸⁹ Zoals we reeds zagen was Poperinge één van de eerste steden samen met de textielcentra Ieper, Dowai en Diksmuide om hun schulden aan de Engelse koning af te betalen.⁹⁰ Zo kregen ze een vrijgeleide om in Engeland handel te drijven, daar te verblijven en terug te keren.⁹¹ Bovendien blijkt dit ook uit het afhuren van een deel van de Brugse halle in 1285. Ze hadden misschien zelfs een keure voor hun lakenindustrie, zoals Langemark er reeds één had sinds de regering van gravin Margareta (1244-1278).⁹² Wel is het waarschijnlijk zo dat de drapiers van Poperinge enigszins afhankelijk waren van de grote handelaars van de Vlaamse Hanze te Ieper voor

85 NICHOLAS, “Economic reorientation and social change in fourteenth-century Flanders”, 11.

86 DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 235; P. HAIGNERÉ, *Les chartes de Saint-Bertin*, Saint-Omer, 1886-1899, II, 105.

87 DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 256.

88 “Ces drapiers dépendaient évidemment de la grande métropole drapière yproise pour leur approvisionnement en matière première, la laine d’Angleterre, et pour la vente des produits de leur fabrication, les draps. Ils étaient obligés aussi de subir les conditions que leur imposaient les marchands de la Hanse d’Ypres.” Cf. DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 235.

89 W. TILLIE, *De kroniek van Groot-Poperinge*, Poperinge, 1987, 21.

90 Cf. *supra*, p. 404.

91 TILLIE, *De kroniek van Groot-Poperinge*, 23.

92 Volgens M. Boudry en R. Cousse wordt in de oorkonde van Gwijde van Dampierre van 30 april 1296 melding gemaakt van het privilege door Margareta

hun bevoorrading van Engelse wol. De Ieperlee was immers de enige goed bevaarbare waterweg om deze wol vanaf Nieuwpoort naar het Westland te brengen.⁹³

Toch moet deze machtspositie van de Ieperse handelaars niet overschat worden. Poperinge was in 1275 zelf één van de 17 leden van de Vlaamse Hanze van Londen. Bovendien wendde de *nieuwe draperie* die later in de *smalle steden* zou opgang maken, vooral goedkopere wolsoorten aan (b.v. Spaanse wol gemengd met Engelse) die werden gesponnen op het spinnewiel (en dus niet met de hand).⁹⁴ Spijtg genoeg zijn maar weinig documenten voor de Poperingse lakennijverheid bewaard gebleven.⁹⁵ Dit heeft voor een deel te maken met het feit dat Poperinge een “open” stad was, een stad dus zonder versterkingen en stadspoorten, en dus een gemakkelijke prooi voor plunderingen en brand in oorlogstijd.⁹⁶ Dat alle inwoners van Poperinge, zowel meesters als knechten dus ernstige grieven hadden tegen de schepenen van Ieper die sinds meer dan een eeuw de grote handelaars steunden, lijkt ons dus onwaarschijnlijk. Poperinge was dus niet zo afhankelijk van de lakenmetropool Ieper als sommige historici beweerden. Het maakte geen deel uit van de kasselrij Ieper, zoals Demey wel beweerde⁹⁷ maar van de kasselrij Veurne en had zelfs een andere rechtstreekse heer dan de graaf van Vlaanderen, nl. de abt van de Sint-Bertijnsabdij. De abdij was één van de machtigste van het

---

verleend en dit is inderdaad zo: “...en le lettre qu’il ont de madame nostre mère Margrite, jadis contess de Flandre...”. Cf. BOUDRY en COUSSE, “De Langemarkse lakennijverheid in de middeleeuwen (12de-15de eeuw)”, 82-85. Ook D. D. Nicholas gelooft dat Poperinge misschien een keure had voor de lakenindustrie. Cf. NICHOLAS, *Town and countryside*, 95.

93 De Poperingenaars hadden reeds in 1187, 1223 en nogmaals in 1272 de toestemming gekregen om een eigen kanaal naar de IJzer te graven. De abt van Sint-Bertijnsabdij geeft de ultieme toelating pas in 1367, nadat Lodewijk van Male op 17 april 1366 opnieuw toestemming had gegeven voor het graven van dit kanaal. Cf. TILLIE, *De kroniek van Groot-Poperinge*, 29; F.-H. D’HOOP, *Recueil des chartes du prieuré de Saint-Bertin à Poperinghe et de ses dépendances à Bas-Warleton et à Couckelere*, Brugge, 1870, 282-285, nr. 185. Waarschijnlijk was dit een poging om zich volledig onafhankelijk te maken van Ieper voor wat de wolimport betrof.

94 AERTS, *Economische en sociale geschiedenis van de Middeleeuwen*, 87.

95 ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III., p. 99.

96 TILLIE, *De kroniek van Groot-Poperinge*, 29 en 232.

97 DEMEY, *De Ieperse lakennijverheid: haar ontstaan, ontwikkeling en verval*, 98.

graafschap en de abt, op dat moment Walter II Bloc (1278-1294)⁹⁸, had enige invloed aan het hof van Filips III, koning van Frankrijk. Dat bewees hij ook na de Cokerulle.⁹⁹

De aanstokers

Merkwaardig genoeg zullen de Poperingenaars niet uit zichzelf in opstand komen. Het waren twee leden van vermoedelijk aanzienlijke Ieperse poortersfamilies die hen opstookten. Het gaat hier om Henris del Eckout en Henris Oudewin.¹⁰⁰ De enquête uitgevoerd in opdracht van de graaf door Sohier de Bailleul (van Belle), Henris de le Haie en Phillippes li Craene op 3 april 1281 levert voldoende bewijzen hiervoor.¹⁰¹ Deze enquête werd uitgegeven in het werk van Gheldolf en Warnkönig, maar een betere en recentere uitgave is die van Espinas en Pirenne.¹⁰² Daarom werd deze laatste uitgave gebruikt bij ons onderzoek. Blijkbaar was het de broer van Henri Oudewin, nl. Jehan Oudewin, wonende te Ieper, die zijn broer aanzette om naar Ieper te komen met “grant plente de gent”.¹⁰³ Heer Gherars de Rininghiesles en Hues li Skuvers meenden op hun eed dat Henris del Eckout oproer stookte “par son fait en par son conseil”¹⁰⁴ en dat hij de Poperingenaars zijn geld gaf “pour aler en le besoinge”.¹⁰⁵ En ze zeiden ook dat Willaumes li Clercs getuigenis aflegde van de denieren die Henris gaf en dat de oproer kwam door diens raad. Hues li Scuvers sprak onder ede ook over “tous seus ke henris oudewins frere jehan oudewin arma gent et en i envoia plus de cent”.¹⁰⁶ Noidins

98 D'HOOP, *Recueil des chartes du prieuré de Saint-Bertin*, 288.

99 DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 256.

100 Er wordt gebruik gemaakt van de schrijfwijze zoals deze in de bronnen wordt gebruikt.

101 Voor deze bewijsvoering verwijzen wij naar: DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 235-237.

102 ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 102-109, nr. 626; GHELDOLF, *Histoire administrative et constitutionnelle*, 389-396.

103 DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 236; ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 103.

104 “door zijn raad en daad” Cf. ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 103.

105 “om in hun behoefte te voorzien” Cf. *Ib.*

106 “al diegenen die Henris Oudewins broer [van] Jehan Oudewin bewapende en er meer dan honderd stuurde.” Men zou verkeerdelijk kunnen concluderen dat het Jehan Oudewin was die wapens leverde, maar verdere getuigenissen wijzen Henris Oudewin aan als diegene die wapens leverde. Jehans li Grave, schepen van

Ghierars, keurheer van Poperinge, zegt dat “henris del echout fu alisue de pouperinghes avoec aus, et leur presta deniers et les conforta et leur dist ki se tenissent bien il leur fauroit ja et si dist ke henris oudewins leur presta ses armes.”¹⁰⁷ Boidins Goedewin, een andere keurheer, heeft gehoord dat Henris del Eckout hen 8 ponden gaf opdat die “besogne” zou vooruitgaan en hij zei nog dat Henris Oudewins en Hanekin li Mans hen hun wapens gaven. Stalin li Rikes zei dat Henris Oudewine zijn wapens gaf en mensen naar Ieper zond en aan zijn burens wapens gaf om ze te zenden naar Jehan Oudewine, zijn broer die erom gevraagd had.¹⁰⁸

We kunnen hieruit concluderen dat de eigenlijke opdrachtgever voor de opstand zich te Ieper bevond en niemand minder was dan Jehan Oudewin, waarschijnlijk lid van een rijke Ieperse poortersfamilie. Blijkbaar waren Henris Oudewin en Henris del Eckout, beiden waarschijnlijk lid van rijke Ieperse families, in conflict met de Ieperse stadsmagistraat of met een andere patriciërsfamilie en waren ze gevlucht naar Poperinge. Henris Oudewin geeft immers wapens aan zijn burens in Poperinge, dus hij moet er gewoond hebben. En hij woonde er blijkbaar niet alleen. Canins li Gai getuigt duidelijk dat Henris Oudewine zijn wapens ter beschikking stelde en er zijn familieleden en vrienden naartoe zond.¹⁰⁹ Deze zin zorgt voor een verbinding tussen de Cokerulle en de bloedvete als manier om conflicten in de steden van de 13de eeuw op te lossen door gebruik te maken van een min of meer geritualiseerde vorm van geweld. Waarschijnlijk gaat het hier om een bloedvete tussen de verscheidene patricische huizen en hun volgelingen. M. Boone is de eerste die deze verbinding gemaakt heeft. Blijkbaar was er in Ieper zoals in de overige Vlaamse steden van de 13de eeuw een typische clanmentaliteit die dus over de familiegrenzen heen reikte. Zij die niet door bloed of huwelijk ver-

---

Poperinge heeft gehoord dat Henris Oudewin wapens had gegeven. Ook Noidins Ghierars, Boidins Goedewin, Watiers li Amman, keurheren van Poperinge, zeggen hetzelfde. Daarna volgen nog vele getuigenissen die Henris Oudewin vermelden. Cf. ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 105.

107 “dat Henris del Echout aan de uitgang van Poperinge stond met hen en hen denieren gaf en hen moed gaf en hun zei dat ze zich goed moesten houden... en hij (de keurheer) zei ook dat Henris Oudewins hen zijn wapens gaf.”

108 ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 105.

109 “et dist bien cis tesmoins ke Henris Oudewine presta ses armes et i envoia ses parens et ses amis... Cf. ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 106.

bonden waren met de clanleiders werden betaald of kregen andere materiële voordelen.¹¹⁰ Dit kan dan het geven van geld en wapens aan de Poperingse lakenarbeiders verklaren.

M. Boone lanceerde de stelling van de bloedvete maar hij heeft zich niet afgevraagd of de drie aanstokers van de opstand wel degelijk tot rijke Ieperse families behoorden. Zowel G. Doudelez als M. Boone nemen dit als een waarheid aan, terwijl de bronnen van de opstand hierover eigenlijk geen uitsluitsel geven. Na een zoektocht in enkele andere bronnen ontdekten wij toch enkele gegevens die enigszins de bewering dat het om leden van rijke Ieperse patriciërsfamilies gaat misschien kunnen steunen. De naam Van den Eekhoutte was in de regio Ieper alleszins een veel voorkomende naam in de tweede helft van de 14de eeuw.¹¹¹ In de 14de eeuw oefenden leden van de familie De le Eechoute enkele belangrijke ambten in Ieper uit. Zo was Charles de le Eechoute de voogd van de wezen in 1374.¹¹² In 1378 was dezelfde Charles de le Eechoute schepen van Ieper.¹¹³ We kunnen dus besluiten dat de familie De le Eechoute een belangrijk patriciërsfamilie was, zeker in de 14de eeuw. Ook de Oudewins moet een familie met enig belang zijn geweest. In de erkingen van schuld van 1249-1291 komt de naam verscheidene keren voor.¹¹⁴ In 1381 werden de bezittingen van Zoetin, de vrouw van Jan Houdewin geconfisqueerd naar aanleiding van de opstand.¹¹⁵ Jan Houdewin was in 1378 een herbergier buiten de stedelijke banmijl en hij werd hiervoor beboet.¹¹⁶ Of het hier om een rijke patriciërsfamilie gaat, valt echter niet te bewijzen. Toch lijken de Houdewins op het einde van de 14de eeuw toch redelijk bemiddeld te zijn als herbergiers.

---

110 BOONE, "Social conflicts in the cloth industry of Ypres", 150-151.

111 W. BEELE, *Bijdrage tot de studie van de persoonsnamen uit het Ieperse in de XIIIe en de XIVe eeuw*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (linguïstiek), Leuven, 1959, 80, nr. 394.

112 P. DE PELSMAEKER, *Registres aux sentences des échevins d'Ypres*, Brussel, 1914, 15, nr. 113.

113 *ID.*, 245, nr. 375 en 252.

114 C. WYFFELS, *Analyses de reconnaissances de dettes passées devant les échevins d'Ypres (1249-1291)*, Brussel, 1991, nrs. 1138, 3561, 1892, 3561, 3857, 2679, 4601, 1138, 2251, 4250, 5241.

115 *ID.*, 335.

116 *ID.*, 329, nr. 925.

Poperinge als uitvalsbasis

De Poperingenaars werden dus ingehuurd door rijke, ontevreden poorters van Ieper, die misschien in onmin waren met het stadsbestuur, om in opdracht van deze clan een oproer te organiseren. Dat de Poperingse handwerkers zich gemakkelijk overgaven aan gewelddadigheid, lijkt vooral met die omkoopsom en met die opstokerij te maken te hebben. Boidin Liclens zei dat ze nooit zouden gegaan zijn als Henris Oudewine en Henris del Eckout hen niet hadden aangespoord.¹¹⁷ Het gaat hier waarschijnlijk om het goedpraten van de misdaden van de opstandelingen. Natuurlijk was het wel zo dat ook het platteland en een *smalle stad* als Poperinge wel degelijk te lijden hadden onder het juk van de lakenstad. Ook D. Nicholas gaat ermee akkoord dat een substantieel deel van de handwerkers op het platteland tewerkgesteld waren door handelaars en meesters van Ieper.¹¹⁸ Hoewel wij hiervoor in de bronnen nergens expliciete bewijzen konden vinden, kunnen we dit nog aannemen. De plattelandswerkers waren voldoende ontevreden over de handelaars, net als het gemeen te Ieper, zodat ze bij de eerste de beste opportuniteit mee deden met een opstand. Poperinge is voor D. Nicholas de meest logische plaats voor de mensen van het platteland om zich te verzamelen want het was de enige stad zo dicht bij Ieper. Maar D. Nicholas twijfelt eraan of het hier gaat om bewoners van het omringende platteland. Er bestaat volgens hem een oude mythe bij bepaalde historici die de omvang van de opstand nogal overschatten en die aannamen dat de plaatsnamen vernoemd in de lijst wel wezen op de herkomst en de eventuele woonplaats van de opstandelingen. Deze historici meenden dat de opstand zich uitstreckte over het hele platteland ten westen van Ieper.¹¹⁹ Zo beweert J. Demey nog in zijn doctoraatsverhandeling van 1948 dat “de lakenarbeiders en de drapiers beroering en onrust gestookt hadden in de Ieperse kastelnij: Poperinge, Westouter, Steenvoorde, Houtkerke, Rekspoede, Bambeke, Boeschepe, Proven,

---

117 DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 237; ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 108.

118 NICHOLAS, *Town and countryside*, 95.

119 NICHOLAS, *Town and countryside*, 94-95. Het gaat hier om Emile Coornaert en Alphonse Vandenpeereboom.

Stavele, Bikschote, Noordschote, Elverdinge, Bavikhove, Komen, Kemmel en Belle zouden de opstandelingen te hulp komen.¹²⁰ Zoals D. Nicholas aangeeft is het zo dat aan het einde van de 13de eeuw deze vorm van naamgeving niet bewees dat de persoon een inwoner was of was geweest van de plaats die in zijn naam vernoemd wordt.¹²¹ Volgens D. Nicholas zijn we enkel zeker van de herkomst van die personen waarvan zeker bij vermeld is dat ze “manans” zijn in een bepaalde plaats buiten Ieper. Volgens G. Doudelez zijn de mensen die “manans” zijn gewoon lakenarbeiders die in hun wekelijks verlof naar hun dorp gaan.¹²² We kunnen enigszins akkoord gaan met voornoemde stellingen, maar het zou ook kunnen dat de rebellen gewoon in dat bepaalde dorp ondergedoken waren uit vrees voor repressie na de opstand en door de getuigen werden verraden. D. Nicholas merkt op dat het onmogelijk zou geweest zijn voor Gherars de Rininghieles en Hues li Skuvers, twee edellieden van de streek, om mannen van Westouter en mannen “geboren” te Proven te herkennen, behalve als ze leefden in Ieper op dat moment of er vaak kwamen voor de handel.¹²³ We menen dat D. Nicholas zich hier enigszins vergist want de dorpjes Reningelst, Proven en Westouter liggen maar op een boogscheut van mekaar. Bovendien bewijst de enquête dat in die tijd de inwoners van de ene stad (Poperinge) goed de inwoners van de andere stad kenden, want ze pochten over het feit dat ze bepaalde bekende Ieperlingen hadden vermoord.¹²⁴ De bewoners van Poperinge en van het platteland eromheen kenden mekaar dus wel, alleen al door het feit dat ze in dezelfde branche tewerkgesteld waren. Het is dus niet onmogelijk dat de heer van Reningelst gemakkelijk heel wat opstandelingen, misschien zelfs bewoners van eigen lenen kon herkennen. Ze hoefden dus niet noodzakelijk in Ieper te wonen zoals D. Nicholas beweert. We moeten bovendien opmerken dat op de kaart van D. Nicholas het dorpje Reningelst niet eens vermeld staat, hoewel het nog een rol zal spelen in de latere conflicten.¹²⁵ Bovendien

120 DEMEY, *De Ieperse lakennijverheid: haar ontstaan, ontwikkeling en verval*, 98.

121 NICHOLAS, *Town and countryside*, 94; ESPINAS, *La vie urbaine à Douai au moyen âge*, I, 397-398.

122 DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 238.

123 NICHOLAS, *Town and countryside*, 95.

124 Bv. “Hanekins li Blic dist à che tesmoing k’il avoit feru Hanekin Mont si ke li tieste li pendi sour les espauls” Cf. ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 106.

125 NICHOLAS, *Town and countryside*, 213.

vergeet D. Nicholas te kijken naar de belangrijke functie van Gerard van Reningelst. Deze was waarschijnlijk reeds voor 1285 baljuw van Poperinge en dus kende hij goed de burgers van zijn stad en zijn rechtsgebied. We kunnen aannemen dat Gerard van Reningelst reeds baljuw was van Poperinge in 1280. Hij was reeds gestorven voor 18 juli 1285 want op die datum erfde Beatrix, dame van Reningelst, zijn vrouw, het ambt van baljuw voor tien jaar. Blijkbaar was zij reeds vlug hertrouwd met een zekere Boudewijn van Brabant.¹²⁶

Niettemin geven wij toch de voorkeur aan Nicholas' hypothese nl. dat het gaat om handarbeiders van Poperinge zelf en eventueel ook om handarbeiders uit de omliggende dorpjes die te Poperinge werkten.¹²⁷ Een deel van hen moet afhankelijk geweest zijn van de Ieperse handelaars en wrok hebben gekoesterd tegen de Ieperse magistraat zoals het Ieperse gemeen in de buitenwijken. D. Nicholas vermeldt dat het om een groot deel vollers ging. Een omkoopsom van 8 ponden en wat redenaarskunst van twee Ieperse poorters was genoeg om deze lakenarbeiders maar ook andere Poperingse ambachtslieden¹²⁸ tot de opstand te verleiden. In de enquête staat ook duidelijk dat Gherars de Rininghieles en Hues li Skuvers "chiaus de Poperinghes" volgden, dus de Poperingenaars.¹²⁹ Dat er ook handwerkers van het omliggende platteland meededen lijkt ons nochtans waarschijnlijk doch dan in veel mindere mate als vroegere historici aannamen. Vooral de mannen die "manans" zijn in een dorpje buiten Ieper, leveren (als we "manans" vertalen met wonend) het bewijs van de eventuele deelname van andere plattelandsbewoners.¹³⁰ Maar het is zeker dat het hier niet ging om een opstand van het hele platteland.

---

126 TILLIE, *De kroniek van Groot-Poperinge*, 23; L.A. WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschiede*, Tübingen, 1835-1842, II, 2de deel, *Urkunden*, 118-120.

127 DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 238.

128 Er waren twee bakkers en een beenhouwer mee: "Jehan le Pinck, boulenghiers" Cf. ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 104; "Stasin li Rous, bolenghiers" en "Kaing Ners, machekliers"; Cf. ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 108. Er was zelfs een wijnverkoper (misschien uit Westouter): "Jehan Molin de Westoutre, (et afora les vins à Ippre a 2 d.)" Cf. ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 103.

129 ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 102.

130 NICHOLAS, *Town and countryside*, 95.

De opstand

Twee Ieperse poorters, die verbleven te Poperinge omdat ze in vermoedelijk in onmin waren gevallen met een andere familie of met het Ieperse stadsbestuur, waren dus de aanstokers van de opstand. Jehan Oudewin vroeg aan zijn broer Henris om troepen te ronselen en naar Ieper op te trekken. Dus de opdracht was toch van Ieperse origine. De twee Ieperlingen verzamelden de handwerkers, gaven hen geld en juttten hen op om op te trekken naar Ieper. Naast deze leiders waren er ook nog helpers te Poperinge: Jakemon Mas en zijn broer verzamelden de ambachten; Lambert Barde, een drapier, was kapitein van de bende; de drie broers Weinel en Jehan Molin gaven hun wapens; Willaume le Clerc stelde zich garant voor de voorgeschoten sommen van Henris del Eckhout.¹³¹ G. Doudelez meent dat het gemeen en de drapiers te Ieper niet in opstand kwamen doordat enerzijds de chefs zonder hun soldaten in de centrale stad zaten en anderzijds de soldaten zonder chefs in de buitenwijken. Zoals Demey reeds aantoonde gaat deze redenering niet meer op want zijn recenter onderzoek wees uit dat de Ieperse drapiers gelijkmatig verspreid waren zowel in de buitenwijken als het centrum van de stad. Waarom de drapiers en de lakenambachten van Ieper in de buitenwijken niet als eersten in opstand kwamen is onduidelijk. Gwijde van Dampierre wijst ons in zijn ordonnantie van 1 april 1281 er op dat reeds voor de opstand zelf, waarschijnlijk vanaf zijn vertrek rond 27 september dus, er samenzweringen, allianties en gezelschappen waren geweest, samenscholingen dus van ambachtslieden.¹³² Deze samenscholingen boezemden de graaf zo'n angst in dat hij in artikel 2 van deze ordonnantie verbood dat er voortaan nog samenscholingen zouden zijn van meer de 10 man, op straffe van een boete van 60 s. aan de heer en 20 s. aan de stad en op straffe van de ogen uitgestoken te worden.¹³³

131 DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 238-239.

132 *ID.*, 232. "2. Et disons et volons tout au commencement en no dit, ke toutes conspirations, youtes aloiances et tout aconpaignement, comment c'on les apiat, ki sunt faites sans congiet de sengneur, kiecent et soient à nient dèsormais en avant, et ke nus ne puist demander li uns as autres; et défendons ke nus ne puisse faire assanlée de plus de 10 hommes, se n'est à cors ou à mieces, sour 60 s. de fourfait au sengneur et 20 s. à le vile, et sour les iex a pierdre, se n'est par le congiet de sengneur ou par celui ki iert en no liu." Cf. ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 681.

133 ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 681.

Blijkbaar hadden de ambachtslieden zich toch reeds verzameld op verschillende plaatsen maar durfden ze het niet aan om zelf de versterkte binnenstad aan te vallen. Waarschijnlijk lag de psychologische grens nog te hoog om tegen de eigen meesters in opstand te komen. Daarom betaalden enkele poorters van Ieper de Poperingse handwerkers, die eveneens ontevreden waren over de gang van zaken, een som geld en namen hen als het ware als huurlingen aan om de vonk in het kruitvat van de buitenwijken van Ieper te steken.

De Poperingenaars en inwoners van het platteland hadden geen zo'n grote psychologische grens te overwinnen om in opstand te komen tegen een voor hen vreemde magistraat. Ze waren sowieso veel zelfstandiger want ze leefden in een andere stad en onder een andere jurisdictie.¹³⁴ Op het platteland ging het meestal om kleine, zelfstandige boeren die de lakennijverheid als bijverdienste tijdens het zogenaamde dode seizoen uitoefenden.¹³⁵ Pirenne toonde ons voor de opstand van Zannekin aan dat het ging om "homines fortes et bene nutriti" die kleine, zelfstandige boeren waren met meestal wat grond in eigen bezit of in cijns of in pacht.¹³⁶ Het gaat hier vooral om de inwoners van Kust-Vlaanderen, nl. de kasselrijen Veurne, Sint-Winnoksbergen, Kassel en Belle.¹³⁷ Maar zoals we kunnen opmerken op de kaart van S. Barbery bevond Poperinge en het gebied er rond zich eveneens in de kasselrij Veurne, hoewel Poperinge eigenlijk bijna juridisch onafhankelijk was van Veurne.¹³⁸ We wijzen vooral op de

---

134 Ook G. Doudelez gebruikt deze redenering maar dan in de context van het feit dat Poperinge volledig afhankelijk was van Ieper, wat wij dus enigszins betwisten. Cf. *supra*, p. 18-20; DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 256.

135 AERTS, *Economische en sociale geschiedenis van de Middeleeuwen*, 87; PIRENNE, *Le soulèvement de la Flandre maritime de 1323-1328*, VIII.

136 H. PIRENNE (ed.), *Le soulèvement de la Flandre maritime de 1323-1328*, Brussel, 1900, IV-V en VIII; VAN WERVEKE, "De Nederlanden tegenover Frankrijk, 1305-1346", in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, Utrecht, 1951, III, 29.

137 PIRENNE, *Le soulèvement de la Flandre maritime de 1323-1328*, VIII.

138 Tot welke rechtsgebied Poperinge in de 13de en de 14de eeuw behoorde is nogal vaag. Ook in de 11de eeuw lijkt Poperinge tot de kasselrij Veurne behoort te hebben, zoals blijkt uit de kaart van A.C.F. Koch. Ook D. Nicholas laat Poperinge deel uit maken van de kasselrij Veurne. Cf. NICHOLAS, *Medieval Flanders*, 444-447. J.J. Vereecke liet nochtans een apart gerechtsg gebied bestaan voor Poperinge in zijn kaart van het graafschap, want Poperinge behoorde niet toe aan de graaf. Cf. J.J. VEREECKE, *Histoire de la ville d'Ypres jadis place-forte de la Flandre Occidentale*, kaart achteraan, zonder nummering. Misschien was hij nog het

zogenaamde "Acht Parochiën en de Spletten en de Branchen", waar-
toe heel wat dorpjes rond Poperinge en nabij Ieper behoorden en die
eigenlijk grotendeels vrije zelfstandige parochies waren.¹³⁹

Toen de bende uit Poperinge, waarschijnlijk via de weg langs de
huidige Brandhoek en Vlamertinge naar de Boterpoort van de Ieperse
versterking trok, volgden de heer van Reningelst en Hues li Skuvers
de bende opstandelingen tot aan deze poort, ten westen van Ieper. De
Boterpoort zelf was er al in 1224 en lag aan het einde van de
Boterstraat die dan buiten de Boterpoort verder naar Poperinge
liep.¹⁴⁰

De Poperingse rebellen werden "ontvangen" door de Ieperse
ambachten die zich onder ede reeds hadden verenigd en zich reeds
meerdere keren hadden verzameld.¹⁴¹ Het is opvallend dat niet alleen
het gemeen van de buitenwijken de troep "huurlingen" kwamen ver-
gezellen maar ook de lakenarbeiders van het Tempelland.¹⁴² Dit kan
alleen verklaard worden door het feit dat dit gebied dat nochtans niet
onder jurisdictie van de schepenen viel, ook te lijden had onder het
despotaat van de groothandelaars en de patriciërfamilies van de bin-
nenstad. Heer Gherars de Reninghieles en Hues li Skuvers spraken de
opstandelingen bij de Boterpoort aan en smeekten hen terug te keren.
Aangezien Gerard van Reningelst vermoedelijk de baljuw van
Poperinge was, moest hij zorgen voor orde in zijn rechtsgebied en
moest hij dus zijn volk proberen in te tomen. Maar de opstandelingen

---

dichtst bij de werkelijkheid, aangezien de heer van Poperinge eigenlijk de abt van
de Sint-Bertijnsabdij te Sint-Omaars was en dus niet de graaf. Dit wordt alleszins
bevestigd door F. van de Putte die zegt dat Poperinge steeds "un territoire parti-
culier" was, "qui est indépendant de toute châtelanie". Cf. VAN DE PUTTE,
"Mémoire sur la ville d'Ypres", 289. In een 19de-eeuwse studie ontdekten wij zelfs
nog een andere mening, die een ander licht werpt op de zaak. Het handelt over
de kasselrij van Kassel en o.a. Sanderus vermeldt in zijn *Flandria Illustrata* dat deze
kasselrij vroeger veel uitgestrekter was, wat verklaart dat Boezinge lang tot de kas-
selrij Kassel heeft behoord. De Lespinoy zegt in 1737 dat Poperinge vroeger
behoorde tot de kasselrij Kassel. Cf. P.J.E. DE SMYTTERE, *Notice historique sur
les armoiries, scels et bannières de la ville de Cassel, de sa Cour, de sa Châtellenie et
de ses seigneurs*, Rijsel, 1862, 49, voetnoot.

139 BARBERY, *Veurne: Een stadsgeografische bijdrage*, 32-33.

140 J. TERMOTE, "De stadsverdediging van Ieper voor 1388", in: J. VAN ACKER
(ed.), *Wevend aan het verleden. Liber Amicorum O. MUS*, Veurne, 1992, 222-223
en 226.

141 ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 683.

142 ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 686, nr. 851.

zeiden dat ze dat niet zouden doen en ze namen de teugels van het paard van Hues li Skuvers (Huon le Skuvre) vast. Weldra riepen ze dat ze heer Gherars als verrader moesten ophangen. Toen de twee edellieden dit zagen gebeuren deden ze er alles aan om te ontsnappen door mooie woorden te gebruiken en wanneer ze weg waren geraakt, werden ze aan 100.000 duivels van de hel toegewenst.¹⁴³ Dit toont aan hoe diep de kloof moet geweest zijn tussen de lokale adel en gerechtsofficieren enerzijds en het gemeen anderzijds. De baljuw schoot volledig te kort in zijn handhaving van de orde en de lokale edellieden werden aanzien als verraders en werden zelfs bijna overmeesterd en konden enkel met gevaar voor hun eigen leven ontsnappen aan de volkswoede.¹⁴⁴ Het is dan ook niet vreemd dat de lokale adel en het stadsbestuur (patriciaat) de eersten zullen zijn om de opstandelingen uit hun stad aan de galg te praten in de grafelijke enquête.¹⁴⁵ Met hun Ieperse collega's in hun kielzog verleenden de rebellen zich toegang tot de binnenstad via de genoemde Boterpoort. De poortwachters werden waarschijnlijk overmeesterd en de poort vernield. De mening van M. Boone dat de opstandelingen voor het binnendringen van de stad hulp hebben gekregen van enkele familieleden van de leiders die in de stad verbleven, lijkt ons eveneens plausibel. Maar hiervoor zijn echter geen echte bewijzen te vinden in de documenten. De enquête wijst eerder erop dat het een verrassingsaanval was, want de Poperingse rebellen vreesden dat hun baljuw hen ging verraden.¹⁴⁶ Zoals we later zullen vaststellen waren het wel degekelijk de Poperingenaars die de poorten hadden vernield. De opstandelingen liepen al plunderend door de straten van Ieper (waarschijnlijk dus langs de Boterstraat) terwijl ze "Cokerulle! Cokerulle! Cokerulle!" riepen.¹⁴⁷ Het woord wordt uitgelegd in voetnoot door

143 DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 236; ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 102-103.

144 "et il disent k'i n'en feroient point, ains prisent Huon le Skuvre par le ghieron et par le fraim et crièrent tantot tout à une vois: 'Prendés mon singneur Grart le traiteur; il nous voelent traïr'. Quant il virent chou, il furent tout liet ki s'en peurent partir d'aus par bieles paroles" Cf. ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 102.

145 Naast de baljuw en vermoedelijk één van diens dienaars (Hues li Skuvers) zullen zowel de keurheren als de schepenen van Poperinge hun stadsgenoten aangeven. Cf. ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 102-105.

146 "il nous voelent traïr" Cf. ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 102.

147 BOONE, "Social conflicts in the cloth industry of Ypres", 148; DOUDELEZ,

G. Doudelez.¹⁴⁸ Volgens Gheldolf werd het gebruikt in de betekenis van volkse feestelijkheden, feest, plezier. Het werkwoord *kokerellen* of *kokerillen* betekent feesten.¹⁴⁹ Probleem is nu dat in de overgeleverde oorkonden van die periode zelf het woord *cokerulle* niet voorkomt. Zo komt in de oorkonde van 1 april 1281 (het eerste document na de opstand) nergens het woord *cokerulle* voor. Ook in de oorkonde van 3 april 1281, de enquête van Sohier, en in een oorkonde van 11 oktober 1281, m.b.t. de inwoners van het Tempelland, vinden we nergens het beroemde woord terug. Het is pas in een oorkonde van de graaf in oktober 1283 dat voor het eerst gesproken wordt over de Cokerulle als volkse benaming voor de opstand van 1280.¹⁵⁰ Het is de enige vermelding in officiële documenten van die tijd, en dan nog meer dan drie jaar na de feiten.

In de binnenstad werden vervolgens verschillende misdaden gepleegd. Blijkbaar waren niet alle schepenen met hun familie gevlucht want enkelen werden vermoord.¹⁵¹ Uit de ordonnantie blijkt dat de graaf wel wist dat de opstandelingen drapiers, wevers, vollers en scheerders waren maar hij zegt zelf dat hij nog niet het fijne van de zaak weet.¹⁵² Ook uit de enquête blijkt dat de opstandelingen voor het grootste deel uit de lakenambachten komen.¹⁵³ Uit de ordonnantie van 1 april blijkt dat de graaf nog niet alles wist over het aantal en de waarde van de schadegevallen, en wie de misdadigers waren. De plundering is volgens M. Boone niet systematisch of wild, maar specifiek gericht tegen bepaalde huizen.¹⁵⁴ De graaf lijkt immers geschokt te zijn geweest door de verwoeste huizen, poorten, vensters en meubels, die met het blote oog waarneembaar waren. Blijkbaar werden ook de kerken zonder reden en zonder oorzaak zwaar beschadigd door de

---

“La révolution communale de 1280 à Ypres”, 237; VANDENPEEREBOOM, *Du mouvement communal à Ypres*, 41.

148 DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 292.

149 GHELDOLF, *Histoire administrative et constitutionnelle*, 68; VANDENPEEREBOOM, *Du mouvement communal à Ypres*, 41.

150 “lequeil grief fait en apela et apele là meismes Cokerulle” Cf. ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 691-692, nr. 856.

151 DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 237.

152 “nous n'en peumes estre plainement certain” en “Et parmi toutes ces cozes, selonc ce ke nous en poons estre certefyete à ceste fois et dusques à ore” en “retonons nous à dire en no dit dusques à une autre fois ke nous en serons mius avis-eit.” Cf. ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 680-681 en 685.

153 DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 238.

154 BOONE, “Social conflicts in the cloth industry of Ypres”, 151.

opstand, wat de opstand misschien nog beruchter maakte in die tijd. Sommige opstandelingen begingen moorden in de binnenstad. Ze hadden het vooral gemunt op oud-schepenen en hun familieleden en leden van rijke families. Zo worden Hanekin Mont en Pierre Le Vroede vermoord, die tot schepenfamilies behoorden. Ook werden dienaars van schepenen aangepakt. Maar G. Doudelez meent dat de getuigen uit de enquête de feiten overdrijven en roddels voor waarheid vertellen. Hij veronderstelt dus dat de Cokerulle, vooral in vergelijking met opstanden van de 14de eeuw niet te vergelijken valt. Er waren volgens hem meer plundersaars dan moordenaars. Men had het gemunt op de huizen van de schepenen, op het geld, op de vensters en op de wijnvaten van de handelaars.¹⁵⁵ Ook M. Boone is het eens met deze conclusie. De repressieve maatregelen van de graaf na de opstand bevestigen dat de opstand gelimiteerd was.¹⁵⁶ Toch moet de moord op familieleden van schepenen en misschien vooral het beschadigen van de kerken in de binnenstad als erg genoeg aanzien zijn geworden door tijdgenoten want anders had de Cokerulle nooit de bekendheid gekend als ze heeft gekregen in latere kronieken en zelfs in recente historische studies.

*Het herstel van de orde en de bestraffing van de opstand*¹⁵⁷

Blijkbaar moet reeds kort na de opstand de orde hersteld geweest zijn. De Poperingenaars en plattelandbewoners trokken na de opstand waarschijnlijk terug naar hun woonplaatsen en het Ieperse gemeen zelf staakte wellicht de plunderingen. Het zal Robrecht van Bethune of zijn luitenant, Siger de Bailleul, dan ook weinig moeite hebben gekost om de binnenstad in te nemen. Feit is dat de schepenen hun zittingen weer hielden op 16 en 23 oktober om het gerechtelijk jaar af te sluiten. De grafelijke ambtenaar, Siger de Bailleul¹⁵⁸, maande in

155 Deze alinea werd gedestilleerd uit: DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 239-240.

156 BOONE, "Social conflicts in the cloth industry of Ypres", 148.

157 Hoofdzakelijk op basis van DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 241-259. Maar in plaats van de uitgave van de oorkonde van 1 april van Gheldolf is hier gebruik gemaakt van de recentere uitgave van Espinas en Pirenne nl. ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 679-685, nr. 849. We pasten daarom ook de nummers van de artikels aan, die G. Doudelez gebruikte.

158 Het gaat hier om voornoemde Sohier de Bailleul, de maker van de enquête te

de functie van de baljuw reeds op 6 november 1280 de schepenbank in de Halle.¹⁵⁹ De baljuw, die tegelijk kasselrijbaljuw was, moest de schepenbank manen en het vonnis uitvoeren. Hij werd hiervoor bijgestaan door een onderbaljuw, met uitsluitend bevoegdheid voor de stad.¹⁶⁰ De lijst van de veroordelingen die in de stadsrekeningen werd opgenomen bevat enkel gewone misdrijven, zoals de schepenen die veroordeelden in normale tijden. Blijkbaar werd het gerechtelijk onderzoek naar de opstand pas uitgevoerd na de terugkeer van de graaf in maart 1281. Op 15 januari werd nochtans een nieuwe poging van de drapiers om de reglementen van de schepenen te omzeilen bestraft. Zes drapiers hadden lakens van andere drapiers verkocht en dat was verboden. Siger zetelde in de rechtbank tot en met 12 februari. Op 23 april maande de Ieperse baljuw Michaelis de Elstlant de schepenbank.¹⁶¹ De graaf keerde terug te Ieper rond 23 maart 1281 want op die dag ontving hij een hommage van Arnould van Oudenaarde. Maar de graaf verbleef die zes maanden van afwezigheid niet te Parijs samen met de schepenen van Ieper, zoals sommige historici verondersteld hebben. G. Doudelez heeft het tracé van de graaf gedurende die maanden kunnen achterhalen. Maar de graaf heeft zich wel militair zwaar voorbereid om de opstandige steden terug helemaal onder zijn gezag te dwingen, wat onder meer blijkt uit de vele giften en uit sommige kronieken.¹⁶² Dit was vooral nodig voor Brugge, want Ieper was reeds weer onder het grafelijk gezag van Siger de Bailleul en de schepenen. De graaf bleek zelfs Duitse piekeniers te hebben geronseld voor deze campagne.¹⁶³

Vanaf zijn aankomst ondervroeg Gwijde beide partijen: langs de ene kant de schepenen en diegenen van hun strekking, o.a. de handelaars van de Hanze, langs de andere kant de drapiers, wevers, vollers, scheerders en de hele menigte die hen steunde. Hij gaf in zijn ordonnantie toe dat hij niet alle feiten kende en dat het onderzoek nog

---

Poperinge. Deze Sohier de Bailleul wordt in een akte van 19 februari 1293 als volgt vernoemt: "Sigillum Sigeri de Bailluel, militis marescalci Flandrie" Cf. F. FUNCK-BRENTANO, *Philippe le Bel en Flandre*, Parijs, 1897, 121, noot 2.
159 DES MAREZ en DE SAGHER, *Comptes de la ville d'Ypres de 1267 à 1329*, I, 51-56.
160 TRIO, "Bestuursinstellingen van de stad Ieper (12de eeuw-1500)", 346-347.
161 DES MAREZ en DE SAGHER, *Comptes de la ville d'Ypres de 1267 à 1329*, I, 56.
162 DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 243-244.
163 *ID*, 244.

moest verder gezet worden. Eén ding was zeker: mensen van buiten de stad hadden deelgenomen aan de opstand.¹⁶⁴ Een enquête naar de opstandelingen van buiten Ieper was dus nodig. Maar na één week onderzoek, van 23 februari tot 1 april, velde hij reeds zijn oordeel, althans voor wat de lakenarbeiders betrof. Hij zei zelf expliciet in de oorkonde van 1 april 1281 dat de ververs, de beenhouwers, de andere ambachten en alle andere mensen die erbij betrokken waren van binnen de stad en van elders op een andere keer zouden worden beoordeeld wanneer hij beter ingelicht zou zijn.¹⁶⁵ Blijkbaar verwees hij hier naar de enquête van zijn luitenant Sohier de Bailleul te Poperinge. Op 2 april liet hij vlug aan de abt van de Sint-Bertijnsabdij (de heer van Poperinge) weten dat zijn rechten niet geschonden zullen worden.¹⁶⁶ Wat Gwijde met zijn ordonnantie vooral wilde laten blijken was, dat iedereen te Ieper ongelijk had en dus schuldig was t.o.v. hem en hem dus moest vergoeden. Zijn eerste enquête voor Ieper wordt door G. Doudelez in drie onderdelen verdeeld. Vooreerst was er het luisteren naar de vertegenwoordigers of advocaten van beide partijen, waardoor de graaf voldoende ingelicht werd over de sociale en economische situatie van de stad. Daarna liet hij de precieze informatie over de misdaden in de stad verzamelen door commissarissen en liet hij hen rapport uitbrengen. Ten slotte riep hij zijn raad samen om de procedure en de straffen uit te breiden.¹⁶⁷

Het oordeel van 1 april was een voorlopig oordeel omdat de enquête naar die van Poperinge nog liep.¹⁶⁸ De graaf verbood er alle samenzweringen, verenigingen, gezelschappen en eedgenootschappen en de vergaderingen van meer dan tien personen. Het ging hier om vergaderingen van de (religieuze) broederschappen en gilden, dus niet om ambachten. De straffen hierop waren een boete en het uitsteken van de ogen, wat een zware straf was. Hij wilde dat de vrede

---

164 "et furent de le vile et dehors" en "et pour ce nouméement ke li mestier deseure dit s'aloïèrent par sairement et assanlèrent par plusieurs fois et il acueillirent mout d'autre gent et dedens et dehors" Cf. ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 683; "gent de le vile et d'ailleurs" Cf. ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 685.

165 ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 685.

166 D'HOOP, *Recueil des chartes du prieuré de Saint-Bertin*, 280, nr. 183; WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, II, 2de deel, *Urkunden*, 118.

167 DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 245-246.

168 ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 681-685.

hersteld werd zowel tussen de partijen als tussen de families. Dat laatste verwees vermoedelijk naar de verdeeldheid die er was tussen bepaalde rijke families van Ieper, waaronder voornamelijk de Oudewins en de Eeckhouts, zoals wij reeds vaststelden.¹⁶⁹ Beide partijen moesten de graaf elk 500 ponden Vlaams betalen en hij zei nadrukkelijk dat de schepenen hun boete niet mochten opleggen aan de ambachten. In de andere partij besloegen de drapiers 2/3 van de te betalen som, wat hun belang in de opstand nogmaals bewijst. In artikel 4 beschuldigde de graaf duidelijk de schepenen, die aan de basis van de opstand te lagen, door hun verscheidene *bans et Keures et établissements* ten nadele van de ambachten. Ondanks het feit dat de eerste twee Keuren op zijn naam uitgevaardigd werden, was hij niet verantwoordelijk voor de opstand want de schepenen hadden die keuren opgemaakt met de bedoeling de drapiers en wevers te schaden. Vanaf artikel 5 hernam Gwijde de derde keure, die te Parijs uitgevaardigd was ten voordele van de drapiers, dit om in de toekomst zulke conflicten te vermijden. Er werden enkele belangrijke vernieuwingen ingevoerd zoals dat de drapiers voortaan ook in de Halle mochten hun lakens te koop aanbieden, dat ze hun wol mochten kopen waar en wanneer ze wilden, dat alle poorters vanaf nu bij de graaf in beroep konden gaan tegen de uitspraken van de schepenbank. Met deze laatste maatregel fnuikte de graaf de macht van de schepenen en dus ook de macht van de stad Ieper want het was een handig drukkingsmiddel. In artikel 8 volgde de boete voor de schepenen, die nogal geheimzinnig en vaag geformuleerd was. De boete voor de drapiers in artikel 9 was daarentegen duidelijk en brutaler. Naast de geldelijke boete moesten ze 1/4 van hun roerende en onroerende goederen inleveren. Maar ze moesten daarvoor wel in de stad blijven wonen en dus niet naar het platteland verhuizen. Hier is het duidelijk dat de graaf de voorspoed van Ieper wilde bestendigen en zo ook zijn deel van de stedelijke fiscale inkomsten waarborgen. De artikels 10 en 11 bevatten de boetes voor de wevers, vollers en scheerders met nogmaals de voorwaarde dat ze in de stad moesten blijven. In artikel 12 stelde hij zijn oordeel voor de ververs, de beenhouwers en de andere ambachtslieden van de stad en van elders uit tot hij beter ingelicht was. Artikel 13, 14 en 15 bevatten de normale formules die dit oor-

---

169 DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 293, noot 175.

deel afsluiten. Het laatste artikel 15 reserveerde “ce qui appartient à justice”, namelijk de opstandelingen die gedaagd zouden worden door de enquête van Poperinge en die moesten beoordeeld worden volgens de vormen van de feodale justitie.

De moeilijkheid bij het dagen van de opstandelingen uit Poperinge

Het gerechtelijk onderzoek werd rond 3 april 1281 uitgevoerd door Sohier de Bailleul en twee andere gerechtsofficieren, nl. Henris de le Haie en Philippes li Craene. Voornoemde Sohier de Bailleul (ook Siger de Bailleul of Seger van Belle) blijkt een officier van het grafelijke hof te zijn geweest, waarin de graaf nog het meeste vertrouwen had.¹⁷⁰ Op 28 maart 1288 werd hij door P. d'Oudegherst vermeldt als één van de getuigen bij de vererving van de stad Belle aan Gwijde van Namen.¹⁷¹ Blijkbaar was hij toen reeds maarschalk van Vlaanderen. In 1293 werd hij samen met de graaf van Vlaanderen en de baljuw van Gent vernoemd in een enquête over bedreigingen tegen de XXXIX schepenen. Hij werd er *militis marescalci Flandrie* genoemd.¹⁷² Hij was het dus die in 1281 de bewuste enquête te Poperinge uitvoerde. Maar de graaf bezat geen heerlijke justitie in deze stad en kon dus niet overgaan tot directe veroordelingen want de stad was eigendom van de abt van de Sint-Bertijnsabdij. De abt was dus de enige heer van Poperinge.¹⁷³ Bijgevolg beschikte de abt over de hoge, middele en lage justitie in Poperinge.¹⁷⁴ Op 2 april nam de graaf reeds zijn voorzorgen door in een oorkonde te verzekeren dat de grafelijke enquête heerlijke rechten van de abt niet zou schaden.¹⁷⁵ Maar de abt vroeg nogmaals om een garantie. Op 18 april liet Gwijde deze oorkonde zegelen.¹⁷⁶ Opvallend in deze oorkonde is dat ze duidelijk zegt dat het

---

170 FUNCK-BRENTANO, *Philippe le Bel*, 121.

171 “Sohier de Bailleul mareschal de Flandre” Cf. P. D'OUDEGHERST, *Les chroniques et annales de Flandres*, f° 208 r° en zie ook: FUNCK-BRENTANO, *Philippe le Bel*, 121, noot 2.

172 FUNCK-BRENTANO, *Philippe le Bel*, 121, noot 2.

173 VAN DE PUTTE, “Mémoire sur la ville d'Ypres”, 289.

174 L. GILLIODTS-VANSEVEREN, *Coutumes de Lombardside, Loo et Poperinghe*, (*Coutumes des pays et comté de Flandre*; t. 6. *Quartier de Furnes*), Brussel, 1902, 325-326, nr. 23.

175 D'HOOP, *Recueil des chartes du prieuré de Saint-Bertin*, 280, nr. 183; WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, II, 2e deel, *Urkunden*, 118.

176 GHELDOLF, *Histoire administrative et constitutionnelle*, 397, nr. 45B.

de Poperingenaars waren die de poorten vernield hadden, mensen gedood en gekwetst en bestolen hadden en dat ze hierom formeel werden veroordeeld.¹⁷⁷ G. Doudelez meent dat de Poperingse lakenarbeiders en drapiers waarschijnlijk nog woedender waren op de Ieperse schepenen dan hun Ieperse collega's. Maar, zoals reeds aangetoond, konden de Poperingenaars niet nog meer verbeteren zijn tegen de schepenen omdat ze minder afhankelijk waren van de magistraat van Ieper dan G. Doudelez aannam. De aandacht moet veeleer gaan naar de sommen geld ter ronseling van opstandelingen door twee rijke Ieperse poorters die in een soort ballingschap leefden te Poperinge omdat ze waarschijnlijk in onmin waren met de Ieperse magistraat. Zonder die omkoperij waren de Poperingenaars blijkbaar nooit direct tot de aanval overgegaan zijn, zoals reeds vroeger aange-toond is. De onafhankelijkheid van de stad Poperinge, niet alleen op politiek, fiscaal en juridisch maar dus ook volgens ons voor een deel op economisch gebied, zorgde ervoor dat de Poperingenaars veel gemakkelijker de Ieperse magistraat durfden aanvallen. De algemene ontevredenheid en crisis in de lakensector, een omkoopsom en wat aansporingen waren genoeg. G. Doudelez zegt dat de Poperingenaars rekenden op het feit dat ze toch niet konden veroordeeld worden voor hun opstand omdat ze buiten de jurisdictie van de graaf lagen. In zekere zin hebben eerder de twee Ieperse leden van rijke patriciër-families (de Oudewins en de Eeckhouts) hier gebruik van kunnen maken. Het berekend risico op straf voor de patriciërs was gering en later zal blijken dat het nihil was, ondanks hun veroordeling in de oor-konde van 1 april. Blijkbaar werd op 3 april 1281 de enquête bruusk afgelast, waarschijnlijk omdat Siger de Bailleul op een obstakel was gestoten. Misschien werd hij teruggefloten door Gwijde zelf, die zelf was teruggefloten door een krachtige interventie van de abt van de Sint-Bertijnsabdij, een vazal van de Franse koning, Filips III, die de beschermer leenheer van Gwijde was. Deze enquête had dus geen juridische gevolgen en het is niet geweten of er veroordelingen zijn geweest. Uit de enquête kan wel geconcludeerd worden dat er Poperingse opstandelingen als gijzelaars werden vastgehouden te Waasten. De enquête afwachtend werden ze overgegeven aan de gra-

---

177 "si come de brisier nos portes de le dite vile de Ypre, de gens tuer, navrer, et derober" Cf. GHELDOLF, *Histoire administrative et constitutionnelle*, 397, nr. 45B.

felijke officieren en gezonden naar Waasten, de residentie van de oudste zoon van de graaf, Robrecht van Bethune. Het gaat in tegenstelling tot wat G. Doudelez beweert in zijn studie¹⁷⁸ om vier vollers: Hanins Schaech, Gherart Lebbe, Mikius Noire Gueille en Willaumes dou Hille.¹⁷⁹ Bovendien werden ze niet gesignaleerd door heer Gherars, zoals G. Doudelez beweert, maar door Boidins de Bailleul. Het is hoogstwaarschijnlijk Sohier de Bailleul of één van de grafelijke officieren die de volgende zin erbij liet schrijven ter informatie: “tout cist gisent en ostages¹⁸⁰ à Warneston”.¹⁸¹ G. Doudelez beweert enkel dat andere getuigen nog een andere voller en twee wevers als “ostages” aanwijzen en dat daardoor het aantal op zes gevangenen kan gebracht worden.¹⁸² Wij ontdekten enkel in de getuigenis van Canins li Gai “Ghierekins Tac, tiserans, ostages”¹⁸³ en in de getuigenis van Jehan Ippreman “Ghierekins Tac, telliers, ostages”¹⁸⁴, dus waarschijnlijk dezelfde persoon tweemaal beschreven. Dit komt op een totaal van maar vijf gijzelaars, waarvan vier zeker te Waasten gevangen ziten. Zoals G. Doudelez immers zelf beweert werden de Poperingse gijzelaars overgeleverd aan de grafelijke officieren (dus waarschijnlijk Sohier de Bailleul en medewerkers) en overgebracht naar Waasten. Geen enkele indicatie is overgebleven die zou kunnen wijzen op de bestraffing van de misdaden van de Poperingenaars, behalve dan voornoemde “ostages”.¹⁸⁵

Misschien wilde de graaf dezelfde procedure die hij in de stad Ieper had gevolgd ook voor de Poperingenaars gebruiken? Wat G. Doudelez immers ook niet opmerkt is het verband tussen deze gijzelaars en de oorkonde van 1 april. In die oorkonde staat namelijk dat

178 DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 256-257.

179 ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 105.

180 G. Doudelez vertaalt het woord “ostages” met gevangene. Cf. DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 257. Het woord “ostage” had nochtans verscheidene betekenissen. Het kon de betekenis hebben van onderpand getuigend van een wens gedaan aan God. Het kon legerdienst betekenen of het kon “hostage” betekenen, een verblijf of een heffing. Cf. GODEFROY, *Dictionnaire de l'ancienne langue Française*, Parijs, 1881-1902, “Ostage”, 654. Toch denken wij ook dat het best vertaald kan worden als gevangene of gijzelaar. Hiermee komt het overeen met de betekenis van het Franse woord “ôtage”.

181 ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 105.

182 DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 257.

183 ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 106.

184 *ID.*, 107.

185 DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 257.

de twee partijen “nous donnèrent cascune partie ostages, cascuns de se part, ke nous meismes devers nous pour no dit tenir et pour le pais de le vile warder.”¹⁸⁶ De “ostages” werden door beide partijen overgeleverd aan de graaf om de vrede te garanderen tussen de partijen. Hoewel het hier gaat om de twee partijen van de stad Ieper zelf, meenden we hier wel degelijk een verband te kunnen leggen met de “ostages” van de enquête te Poperinge. Een interessante link kan misschien gemaakt worden met de reeds eerder aangehaalde smeekbede van de schepenen van Ieper aan de Franse koning om hun oude versterkingen te behouden (ca. 1316).¹⁸⁷ In de laatste paragraaf van deze oorkonde wordt gezegd dat de stadspoorten sinds onheugelijke tijden als gevangenis werden gebruikt.¹⁸⁸ Waarschijnlijk gaat het hier om cellen nabij de poorten die bewaakt werden door de poortwachters. Wanneer er gevochten werd in de stad of er onenigheid was, zette men immers de oproerkraaiers gevangen in deze “poorten” die men “Ghisele”¹⁸⁹ noemde, tot men ze gekalmeerd had. Waarschijnlijk verwijst dit woord expliciet naar gijzelaars, d.w.z. dat men de oproerkraaiers (hier van de Cokerulle) oppakte en in de cellen van de stadspoorten stopte tot de gemoederen bedaard waren. Misschien kan dit een bijkomend bewijs zijn voor de stelling van M. Boone om de Cokerulle niet te zien als een echte revolte maar eerder als “geritualiseerde uiting van sociale spanningen en misnoegen in een klimaat van economische malaise via de uitlaatklep van een charivari-achtige vete”.¹⁹⁰ Sommige opstandelingen werden misschien in de “Ghisele” als “ostages” een tijd vastgehouden tot hun proces of vrijlating. Blijkbaar was het de gewoonte om bij een zware misdaad (zware kwetsuren, verminkingen of moord) van de beide partijen gijzelaars uit te wisselen om de vrede te waarborgen. In 1293 informeerde de officiaal van Terwaan de deken van Ieper over de klacht vanwege de baljuw, de burggraaf en de schepenen van Ieper dat de clerus en ande-

186 *ID.*, 680.

187 PIRENNE, “Documents relatifs à l’histoire de Flandre pendant la première moitié du XIVe siècle”, 24-29.

188 *ID.*, 29.

189 Het woord “ghisele” wordt door Godefroy gelijkgesteld aan “hostage”. Cf. GODEFROY, “Ghisele”, 282. In het Middelnederlands betekende “gisel” hetzelfde als gijzelaar, krijgsgevangene en bestond er het werkwoord “te gisele geven”. Cf. E. VERWIJS en J. VERDAM, *Middelnederlandsch woordenboek*, Den Haag, 1885-1952, “Gisel”, 1977-1978.

190 BOONE, “Social conflicts in the cloth industry of Ypres”, 155.

re geestelijken weigerden om de gijzelaars te geven die men eiste, in geval van zware misdaden, van de twee tegenpartijen om de vrede te behouden.¹⁹¹ Zo werd de Ieperse poorter Martin Venys "te ghisele" gelegd "ten dien hende als dat hi pays maken zoude".¹⁹²

*De uitvoering van het vonnis*¹⁹³

Nergens wordt immers in de oorkonden gewag gemaakt van exuberante executies van de opstandelingen door de graaf. Dit was wel in Brugge het geval geweest, waar vijf notabelen werden onthoofd. Dit kan verklaard worden door de geldhonger van Gwijde, die kon gestild worden door een groot aandeel in de boetes van zowel de schepenen als de ambachtslieden. Het was immers zo dat Gwijdes schulden abnormale proporties aannamen. Bovendien had hij het grafelijke gezag in de stad kunnen versterken via het invoeren van de mogelijkheid tot beroep tegen vonnissen van de Ieperse schepenbank. Anderzijds was het ook zo dat de revolte niet gericht was tegen de graaf maar tegen de schepenen en de handelaars van de Vlaamse Hanze. De drapiers zagen zelfs in de graaf een bondgenoot, wat uiteindelijk gedeeltelijk bewaarheid werd door de aanvaarding van bepaalde klachten van de drapiers. Maar die aanvaarding was louter uit persoonlijk winstbejag. Daarom stopte hij al vlug alle criminele onderzoeken. De uitvoering van het vonnis werd daarentegen rigoureuus gecontroleerd. Het was zo dat de tweede opstand in Brugge nog voortduurde tot september 1281 en de vrees voor een heropflakking te Ieper was dus gegrond.

Gedurende het jaar dat volgde op de Cokerulle was Ieper eigenlijk meer een belegerde stad. Zoals reeds vroeger vermeld werd Sohier de Bailleul op 23 april vervangen door baljuw Michaelis de Elstlant. Maar het spook van de opstand dwaalde nog steeds rond in de lakenstad. De baljuw kreeg in dat jaar te maken met pogingen tot staking¹⁹⁴

191 DIEGERICK, *Inventaire analytique et chronologique*, I, 138, nr.164.

192 DE PELSMAEKER, *Registres aux sentences des échevins d'Ypres*, 32, nr. 152.

193 Info gehaald uit: DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 257-259.

194 Op 18 juni werden zes mensen veroordeeld tot elk een boete van 3 pond "de non cundo ad opus post Pentecostes sicut ei mandatum fuerat." Cf. DES MAREZ en DE SAGHER, *Comptes de la ville d'Ypres de 1267 à 1329*, I, 61. Het is geen toeval dat terzelfder tijd te Brugge het gemeen weer in opstand komt.

en tot belemmering van arbeid¹⁹⁵, misdaden die streng bestraft werden in de middeleeuwen.

Het Tempelland: een geval apart

G. Doudelez vergeet in zijn studie wel een belangrijk feit te vermelden. Hij zegt wel iets over de Tempelbewoners die met de Poperingenaars gingen meedoen toen deze aan de Boterpoort verschenen, maar niets over hun latere veroordeling.¹⁹⁶ In het woelige jaar 1281 was er op 11 oktober een geschil gerezen tussen de schepenen en de raad van de stad enerzijds en anderzijds de ambachten en de lakenwevers/drapiers die *hospites* waren van de Tempel. Beide partijen hadden beloofd zich te zullen onderwerpen aan de uitspraak van de graaf. De grond van het hele geschil was de schadevergoeding die door de ambachten en *hospites* (bewoners, letterlijk gasten) van het Tempelland moest worden betaald voor aangerichte schade binnen de stad tijdens de Cokerulle. De graaf bepaalde dat de Tempel *hospites* 2.400 pond Vlaams moesten betalen. Pas dan zouden ze vrijgesteld zijn van schadevergoeding.¹⁹⁷ In een oorkonde van 6 april 1285 verklaarde Gwijde dat de bewoners van het Tempelland hun boete van 2400 pond Vlaams en een schadevergoeding van 1.000 lb. par. en 100 mark, 33 s. en 4 d. par. betaald hadden. Ze moesten enkel nog verder de accijns betalen. Deze verbruiksbelasting werd geheven op de drie ambachten, nl. de vollers, wevers en scheerders, “à notre volonteï” zoals het in de grafelijke ordonnantie van 1 april 1281 stond.¹⁹⁸

---

195 Op 2 juli 1281 werden 10 personen veroordeeld “de prohibicione operis”: ze moesten 3 pond betalen aan de graaf, 3 pond aan de stad, en ze werden de ogen uitgestoken (“eruantur eis oculi”) en werden verbannen uit het graafschap Vlaanderen op straffe van ophanging aan de galg (“supra patibulum”). Cf. DES MAREZ en DE SAGHER, *Comptes de la ville d'Ypres de 1267 à 1329*, II, 63.

196 DOUDELEZ, “La révolution communale de 1280 à Ypres”, 237.

197 NUYTENS, “De Tempeliers te Ieper”, in: *Iepers Kwartier*, IX (1973), 24-25; ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 686, nr. 851.

198 ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 697-698, nr. 862.

*Verzoening tussen de graaf en de schepenen*¹⁹⁹

Vanaf 27 april regelden de schepenen van Ieper weer de administratieve zaken van de stad. De drapiers waren gekalmeerd en speelden al gauw de rol van officieuze raadgevers. Met de drapiers kalmeerden ook de lakenambachten, want zij konden hopen op hogere lonen. 1 april 1281 was het definitieve einde van de Cokerulle. Gwijde van Dampierre moest een aanzienlijk leger oprichten om het nog steeds opstandige Brugge te onderwerpen. Hij leende op 27 april 1281 van de Ieperse schepenen 5.368 pond. De schepenen werden opnieuw meer dan ooit de bankiers van de graaf.²⁰⁰ Hij had immers in de oorkonde van 1 april eender welke som als boete geëist. Tot 1283 leende Gwijde van de schepenen van Ieper. De schepenen vonden trouwens een andere manier om hun boetes af te schuiven op schouders van de ambachten. Gwijde gaf hen immers in ruil bepaalde inkomsten van belastingen die geheven werden in de stad. Zo kregen de schepenen vanaf 27 april 1/4 van de bezittingen van de drapiers.

*De boetes betaald door de drapiers en de ambachten*²⁰¹

De drapiers betaalden het vlugst hun boete van 500 pond, op 24 juni 1281. Nog later, waarschijnlijk in 1283, betaalden de ambachten en de drapiers 6.212 pond.²⁰² De graaf had zijn rechten op de boetes afgestaan aan de schepenen. De boetes werden nu geïnd door een ontvanger van de schepenen.

*Herstel van de oude situatie*²⁰³

De schepenen verkregen in oktober 1283 de kwijschelding van de door hen te betalen boete.²⁰⁴ De goede relaties tussen de schepenen van Ieper en de graaf waren weer hersteld. In oktober 1285 kregen ze

---

199 DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 259-262.

200 BOONE, "Social conflicts in the cloth industry of Ypres", 148.

201 DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 262-264.

202 ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 698-699, nr. 863.

203 DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 264-266.

204 ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 691-692, nr. 856.

het recht om geld te wisselen.²⁰⁵ De poorters van het *oppidum*, de binnenstad dus, werden weer bevoordeeld. In 1286 herinnerde Gwijde zich dat de periode van zes jaar, waarin hij in een oorkonde van 11 oktober 1279 had beloofd geen giften meer te vragen aan de stad, nu voorbij was. Hij liet zich 20.000 ponden artois toekennen waarvan de laatste 5.000 betaald werd op 1 mei 1296.²⁰⁶ De leningen aan de stad stapelden zich meer en meer op in de jaren na de Cokerulle. De bloedvete tussen de verschillende patriciërsc clans werd ook opgelost.²⁰⁷ Zo verzoende in 1284 Jehan Oudewin zich met Michel Loudier, poorter van Ieper.²⁰⁸ En indien deze laatste de vrede verbrak tegenover Jean Oudewin of zijn familieleden, dan zou hij een boete moeten betalen van 10 ponden artois. Maar een verbinding tussen voornoemde Loudier en de Cokerulle is er niet te maken.

*Gwijde van Dampierres politiek tegenover de opstandige steden*²⁰⁹

Dankzij de Cokerulle vergrootte Gwijde zijn macht over de stad Ieper. Hij gaf immers de poorters van Ieper het recht om in beroep te gaan tegen vonnissen van de schepenen. Maar in de periode 1281-1296 maakte men geen gebruik van dit recht en waren de verhoudingen tussen schepenen en graaf optimaal. Gwijde was helemaal niet voor het gemeen of voor het patriciaat. Bovenal wilde hij het grafelijke gezag vergroten, zoals hij deed te Brugge in hetzelfde jaar. De opstanden waren een perfect middel om zijn inkomsten uit te breiden. De ambachtslieden moesten zware boetes betalen. De enige verandering die de Cokerulle teweegbracht op vlak van gemeentelijke vrijheden was de verantwoording van rekeningen van de stad. Het gemeen had een ijdele hoop gekoesterd dat het vertegenwoordigers zou mogen zenden die de rekeningen zouden mogen controleren, zoals de oorkonde van 1 april vermeldde. Maar de verantwoording van de rekening werd een zaak tussen graaf en schepenen. De vele

205 GHELDOLF, *Histoire administrative et constitutionnelle*, 401-402, nr. 48.

206 *ID.*, 415-416, nr.56; DIEGERICK, *Inventaire analytique et chronologique*, I, 147-148, nr. 175.

207 BOONE, "Social conflicts in the cloth industry of Ypres", 148.

208 DIEGERICK, *Inventaire analytique et chronologique*, VII, 17-18, nr. 2133.

209 Info gehaald uit: DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 266-270.

leningen en giften aan de graaf zouden onmogelijk geweest zijn wanneer het gemeen de mogelijkheid had gehad om de rekeningen te controleren. De enige reden waarom hij bepaalde eisen van de drapiers inwilligde, was dat hij de voorspoed van de stad wilde bestendigen en zo ook zijn inkomsten vastlegde. Hij was noch voor het gemeen, noch voor de patriciërs. Hij wilde toekomstige opstanden voorkomen en zijn inkomsten waarborgen. Uiteindelijk wonnen de schepenen en de handelaars van de Hanze het pleit, want zij waren de meest begoeden. Maar de almachtige oligarchie van het patriciaat was gebroken.²¹⁰

De Cokerulle:

*onderdeel van een golf van onrust en opstandigheid in West-Europa?*²¹¹

Dat de Cokerulle geen alleenstaand feit was, is bewezen in de studie van M. Boone.²¹² De Cokerulle was slechts één van de minst gewelddadige opstanden van die tijd, die niet te vergelijken valt met het geweld van bv. de opstand te Dowai of te Gent in diezelfde periode. Er raasde immers over heel Noord-West-Frankrijk en Vlaanderen maar ook in andere gebieden een golf van sociale onrust. Zowel in Brugge, Doornik, Dowai, Sint-Omaars en Gent als in Damme, Rijsel, Kamerijk, Atrecht, Brussel, Sint-Truiden en Luik maar ook in het Rijnland, in Noord-Italië en in Barcelona dwaalde het spook van de opstand rond. Er was eveneens sociale en politieke onrust in Provins (waarmee Ieper nauwe handelrelaties onderhield), Rouen, Laon, Calais en Saint-Quentin. Algemeen worden deze opstanden als de eerste algemene storingen van de fase van economische expansie beschouwd.

De Cokerulle was geen spontane beweging maar geïnspireerd op simultane bewegingen in de andere steden. De Cokerulle vertoont volgens M. Boone vooral gelijkenissen met de opstanden te Brugge

---

210 "Indeed, it is no exaggeration to say that a breach was forced in the old oligarchic power which the patrician class had exerted up to this time." Cf. BOONE, "Social conflicts in the cloth industry of Ypres", 149.

211 Info grotendeels gehaald uit: DOUDELEZ, "La révolution communale de 1280 à Ypres", 270-281.

212 De hier navolgende informatie uit: BOONE, "Social conflicts in the cloth industry of Ypres", 148-149.

en te Doornik. In zowel Ieper, Doornik als Brugge ageerden geproletariseerde lakenarbeiders, kleine ondernemers en meester-wevers samen. Zowel in Ieper als Brugge waren de resultaten van de opstand ordonnanties in verband met de rol van de drapiers en hun toegang tot de markten. De derde Keure die hernomen werd in de oorkonde van 1 april 1281 zorgde voor gelijkheid en commerciële vrijheid tussen de drapiers en de Vlaamse Hanze. De drapiers konden zich vanaf 1281 verrijken, zodat ze later hun deel in de politieke macht van de stad zouden kunnen opeisen. In 1289 verschaften ze zich toegang tot de Vlaamse Hanze. Vanaf 1290 maakten ze hun entree in de schepenbank.²¹³ Door de overwinning van de drapiers op economisch vlak kregen we een stroomversnelling in de organisatie van de lakenindustrie. Na 1280 verscheen het *Livre de toutes les Keures*, een verzameling van alle bestaande industriële reglementen en ongeschreven gewoonten.²¹⁴ De belangrijkste veranderingen voor de drapiers na 1281 waren dat ze toegang kregen tot de Halle en gemakkelijker toegang tot de Hanze.

Nochtans bleef de tirannieke houding van de grote handelaars en de schepenen intact na 1281. Te levendige concurrentie werd snel de kop ingedrukt en geen enkele overtreding werd nog geduld. Maar toch genoten de drapiers van hun nieuw gewonnen vrijheid. Ze werden technische raadgevers en medewerkers van de schepenen. Vanaf 1280 doken in alle Vlaamse steden alsook in Noord-Franse steden reglementen voor de lakenindustrie op. De ex- en importhandel bleef onder het monopolie van de rijke handelaars, van de Hanze. Maar de drapiers verbeterden hun positie door het vrij te mogen kopen van wol in Engeland en de toegang tot de Halle. Vandaar dat na 1280 de nood aan een grotere Halle hoog was. Vanaf 1285 werd de constructie van de Nieuwe Halle ondernomen, d.w.z. de westelijke vleugel naast de Oude Halle, de oostelijke vleugel. De Halle was steeds in handen geweest van de schepenen en de rijke Hanzehandelaars. Nu voegde zich daar een nieuwe groep, de drapiers, aan toe. Het belangrijkste was de plaats voor het uitstallen van de koopwaar in de Halle. Vanaf de Cokerulle mochten de uitstalkramen voor de verkoop van halve lakens in de Halle, nabij de ingang staan, terwijl ze voordien

213 TRIO, "Bestuursinstellingen van de stad Ieper (12de eeuw-1500)", 342.

214 ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 458 e.v.

voor de Halle, buiten werden verkocht. De plaats kreeg men door loting. Maar de drapier moest gescheiden blijven van het beroep van handelaar, hij mocht geen lakenhandel ondernemen. Maar de slimsten onder hen traden toe tot de Hanze, werden handelaars en zelfs schepenen. Het verschil met de Moerlemaye te Brugge in datzelfde jaar was dat het in Ieper om een commerciële en industriële beweging ging. In Brugge was de beweging commercieel en politiek, in Gent was hij enkel politiek. Één van de redenen waarom Ieper niet verder een lakenstad bleef, is dat de binnenstad afgesloten was van de buitenwijken door de oude ringmuur. In ca. 1316 smeekte het patriciaat om hun versterkingen te behouden zodat ze niet blootgesteld waren aan de grillen van het gemeen uit de buitenwijken. De Ieperlingen hebben niet het voorbeeld van de andere steden gevolgd die steeds gezocht hebben om uitbreiding en versterking van het territorium en die dus langzamerhand hun buitenwijken hebben geïntegreerd. Dat zal uiteindelijk de ondergang van de lakenstad worden. In 1383 werd een definitief einde gemaakt aan de buitenwijken van het lakenproletariaat door het beleg van Ieper door Engelse troepen.

De Cokerulle:

totale bevrijding van Poperinge als lakenstad als onrechtstreeks resultaat?

D. Nicholas meende dat er geen sluitend bewijsmateriaal was om de Cokerulle als één van de vele conflicten tussen stad en platteland van die periode te beschouwen.²¹⁵ Daarentegen meent M. Boone dat de Cokerulle heel goed een eerste manifestatie kan zijn (hoewel gedeeltelijk verduisterd door andere disputen) van een langdurig conflict tussen Ieper en buur Poperinge (dat zich in de 14de eeuw op grotere schaal zou manifesteren), met de vollerslonen gebruikt als middel – althans in Ieper – om de macht in handen van de heersende elite van handelaars te houden.²¹⁶ Hij ziet de Cokerulle als een Ieperse variant van een middeleeuwse bloedvete, die zeer beïnvloed werd door spanningen binnen de overheersende lakenindustrie en tussen de stad en zijn “ondergeschikte” buur Poperinge.²¹⁷

---

215 NICHOLAS, *Town and countryside*, 92-98.

216 BOONE, “Social conflicts in the cloth industry of Ypres”, 150.

217 *ID.*, 151.

De Cokerulle was dus niet alleen de uiting en oplossing van een intern Iepers probleem (bloedvete en tegenstelling almachtig Iepers patriciaat versus drapiers en lakenproletariaat) maar misschien ook wel een bevrijding van de reeds dan al te relativeren economische macht van vooral de Ieperse Hanzehandelaars en dus ook van de Ieperse magistraat over het Ieperse hinterland en dan in het bijzonder over Poperinge. Vanwege het aandeel van de Poperingse lakenarbeiders in de opstand en uitgaande van ons voorgaand onderzoek, menen wij zelfs nog verder in deze redenering over de tegenstelling Ieper versus Poperinge door te kunnen gaan. De Poperingse lakenarbeiders werden wel geronseld als huurlingen in dienst van enkele Ieperse clanleiders, maar hadden er zelf ook baat bij om in opstand te komen. Wij menen dat de Cokerulle misschien wel kan aanzien worden als een gewelddadige poging tot het afwerpen van het relatieve monopolie van de grote (grotendeels Ieperse) Hanzehandelaars op de wolhandel en de lokale lakenhandel in de regio Ieper ten voordele van zowel de Ieperse drapiers en lakenambachten als die van Poperinge en eventueel zelfs ten voordele van de plattelandbewoners. Dat de opstandelingen zich specifiek richtten tegen de Ieperse magistraat en hun familie is evident daar deze grotendeels bestond uit leden van de rijke handelsfamilies. Blijkbaar was Poperinge in de tweede helft van de 13de eeuw reeds zo'n sterk secundair lakencentrum geworden dat het moeilijk als filiaal van Ieper kan beschouwd worden, als dat het geval al was. De zelfstandigheid van deze kleine stad in de 13de eeuw blijkt niet alleen op politiek-juridisch gebied maar dus eveneens op economisch gebied. Het lijkt erop dat Poperinge eerder de laatste hinderenissen, die Ieper tegen zijn ontwikkeling tot een volwaardige secundaire lakenstad in stand probeert te houden, probeerde af te schudden door handig in te spelen op de sociaal-economische onrust te Ieper. De Poperingse lakenarbeiders kregen deze opportuniteit toegeworpen door een Ieperse clan die een bloedvete wilde beslechten met een opstand en door de spanningen tussen het Iepers patriciaat en het lakenproletariaat die ten top rezen. Ze grepen deze kans dan ook direct aan, hoewel ze ontkenden dat ze ooit in opstand zouden gekomen zijn zonder het geld en de opzweperij van die Ieperse clanleden. Wij beschouwen de Cokerulle dus als een kleine, economische "bevrijdingsstrijd", niet alleen van de Ieperse drapiers (die ook politieke ambities zouden vervuld zien mettertijd), maar ook van de loka-

le plattelandsnijverheid en in het bijzonder van de *smalle stad* Poperinge. De Poperingse lakenarbeiders lijken alzo een (zeker te relativeren) juk van de dominante lakenstad af te werpen. Zoals we in een volgende studie zullen opmerken, lijkt het inderdaad dat Poperinge misschien ten gevolge van en dankzij de Cokerulle in belang toeneemt in de periode 1285-1300, vooral dan op economisch en demografisch gebied.

Een sociaal-topografische revolutie en de rol van de bedelorden in het verhaal

Volgens M. Boone moet ook aandacht gaan naar een socio-topografisch element dat naar voor komt uit de opstand.²¹⁸ De bende opstandelingen groeide aan met mensen uit de Ieperse buitenwijken (o.a. het Tempelgebied), waar eveneens drapiers woonden, die ondanks hun economisch succes geen toegang hadden tot het stadsbestuur. Om de politieke en economische verhoudingen te veranderen en de kleine ondernemers medezeggenschap te garanderen, moest dus ook de sociale topografie van de stad veranderen. De Cokerulle gaf uitdrukking aan de nood om de stedelijke ruimte te beheersen. Net als M. Boone willen wij de aandacht vestigen op het feit dat het onderliggende patroon om politieke en economische relaties te veranderen en de drapiers, de kleine ondernemers dus, toe te laten om deel te hebben in de zaken van de stad, een doorbraak impliceerde in de eerder strikte sociale topografie van de stad.²¹⁹ Ieper was in de 13de eeuw uit zijn voegen gebarsten met als gevolg de verschillende buitenwijken bewoond door lakenproletariaat en drapiers. Het opmerkelijk laat verschijnen van de bedelorden en hun topografische vestiging onderlijnt de bestaande sociale segregatie rond 1280.²²⁰

De impact van de bedelorden op het ontstaan van de ambities van de drapiers om inspraak in het stadsbestuur te eisen is inderdaad niet onbelangrijk. M. Boone verbindt de Cokerulle dus met het feit dat in

---

218 Voor dit element gebruikten wij: BOONE, "Social conflicts in the cloth industry of Ypres", 151-152.

219 BOONE, "Social conflicts in the cloth industry of Ypres", 151-152.

220 O. MUS en P. TRIO, "L'implantation des ordres mendiants dans l'agglomération yproise durant le XIIIe siècle", in: H. PLATELLE e.a. (ed.), *Les moines dans la ville: actes du colloque de Lille*, Rijsel, 1996, 181-184.

dezelfde periode deze bedelorden ook verantwoordelijk waren voor het ontwikkelen van bepaalde nieuwe economische ideeën in verband met de rechtvaardiging van economische winst en het moreel aanvaarden van intrest en profijt, waarmee ze totaal ingingen tegen de traditionele kerkelijke opvattingen. Voor Brugge wees J. Murray op een zelfde ontwikkeling. De vier bedelordekloosters (franciscanen, dominicanen, karmelieten en augustijnen) aldaar hadden een grote invloed op de handel. Het commerciële belang van deze kloosters te Brugge komt tot uiting in het feit dat ze dienden als ontmoetingsplaatsen voor grote handelaarsvergaderingen, als archiefdepots en natuurlijk als vereringsplaatsen, die grote aantallen handelaars op reguliere basis samenbracht. Voor Brugge valt op dat de locatie van deze kloosters de noordwaartse verschuiving van de handel reflecteert die overduidelijk is op het einde van de 13de eeuw.²²¹

Het is bovendien een feit dat later de geestelijke orden die dichter bij de volksklasse stonden met hun activiteit de zaak van de graaf en gemeen genegen waren. Het beste bewijs hiervan is nog de Vlaamsgezinde getuigenis van de Gentse minderbroeder die de *Annales Gandenses* schreef. We willen bovendien wijzen op een gegeven dat enigszins door de andere studies over het hoofd is gezien. Het gaat hem om het feit dat de plundersaars hun woede niet alleen specifiek hebben gericht op de huizen van bepaalde patriciërs maar eveneens op de kerken.²²² De graaf vond het feit zo erg dat hij het expliciet vermeldde in zijn ordonnantie van 1 april.²²³ Misschien is de specifieke haat van de lakenambachten gericht tegen de gebouwen van voornoemde traditionele kerkelijke orde ook enigszins te interpreteren als een uiting van verzet tegen de traditionele opvattingen verkondigd door de hogere clerus? Waarom zou een louter economisch geïnspireerde opstand tegen het patriciaat zich immers richten

221 J. MURRAY, "Of Nodes and Networks: Bruges and the infrastructure of trade in fourteenth-century Europe", in: P. STABEL, B. BLONDE, A. GREVE (ed.), *International trade in the Low Countries (14th-16th centuries): merchants, organisation, infrastructure*, Leuven, Apeldoorn, 2000, 10. Voor meer info over de verspreiding van het economische concept "(woeker)rente": cf. WYFFELS, "L'Usure en Flandre au XIIIe siècle", in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 69 (1991), 853-871.

222 M. Boone spreekt van "certain houses were specifically chosen". Cf. BOONE, "Social conflicts in the cloth industry of Ypres", 151.

223 "et meisement as eglises ki mout i ont esteit grevées sans raison et sans cause" Cf. ESPINAS en PIRENNE, *Recueil*, III, 683.

op religieuze instellingen? Een aanslag op gebouwen van de Kerk was in de middeleeuwen heiligschennis. Zelfs Gwijde van Dampierre zag voor deze aanslagen reden noch oorzaak. Toch moeten we deze stelling ook niet overdrijven. Dat kerken geplunderd werden tijdens middeleeuwse opstanden is geen uitzonderlijk fenomeen. De onbegrensde volkswroede richtte zich op alles wat het grijpen kon. In de decennia die daarop volgden richtten de Vlaamse gemeentenaren nog vaak hun haat expliciet tegen de hogere Fransgezinde clerus, maar dan vooral omwille van de interdicten. Zo legden ze Terwaan, de zetelplaats van de Franse bisschop die al te dikwijls zijn banbliksems over Vlaanderen had geslingerd op 13 juli 1303 in de as en plunderden ze de hoofdkerk.²²⁴ De Cokerulle en haar uitspattingen tegen de kerkgebouwen toont misschien vooral aan hoe de schijnbaar onaantastbare kerkelijke macht en haar morele invloed over het lakenproletariaat van eind 13de eeuw in Ieper zeer relatief was geworden. De late vestiging van de bedelordes te Ieper was hier misschien wel een oorzaak van. In 1270 meende Humbertus van Romans dat de prediking in de stad meer dan noodzakelijk was, want “ibi sunt plura peccata”. De steden en vooral dan de buitenwijken en/of voorgeborchten van het “proletariaat” leken gekenmerkt door corruptie der zeden en waren broeinesten en steunpunten van ketterijen. Dat de kerk zich al in de 13de eeuw bewust was van dit probleem blijkt uit de vestiging van bedelorden die deze nood aan zielenheil in de Vlaamse steden moesten lenigen.²²⁵

---

224 LUYKX, *Het grafelijk geslacht Dampierre en zijn strijd tegen Filips de Schone*, 197-198.

225 W. SIMONS, *Stad en apostolaat. De vestiging van de bedelorden in het graafschap Vlaanderen (ca. 1225- ca. 1350)*, (*Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Letteren*, 121), Brussel, 1987, 69-70.

Profane devotie in een kleine stad in middeleeuws Vlaanderen De Heilig Kruisprocessie te Veurne (1395-1550)

Veurne is in de geschiedenis van de processies en ommegangen natuurlijk allang geen onbekende meer.¹ De Boeteprocessie werd in verscheidene artikels en studies reeds uitgebreid onderzocht. Maar de wortels van het Veurnse processiewezen zijn veel dieper te zoeken. In de late middeleeuwen was de Heilig Kruisprocessie, die ieder jaar uitging op 3 mei (Kruisvindingsdag), hét gebeuren. Net zoals in andere steden betekende deze jaarlijkse processie niet alleen een hoogtepunt van vroomheid, maar ook van allerlei profaan vertier. In dit artikel proberen we een gevarieerd beeld te bieden van de Heilig Kruisprocessie.

In vergelijking met het aantal publicaties over de Boeteprocessie, is de aandacht voor de Heilig Kruisprocessie in de Veurnse historiografie eerder beperkt. Geheel in de geest van de romantische traditie – waarin de volkscultuur en het processiewezen geliefkoosde onderwerpen waren van historisch onderzoek – publiceerde Vandevelde midden negentiende eeuw een artikel over de processie.² Deze bijdrage werd door zijn tijdgenoot De Potter en zijn medewerkers grotendeels overgenomen in hun ‘Geschiedenis van Veurne’.³ De processie kwam in de marge van andere studies wel nog ter sprake⁴, maar een

---

1 Onze dank gaat in het bijzonder uit naar prof. dr. P. Trio voor zijn hulp bij het maken van de verhandeling en zijn aanwijzingen bij dit artikel en naar J. Van Acker voor zijn nuttige aanwijzingen en het verstrekte materiaal.

2 [VANDEVELDE, H.], “Histoire de la procession de Furnes”, *Annales de la Société d’émulation de Bruges*. 2de reeks (1855), 143-228.

3 DE POTTER, F., RONSE, E. en BORRE P., *Geschiedenis der stad en kastelnij van Veurne*, 2dln., Gent, 1873-1875.

4 Onder meer in: VAN ACKER, J., “Het Heilig Kruis in de Sint-Walburgakerk”, J. VAN ACKER red., *De Sint-Walburgakerk van Veurne*, Veurne, 1992, 32-36.

recente studie ervan ontbrak.⁵ Zonder afbreuk te willen doen aan het werk van reuzen zoals Vandevelde en De Potter, menen we toch dat een nieuwe studie van de Heilig Kruisprocessie verhelderend kan zijn. Nieuwe theorieën en inzichten rond processiecultuur, net als vergelijkingsmateriaal uit andere steden bieden interessante perspectieven om de geschiedenis van de Heilig Kruisprocessie zoniet te herschrijven dan toch te verrijken. De data 1395 tot 1550 vormen de chronologische barrière waarbinnen het onderzoek zich beweegt. De begindatum is meteen die van de oudste rekening van Veurne. De einddatum is minder strak gefixeerd. De rekeningen tot 1550 werden doorgenomen⁶, maar dit laat niet na dat die grens soms overschreden wordt op basis van literatuur. Elke afbakening is immers artificieel en werd door de tijdgenoten niet als dusdanig ervaren. De zwakke schakel in dit onderzoek betreft echter het gebrekkige en eenzijdige bronnenmateriaal. De stadsrekeningen, hier en daar aangevuld met enkele rekeningen van de Heilig Kruisbroederschap, vormen de belangrijkste bron voor de studie van de processie. Stadsrekeningen zijn een bijzonder waardevolle, maar vaak moeilijk te interpreteren bron. De uitgavenposten werden opgetekend met een administratief-financieel doel en niet met het oogmerk om de geschiedenis van de processie te kunnen reconstrueren. Ook bij de financiële analyse spelen de beperkingen van deze bronnen een rol. Een sterk punt van de Veurnse stadsrekeningen is echter dat deze een bijna ononderbroken seriële reeks vormen. In de beginjaren ontbreekt een tweetal rekeningen. In de jaren '30 en '80 van de vijftiende eeuw zijn eveneens enkele lacunes.⁷

De middeleeuwse feestcultuur van grote steden zoals Leuven, Mechelen, Brussel en Oudenaarde of bepaalde aspecten ervan kwamen in verschillende studies reeds uitvoerig aan bod.⁸ Het materiaal

---

5 Dit artikel is gebaseerd op onze verhandeling over de Veurnse feestcultuur. PROVOOST, N., *Onschuldig Vermaak? Feest- en processiecultuur te Veurne in de late Middeleeuwen (1395-1550)*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Geschiedenis, 2005.

6 Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, nrs. 34536 e.v., Stadsarchief Veurne, *Oud Archief*, nrs. 1229-1232, en Stadsarchief Veurne, *Oud Archief, Stadsrekeningen*. Wij verwijzen naar de bewaarplaats en naar het jaar van de rekening (in Nieuwe Stijl). ARAB = Algemeen Rijksarchief Brussel; RAB = Rijksarchief Brugge; SAV = Stadsarchief Veurne.

7 De ontbrekende rekeningen zijn: 1397/1398; 1398/1399; 1434/1435; 1435/1436; 1436/1437; 1483/1484; 1486/1487.

8 Recent o.m. DE HERTOOG, C., *Verenigings- en feestleven te Leuven in de vijftien-*

van kleinere steden en dorpen ligt echter in vele gevallen te wachten op onderzoek en is nog zelden gesynthetiseerd. Veurne is dan ook een interessante casestudy om het processiewezen in kleinere steden van dichterbij te bekijken.⁹ Dit kan op meerdere manieren gebeuren. Dit artikel volgt een drievoudige toegang tot het materiaal. Ten eerste gaan we na wie precies deelnam aan de processie en op welke manier. Bijzondere aandacht verdienen de rederijders. In grotere steden weten zij langzaam hun greep te verstevigen op het feestleven en meer in het bijzonder op de processie. We proberen vast te stellen of dit in Veurne ook het geval was. Een tweede luik bestaat uit de thematiek en de evolutie daarin. Was er doorheen de jaren een accentverschuiving merkbaar qua keuze in de figuurvoorstellingen of bleef de processie de succesnummers opvoeren? Tot slot – een misschien minder voor de hand liggende keuze – een bescheiden stukje financiële analyse. Hoe verhielden de uitgaven zich tot het totale budget van de stad en was de cultuurpolitiek gevoelig voor politieke en economische factoren?

Wanneer de geschiedenis van de Heilig Kruisprocessie precies aanvangt, is onduidelijk. Waarschijnlijk is de kruisrelikwie afkomstig van het Heilig Land. Volgens De Potter c.s. werd de kruisrelikwie na de eerste kruistocht geschonken aan Veurne door Robrecht van Jeruzalem.¹⁰ Volgens een andere versie zou Diederik van de Elzas het Heilig Kruis in 1139 aan Veurne cadeau hebben gedaan. Zijn broer Boudewijn was immers proost van Veurne.¹¹ De processie zelf werd

---

de eeuw, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, KUL, dept. Geschiedenis, 2004; VAN AUTENBOER, E. *De schutterswedstrijden der Brabantse gilden (1300-1600): beelden uit onze volkscultuur*, Turnhout, 1996-2002; JANSSENS, J. en SLEIDERINK, R. red., *De macht van het schone woord. Literatuur in Brussel van de 14de tot de 18de eeuw*, Leuven, 2003; RAMAKERS, B.A.M., *Spelen en figuren. Toneelkunst en processiecultuur in Oudenaarde tussen Middeleeuwen en Moderne Tijd*, Amsterdam, 1996.

9 Veurne telde in 1469 zo'n 2.200 inwoners en behoorde daarmee tot de kleinere Vlaamse steden. Ter vergelijking: Oudenaarde telde op hetzelfde moment ongeveer 6.480 inwoners, zowat het driedubbele. Cf. PREVENIER, W., "La démographie des villes du comté de Flandre au XIVe et XVe siècle. Etat de la question. Essai d'interprétation", *Revue du Nord*, 65 (1983), 255-276, 263. Bij de berekening van het inwonersaantal gebeurde een correctie op het cijfer dat Prevenier weergeeft: 1 haard werd gelijkgesteld met 4 inwoners en niet met 4,5 inwoners zoals de auteur aangeeft.

10 DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, II, 203-204.

11 VAN ACKER, "Het Heilig Kruis in de Sint-Walburgakerk", 32. Hoewel dit ver-

Carton van het glasraam
in de zuidelijke zijbeuk
van de Sint-Walburgakerk
in Veurne.

Graaf Robert II overhandigt
de Heilig-Kruisrelik
aan proost Heribert
(uit: J. Van Acker (red.),
De Sint-Walburgakerk
van Veurne,
Veurne, 1992, p. 33).

ingericht ter ere van dit Kruis. Het vroegste bewijs van het bestaan van de processie dateert uit 1241. Op dat moment stond de Sint-Niklaasabdij toe dat de processie over haar land trok.¹²

Het stedelijk corpus en de processie

Op het einde van de vorige eeuw bracht Gerard Nijsten – onder meer in de lijn van antropologische studies zoals die van Mary Douglas – de these van de metafoor van ‘het lichaam van de stad’ in enkele studies en artikels over Noord-Nederlandse processies naar voren.¹³ Volgens hem had de feestcultuur – met de processies en ommegangen als voornaamste exponent – de bedoeling om de eenheid van het stedelijk corpus te vestigen en te bevestigen. De verschillende groeperingen en verenigingen vormden samen dat lichaam en vervulden daarin specifieke functies. Eenheid door verscheidenheid dus. Hiërarchie was bijgevolg noodzakelijk voor het stedelijk functioneren. Via dergelijk groepsgebeuren werden spanningen en conflicten opgeheven ten voordele van het algemeen belang. In het licht van deze these spreekt het dan ook voor zich dat alle maatschappelijke geleidingen in de samenleving zoveel mogelijk betrokken moesten worden bij de processie. Enkel op die manier kon men de eenheid van de stad bevorderen. Bij deze gelegenheden verplichtten de overheden van verschillende steden in de Nederlanden hun inwoners – vaak de gezinshoofden – om aan de eigen stadsprocessie deel te nemen. In Rijsel moesten alle winkels worden gesloten en de eigenaars van de huizen waarlangs de processie zou voorbijkomen kregen de opdracht hun gevels te versieren en de straten schoon te maken.¹⁴

---

haal louter hypothetisch is, verdient deze versie toch de voorkeur, aangezien De Potter c.s. zich baseren op de foute gegevens nl. het feit dat Robrecht van Jeruzalem over zee naar huis terugkeerde, terwijl hij zeker over het land reisde.

- 12 C. C[ARTON], F. V[ANDEPUTTE], ed., *Chronicon et cartularium abbatiae Sancti Nicolai Furnensis*, Brugge, 1849, 157.
- 13 NIJSTEN, G., “De stad en haar metafoor: processie, toneel en openbare feesten in Venlo, ca. 1380-1525”, *Volkkundig Bulletin: Tijdschrift voor Nederlandse cultuurwetenschap*, 17 (1991), 223-247 ; NIJSTEN, G., *Volkcultuur in de late Middeleeuwen: feesten, processies en (bij)geloof*, Antwerpen, 1994.
- 14 KNIGHT, A.E., “Processional theatre and the rituals of social civity in Lille”, A. HINDLEY red., *Drama and Community: People and Plays in Medieval Europe*

Door de lacunes in het bronnenmateriaal konden we voor Veurne geen gelijkaardige verordeningen terugvinden. Maar we mogen er toch vanuit gaan dat een aantal processies in Veurne een vrij groot publiek bereikten.

De lijsten met presentwijnen zijn onze belangrijkste bron om na te gaan wie aanwezig was bij de processies. Deze lijsten zijn echter niet volledig. Ook Ramakers wijst in dit verband op de beperkingen van de stadsrekeningen. De Oudenaardse ambachten en neringen krijgen bijvoorbeeld nooit een vergoeding voor hun deelname aan de Sacramentsprocessie, hoewel ze zeker meeliepen in de stoet. De bewijzen daarvoor vindt Ramakers onder een andere post, namelijk 'diverse zaken'.¹⁵ Dit toont aan dat de afwezigheid van een bepaald ambacht niet meteen betekent dat de corporatie geen aandeel had in de processie.

Wijken en straten

Op het laagste participatieniveau bevinden zich de wijken en straten. Terwijl in steden als Oudenaarde de wijken verantwoordelijk waren voor de figuurvoorstellingen in de processies, lijken de Veurnse wijken aanvankelijk eerder een marginale rol te spelen in de Heilig Kruisprocessie. Nochtans stelt Ramakers dat deze organisatie meer geschikt was om de grondidee van de Sacramentsprocessie, namelijk de eenheid van de stad, te vertolken. Bovendien hield participatie via de wijken een minder groot risico op conflicten in. Het hiërarchisch onderscheid op economisch en politiek gebied was tussen de verschillende wijken veel kleiner dan tussen de verschillende ambachten.¹⁶

In Veurne krijgen enkele wijken vanaf 1545 een presentwijn aangeboden voor hun deelname aan de Heilig Kruisprocessie: "Ghepresenteert den wijck van den Inghelenhouck metter Vleeschhauwersstrate in Veurne verchierende de voornoemde processie met uutstellen van toghen... ghepresenteert der wijck van der Zuutstrate in Veurne..."¹⁷ Ook de bewoners van de Noordstraat en

---

(Medieval Text and cultures of Northern Europe, 1), Turnhout, 1999, 99-109, 105.

15 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 62.

16 *Ibidem*.

17 ARAB, Stadsr. 1545-1546, f° 25 v°.

Weststraat kunnen in de volgende jaren steevast rekenen op een vergoeding voor de kosten die ze maken op 3 mei.¹⁸ Maar de deelname van de wijken aan deze processie blijft over het algemeen vrij beperkt. Conclusies op basis van deze vermeldingen zijn echter gevaarlijk. Het is niet omdat de overheid geen wijn aanbiedt aan de wijken dat ze volledig van georganiseerde deelname aan het vermaak zijn uitgesloten. Bovendien bieden de rekeningen ons geen zicht op het spontane vertier dat in wijken ongetwijfeld plaatsgreep in de marge van de processie. Daarin namen jongeren vaak het voortouw. Het grote probleem met deze vorm van amusement was het potentiële gevaar op conflicten tussen de wijken. Feesten van dit kaliber ontwaardden niet zelden in rivaliteiten. De eenheid van het stedelijke corpus werd door deze twisten ondermijnd. Daarom zal de overheid dit soort wijkfeesten niet toejuichen. De vormen van entertainment die wij uit het verleden kennen, zijn echter diegene die door de overheid werden gesubsidieerd. Op het eind van de vijftiende eeuw begint de stad wijkgezelschappen te belonen voor hun deelname aan processies naar aanleiding van vredes. Dit zou erop kunnen wijzen dat de stad via deze beloningen een greep probeert te krijgen op het volksvermaak.¹⁹ "Wiens brood men eet, diens woord men spreekt!". Op die manier ontstaat een win-winsituatie: de wijken krijgen een vergoeding in wijn voor de gemaakte kosten en de overheid weet de eenheid te bewaren. Die tendens tot het integreren van de wijken in de algemene gemeentelijke organisatie doet zich in Gent vanaf de vijftiende eeuw voor.²⁰ Toch kan de stad de nood aan rivaliteit niet helemaal uit het stedelijke leven bannen. Ook in Veurne blijft het competitieve element aanwezig in de feestcultuur. Vanaf 1513 wordt de timmerman Michiel de Duit naar aanleiding van 3 mei betaald om een podium op te bouwen voor het stadhuis en een tribune voor de jury.²¹ De stad stelde mensen aan die de deelnemende groepen moesten beoordelen: "Meester Jan van Doorne ende Jan Temmerman bij der wet ghebeden omme te helpen jurgeren die der prijs van tscoonst misterien te toghene in

18 SAV, Stadsr. 1527-1528, f° 26 r°.

19 KNIGHT, "Processional theatre and the ritual of social unity in Lille", 102-104.

20 VERVAECKE, K. *De gebuurten te Gent*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Geschiedenis, 1982, 22.

21 SAV, Stadsr. 1513-1514, f° 16 r°.

de processie verdient hadden ...²² De culturele competitie kon een uitlaatklep bieden voor reële spanningen en op die manier verhinderen dat het feest onttaarde in echte baldadigheden. Een bijkomend voordeel van dergelijke competities was de extra inspanning die de verschillende groepen leverden om de feesten en processies zo uitbundig mogelijk te vieren. Op die manier kon de stad zich ook naar buiten toe profileren als een sterke gemeenschap. Bij feesten wilde de gemeenschap immers telkens zichzelf en de naburige steden en dorpen overtreffen.²³ Feesten vormden met andere woorden een belangrijk deel van het symbolische kapitaal van de stad dat kon ingezet worden in de concurrentiestrijd met andere steden.²⁴

Hoewel het dus waarschijnlijk is dat de wijken en straten al van in den beginne betrokken waren bij de Heilig Kruisomwegang, laten de rekeningen ons hierover in het ongewisse. Wat hun taak bij deze processie was, is daarentegen veel duidelijker. De wijken waren verantwoordelijk voor het opstellen van tableaux vivants langs de route van de processie. De wijken die een beloning ontvingen voor hun tafereel maakten deel uit van het parcours dat de processie volgde. Maar ook straten die slechts uitkwamen op of in de nabijheid lagen van de route worden vergoed voor hun 'toghen'. Deze mensen bouwden dan een stelling op het eind van hun straat. Kruispunten en T-splitsingen waren volgens Ramakers de ideale locatie om een tableaux vivant op te bouwen. De open ruimte van dergelijke splitsingen liet de straten toe om een constructie op te bouwen zonder de doorgang van de optocht te versperren.²⁵

De route van de Heilig Kruisprocessie valt echter niet af te leiden uit de stadsrekeningen. Slechts enkele posten over de werken die men laat uitvoeren aan den 'ommeganckwech' onthullen iets over de afgelegde weg. Zo wordt in 1466 een man vergoed die de Noordpoort had schoongemaakt zodat de processie er zonder problemen kon pas-

---

22 SAV, Stadsr. 1525-1526, f° 26 r°.

23 SERVANT, H., *Artistes et gens de lettres à Valenciennes à la fin du Moyen Âge (vers 1440-1507)* (Cahiers d'Histoire du Livre, 3), Parijs, 1998, 81.

24 BUSSELS, S. en VAN OOSTVELDT B., "De traditie van de 'tableaux vivants' bij de plechtige intochten in de Zuidelijke Nederlanden (1496-1635)", *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 115 (2002), 166-180, 168. De auteur spreekt enkel over het symbolische kapitaal van blijde inkomsten, maar uiteindelijk gaat deze veronderstelling op voor alle feesten die een stedelijke gemeenschap organiseert.

25 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 74.

seren.²⁶ In 1526 zorgde het slechte weer voor problemen: "Michiel de Duit van 6 grote houtten, 40 barden; twee staken ende twee sparhoutten omme een brugge te maken over tlant van Joos de Grave derdachmeys omme de processie te passeren midts de vuule weder..."²⁷ Dat de processie de stad verliet en vaak over weiland trok wanneer de wegen in te slechte staat waren, blijkt ook uit de bovengenoemde akte in het chartersboek van de Sint-Niklaasabdij uit 1241. Deze akte werd opgesteld om aan te duiden dat de processie over het land van de abdij mocht trekken, niet op grond van een verworven recht, maar louter omdat de abt het gedoogde.²⁸ De Potter c.s. geven in hun studie de route weer die de processie zou gevolgd hebben. Zij baseren zich hierbij op de route die Vandevelde weergeeft in zijn studie van de Heilig Kruisprocessie.²⁹ Waar deze auteur zijn informatie haalt is echter niet duidelijk. Misschien denkt hij daarbij aan de route die de processies volgden in zijn eigen tijd.³⁰ De door Vandevelde aangegeven route dient dan ook met de nodige omzichtigheid te worden behandeld.

Volgens deze beschrijving zagen de inwoners van de Noordstraat, Zuidstraat en Zuivelmarkt de Heilig Kruisomweggang door hun straat voorbijkomen. De bewoners van de Weststraat zullen waarschijnlijk de splitsing op het eind van hun straat met de Zuidstraat benut hebben om stellages met figuren te plaatsen. De themakeuze van deze tableaux vivants is onduidelijk. Ramakers merkt op dat de voorstellingen die in de processie zelf vertoond werden, veel belangrijker waren dan de stilstaande figuren langs de weg. Ze begeleiden immers de

26 ARAB, Stadsr. 1466-1467, f° 17 r°.

27 ARAB, Stadsr. 1526-1527, f° 21 v°.

28 DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, II, 209-210.

29 [VANDELDE], "Histoire de la procession de Furnes", 158-160.

30 "Den 3 Mei 1403 vormde zich de stoet tusschen de Ste-Walburgakerk de oude vleeschhalle en 't aweet- of wachthuis, en trok van daar langs den gewonen weg voort... Van de markt trok de godsdienstige stoet naar de St-Nicolaaskerk... vervolgens ging men over den Zuivelsteendam, eene der steenen bruggen op den Calommebracht, recht naar de Roggestraat, de Klaverstraat, de Burchtstraat, nu deel der Zuidstraat, tot aan de Verkensmaerk, die toen bij de Zuidpoort werd gehouden. Vandaar volgde de processie het Stivel- of Zandwegelke, in de richting van 't Zuidkapeleke en 't Zuidgasthuis; sloeg dan links om achter 't klooster, door de Roostraat naar de kapel van Oostuit. Hierbij stapte men over de Kapellebrug, over de Venepe of den Proostdijk, en keerde langs het Slagveld door de nieuwe Noordpoort in de stad terug." Cf. DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, II, 211-212.

officiële stoet en ze bereikten een ruimer publiek.³¹ Dat de straten pas vanaf 1545 een presentwijn ontvangen voor hun bijdrage zou er misschien op kunnen wijzen dat de overheid – aanvankelijk minder bekommerd om de voorstellingen langs de route – vanaf midden zestiende eeuw een sterkere behoefte voelde om een oogje in het zeil te houden bij de keuze van de thema's.

Ambachten, gilden en broederschappen

De Veurnse ambachten ontvangen op geen enkel moment een vergoeding voor hun deelname aan de Heilig Kruisprocessie. Hieruit besluiten dat ze niet participeerden in de processie zou al te voorbarig zijn. Zoals reeds gezegd, stelde Ramakers ook voor Oudenaarde vast dat de ambachten en neringen niet vergoed werden. Hij kon echter op basis van andere documenten hun deelname bewijzen.³² De voornaamste opdracht voor de ambachten bestond erin mee te lopen in de processie van de stad. Vaak droegen de afgevaardigden van het ambacht het beeld van hun patroonheilige mee in de processie.³³ In de Heilig Kruisomweg van Bergen-op-Zoom bijvoorbeeld liepen de ambachtsgilden in gildekledij met de beelden van hun patronen mee.³⁴ In Leuven bevonden de ambachten zich vooraan in de processie. De twee leden die als laatst het ambacht hadden vervoegd droegen het embleem mee in de processie.³⁵ De jaarlijkse processie was voor de gilden een belangrijk moment om hun plaats in de gemeenschap op te eisen. Zoals dit nog het geval is bij verenigingen, speelde het kostuum daarbij een identiteitsbevestigende rol.³⁶

---

31 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 75.

32 Zie voetnoot 15.

33 ALLOSSERY, P., *Geschiedkundige boekenschouw over het huidige West-Vlaanderen*, 2 dln., Brugge, 1913, 170.

34 SLOOTMANS, C.J.F., *De Heilig Kruis omweg van Bergen op Zoom*, Bergen op Zoom, 1946, 23.

35 VERLINDEN, G., *Ommegang en toneel te Leuven in de late Middeleeuwen*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Kunstgeschiedenis, 1982, 33.

36 MCREE, B.R., "Unity or Division? The Social Meaning of Guild ceremony in Urban Communities" B.A. HANAWALT en K.L. REYERSON red., *City and Spectacle in Medieval Europe* (Medieval Studies at Minnesota, 6), Minneapolis, 1994, 189- 207, 192.

De broederschap waarvan men een grote betrokkenheid bij de 3 mei processie zou verwachten, is de Heilig Kruisbroederschap. Deze broederschap ontstond rond een bijzondere verering voor het Heilig Kruis. Veurne bezat namelijk een deel van het kruis van Christus.³⁷ Rond de relikwie ontstond een levendige volksdevotie, onder meer door de oprichting van een Heilig Kruisbroederschap. Van deze broederschap is een ordonnantie overgeleverd uit 1499 met de reglementen van de corporatie.³⁸ Vanaf dat jaar beschikken we ook over de rekeningen van deze broederschap. De oprichting van de broederschap dateert echter van veel vroeger. In de oudst bewaarde stadsrekening wordt ze al vermeld: "Den ghilde vanden Heleghen Cruuce 4 kannen te 4 s."³⁹ Het is niet onwaarschijnlijk dat de broederschap in dezelfde periode als de Heilig Kruisprocessie is ontstaan. In haar statuten wordt immers uitdrukkelijk vermeld dat het haar taak is te zorgen dat op 3 mei een mooie processie wordt opgedragen door het college van de Sint-Walburgakerk en dat ze een mis moet zingen ter ere van het Heilig Kruis.⁴⁰ In dit geval zou de broederschap al in de dertiende eeuw een plaats in het maatschappelijke leven ingenomen hebben. Waarschijnlijk is de broederschap van recentere datum. In Gent dateren de oudste broederschappen immers uit de tweede helft van die eeuw. Pas na 1300 komt het broederschapwezen er tot zijn volle ontplooiing. Ook in Rouen kan een dergelijke trend worden waargenomen.⁴¹

De broederschap werd aanvankelijk beheerd door drie broeders. Eén daarvan was de *berecker* die verantwoordelijk was voor de financiën van de broederschap. De leden waren in deze periode de kanunniken en de kapelaans van het kapittel, aangevuld met de voor-aanstaanden van de stad en soms van de kasselrij. In de periode 1500-1550 waren er ca. 130 leden, waarvan één derde vrouwen.⁴²

37 DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, II, 203.

38 Deze ordonnantie is uitgegeven in DE POTTER, F. en BORRE, P., *Geschiedenis der rederijderskamer van Veurne onder kenspreuk: "Arm in de beurs en van zinnen jong"*, Gent, 1870, 13-16.

39 ARAB, Stadsr. 1395-1396, f° 16 v°.

40 DE POTTER c.s., *Rederijderskamer van Veurne*, 13.

41 TRIO, P., *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving: de broederschappen te Gent in de late middeleeuwen*, Leuven, 1993, 77-78. In Engeland betekent de tweede helft van de veertiende eeuw eveneens een grote bloeiperiode voor de broederschappen. DUFFY, E., *The stripping of the altars: traditional religion in England c. 1400 - c. 1580*, New Haven, 1992, 142.

42 VAN ACKER, "Het Heilig Kruis in de Sint-Walburgakerk", 34-35.

Ieder jaar ontving deze broederschap naar aanleiding van de processie van 3 mei vier kannen wijn. Wat de precieze rol van de broederschap is in de processie is onduidelijk. Volgens De Potter, Borre en Ronse is het zeker dat deze broederschap bijbelse taferelen uitbeelde in de processie, ook al refereren de reglementen op geen enkele manier aan dergelijke activiteiten.⁴³ Dat de broederschap figuurvoorstellingen voor haar rekening heeft genomen, is op het eerste zicht zeer onwaarschijnlijk. De rekeningen van deze broederschap tonen aan dat de broeders voornamelijk de kosten droegen van de kaarsen en vaantjes die men in de processie meedroeg: "Item ghegheven den schilder van 100 ende 30 vanekijns te maken tjeghen dardachmeys..."⁴⁴ Verder zorgde de broederschap er ook voor dat de kapel en het altaar van de broederschap met kaarsen versierd waren en dat de lichtkroon werd schoongemaakt tegen 3 mei en 14 september: "Item ghegheven Joris Willemszoon clockluder van der reese te scueren tjeghen dardachmeysdach; item noch eens tjeghen den Helegghen Crucen daghe in september..."⁴⁵ Daarnaast deed de broederschap naar aanleiding van 3 mei soms extra uitgaven om het Heilig Kruis te versieren: "Item betaelt Chrispiaen Outerman...om te coopen 500 roose cnoppen te Dixmude om tHelich Cruus te verchieren derdachmeys..."⁴⁶ Het magistraat deed zich ook tegoed aan vier kannen bier die ze op 3 mei ontvingen van de broederschap. Deze schenking gebeurde ieder jaar bij de Zuidpoort.⁴⁷ Maar behalve deze jaarlijks terugkerende posten, wijst in de rekeningen niets erop dat de broederschap een bijdrage leverde in de vorm van tableaux vivants of toneel. Dit zou nochtans niet ongewoon geweest zijn. In Wenen droeg de Corpus Christibroederschap de verantwoordelijkheid voor alle aspecten van de vertoningen op Corpus Christi. In de inventaris van de bezittingen van de Weense broederschap vinden we dan ook een aanzienlijke hoe-

43 DE POTTER c.s., *Rederijkerskamer van Veurne*, 13. Waarschijnlijk baseren zij zich op het artikel van Vandevelde die beweert dat al de figuurvoorstellingen door leden van de broederschap worden uitgevoerd. Deze auteur geeft echter ook geen bewijsmateriaal voor deze these. Cf. [VANDEVELDE], "Histoire de la procession de Furnes", 169.

44 SAV, *Oud Kerkarchief Sint-Walburga*, Rek. Heilig Kruisbroederschap 1501-1502, f° 25 v°.

45 SAV, Rek. Heilig Kruisbroederschap 1505-1506, f° 43 v°.

46 SAV, Rek. Heilig Kruisbroederschap 1540-1541, f° 148 v°.

47 SAV, Rek. Heilig Kruisbroederschap 1507-1508, f° 50 v°.

veelheid kleren en materiaal terug om de taferelen uit te beelden. En ook in Künzelsau verzorgde de broederschap enkele voorstellingen in de processie.⁴⁸ In de latere Noordelijke Nederlanden vinden we eveneens broederschappen terug die verantwoordelijk waren voor tableaux vivants in de processie. Zowel de O.L.V.-broederschap uit 's Hertogenbosch als de Heilig Kruisbroederschap uit Breda speelden een belangrijke rol in de organisatie van het figurenprogramma.⁴⁹ Trio daarentegen heeft er in zijn onderzoek op gewezen dat processies over het algemeen geen dominante plaats innemen onder de activiteiten van de Gentse broederschappen. Bij de meeste broederschappen vond hij geen referenties terug die konden wijzen op deelname. Waar dit wel het geval was – bijvoorbeeld bij de twee abdijsbroederschappen, ging het niet om verplichte deelname. De taken die de andere broederschappen vervulden in processies waren het rondragen van beschilderde panelen of van een beeld.⁵⁰ Bij nader onderzoek van een zestiende-eeuwse inventaris van de broederschap vinden we toch een referentie terug die zou kunnen wijzen op deelname in de vorm van een dramatische vertoning. Onder de bezittingen van de broederschap treffen we een kruisbeeld aan dat ooit werd gemaakt om het personage van graaf Robrecht uit te beelden.⁵¹ Of dit personage dan ook door de broederschap werd verzorgd, of of de broederschap pas later in het bezit kwam van dit kruis is niet duidelijk. Waarschijnlijk mogen we de eerste veronderstelling voor waar aannemen. Dit ligt immers in de lijn van de bewering van Pauwel Heinderycx. Volgens deze zeventiende-eeuwse chroniqueur behoorden de uitbeelding van de reis van graaf Robrecht naar het Heilig Land, zijn terugkomst en

---

48 BLASTING, R., "The German Bruderschaften as Producers of late Medieval Vernacular Religious Drama", *Renaissance and Reformation*, 33 (1989), 1-14, 7; 11.

49 RAMAKERS, B.A.M., "Rederijkers en feestcultuur in het laatmiddeleeuwse Noord-Brabant" A.J.A. BIJSTERVELD, J.A.F.M. VAN OUDHEUSDEN en R. STEIN red., *Cultuur in het laatmiddeleeuwse Noord-Brabant*, 's Hertogenbosch, 1998, 37-54, 51.

50 Respectievelijk gaat het hier om de broederschappen uit de Sint-Niklaaskerk en de Sint-Janskerk. Cf. TRIO, *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving*, 301-304.

51 "Een houtin dobbel cruus, rontomme besleghen met zelve vergout, ende weecht met hout, met alle, lettelt min dan drie onsen, ende was eens ghemaect omme te representeren tpersonage van den grave Robrecht in de processie van dardach meys". Cf. DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, II, 208.

de opdracht om het Heilig relikwie te schenken aan Veurne, tot de oudste voorstellingen van de processie.⁵² Misschien was het kruisbeeld in de inventaris een rekvisiet dat bij deze vertoning werd gebruikt? Daarnaast is het ook mogelijk dat acht leden van de broederschap de opdracht hadden het relikwie van Sinte-Walburga rond te dragen in de processie.⁵³ Maar hoogstwaarschijnlijk speelde de Heilig Kruisbroederschap eerder een beperkte rol in de processie, zeker wat de voorstellingen van figuren betrof.

Dit lag anders voor de gilde van Sinte-Godelieve. Of het hier om een echte broederschap gaat, is niet helemaal duidelijk. Zowel De Potter c.s. als Van Acker spreken van een broederschap.⁵⁴ Deze gilde ontvangt vanaf 1499 ieder jaar van de overheid een bedrag van 24 s. voor het onderhoud van haar kleren.⁵⁵ Waarschijnlijk zorgde deze gilde voor de representatie van de legende van Sinte-Godelieve op 3 mei. Volgende rekeningpost die vanaf 1498 jaarlijks opduikt in de bronnen zou daarop kunnen wijzen: “De ghesellen toghende de passie ende legende van Sinte Godelieve twee kannen wijns te 8 s. de stoop”⁵⁶. Het gilde toonde zich niet enkel verdienstelijk in de Heilig Kruisprocessie, ook op het feest voor het huwelijk van Karel, hertog van Luxemburg, en Claude, de dochter van de Franse koning, sleepte het gilde een prijs in de wacht: “Den ghesellen houdende de ghilde van Sinte Godelieve verdient hebbende den upperprijs van scoonst vieren omme de blide tidinghe van den huwelike van hertoghes Carels van Luxembourg ende Claude dochtere van den coninc van Vranckerycke...”⁵⁷. Het valt op dat opnieuw een lid van het gilde, Christoffel Weyns, in 1515 bestuurder, behoorde tot de rederijkerskamer van *Arm in de Beurze*.⁵⁸

---

52 DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, II, 210-211. Indien het verhaal van Robrecht echt werd vertoond zal dit voor 1395 moeten plaatsgevonden hebben. Tot deze conclusie komt ook Vandevelde. Cf. [VANDEVELDE], “Histoire de la procession de Furnes”, 157. Vandevelde duidt niet aan waar Heinderycx deze bewering heeft neergeschreven.

53 DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, II, 211.

54 Het is opvallend hoe weinig informatie de auteurs over deze broederschap verstreken. DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, II, 291; VAN ACKER, J. “Het Heilig Kruis in de Sint-Walburgakerk”, 33.

55 ARAB, Stadsr. 1499-1500, f° 21 v°.

56 SAV, Stadsr. 1498-1499, f° 26 r°.

57 SAV, Stadsr. 1501-1502, f° 20 v°.

58 DE POTTER c.s., *Rederijkerskamer van Veurne*, 29.

Schuttersgilden

Onder de gilden die zich voornamelijk bezighielden met socio-culturele activiteiten vallen ook de schuttersgilden en de rederijkersgilden. De schuttersgilden waren in oorsprong vrijwillige groeperingen van burgers met politieke en militaire verantwoordelijkheden die zich tijdens de veertiende eeuw over heel noordwest Europa verspreidden.⁵⁹ Hun bloeiperiode valt samen met de regering van de Bourgondische hertogen. De schuttersgilden genoten hun bescherming, maar waren ook geworteld in het stedelijke leven. Zo bevonden deze verenigingen zich als het ware op de grens van stad en staat, een positie die niet altijd even makkelijk was.⁶⁰

Naast de voetboogschutters, met Sint-Joris als patroon, bestond in Veurne ook een vereniging van handboogschutters of Sint-Sebastiaansgilde. Bovenop hun militaire taak, hielden de schutters zich ook op allerlei manier bezig met ontspanning, al dan niet in de publieke ruimte. De Veurnse schuttersgilden vormen een vaste waarde in de Heilig Kruisprocessie. De Sint-Jorisgilde stapt al vanaf 1395 mee in de ommegang, terwijl de Sint-Sebastiaansgilde slechts een jaar later haar opwachting maakt.⁶¹ Op basis van de rekeningen is het niet mogelijk de volgorde van de deelnemers aan de processie vast te stellen. Het zou kunnen dat de schutters behoorlijk vooraan in de processie liepen. Zij waren immers één van de belangrijkste stedelijke groeperingen, waarin de politieke elite van de stad was vertegenwoordigd. In Bergen-op-Zoom liepen de Sint-Joris- en Sint-Sebastiaansgilde eveneens in het begin van de stoet.⁶² Zij wisselden jaarlijks van plaats, waarschijnlijk om conflicten over de hiërarchie te voorkomen.⁶³ Dergelijke conflicten zullen in Veurne ook wel voorgevallen zijn. Tot 1488 lijken de voetboogschutters een groter prestige te genieten dan de handboogschutters. Ze ontvangen voor hun optreden in de processie steevast meer kannen wijn dan de handboogschutters.

59 ARNADE, P., *Realms of ritual: Burgundian ceremony and civic life in late medieval Ghent*, New York, 1996, 67.

60 *Ibidem*, 65.

61 ARAB, Stadsr. 1395-1396, f° 16 v°; ARAB, Stadsr. 1396-1397 (ongefolieerd).

62 In Leuven daarentegen sloot de Sint-Jorisgilde de stoet af. Cf. G. VERLINDEN, *Ommegang en toneel te Leuven*, 37.

63 SLOOTMANS, *De Heilig Kruisomwegang van Bergen-op-Zoom*, 10.

Vanaf 1488 is dit verschil in beloning genivelleerd.⁶⁴ In Gent lijken de handboogschutters ook nooit dezelfde vooraanstaande plaats als de Sint-Jorisgilde in te nemen. De leden van de Gentse Sint-Jorisgilde behoorden dikwijls tot de politieke elite, terwijl de handboogschutters in hun rangen geen politieke machthebbers konden opnemen.⁶⁵ Toch lijkt de scheiding tussen beide gilden in Veurne helemaal niet zo sterk. Zo vinden we sommige leden van de Sint-Jorisgilde later terug bij de Sint-Sebastiaansgilde en omgekeerd.⁶⁶ Het is moeilijk uit te maken tot welke sociale geleding de Veurnse schutters behoorden, aangezien we slechts vanaf 1538 over bestuurslijsten beschikken.⁶⁷ Het gaat hier telkens om de twaalf gezworenen van beide verenigingen. De namen waarover we beschikken wijzen er alvast op dat vooral de gilde van Sint-Joris onder haar leden een aantal mensen telde, die politieke mandaten bekleedden.⁶⁸

Deze gilden vervulden ongetwijfeld een belangrijke voorbeeldfunctie voor de burgers, een functie die we ook bij de rederijders zullen terugvinden. Het socialiserende karakter van deze organisaties komt ook tot uiting in het bestaan van een jongerenafdeling van de schuttersgilden. In een Brugs charter van 1435 waarschuwen de ouderen de jongeren voor onzedelijk gedrag zoals overspel. Dergelijke aanmaningen en de deelname van de jongeren aan schietoefeningen en bijeenkomsten moesten bij hen het gewenste sociaal gedrag bewerkstelligen. De jongeren namen ook aan de processies deel. In Veurne zien we vanaf 1395 een jongerengroepering van de Sint-Jorisgilde mee in de ommegang lopen. In 1440 komt aan die deelname een einde. Enkele jaren daarvoor, vanaf 1438, is er in de rekeningen sprake van de *jonghen archiers*.⁶⁹ Of het verdwijnen van

64 ARAB, Stadsr. 1488-1489, f° 24 v°.

65 ARANADE, *Realms of ritual*, 70; 77.

66 Zo maakt Malin de Wulf van 1540 tot 1545 deel uit van de handboogschutters en van 1546 tot 1549 van de voetboogschutters. ARAB, Stadsr. 1540-1541, f° 21 v°; ARAB, Stadsr. 1546-1547, f° 25 r°. Joos Christiaen is vanaf 1544 tot 1550 afwisselend twee jaar lid van de Sint-Jorisgilde en de Sint-Sebastiaansgilde: ARAB, Stadsr. 1544-1545, f° 24 v°; ARAB, Stadsr. 1546-1547, f° 25 r°. Jacop Weyns was eerst handboogschutter en vervolgens voetboogschutter: ARAB, Stadsr. 1540-1541, f° 17 r°; ARAB, Stadsr. 1550-1551, f° 23 r°.

67 Vanaf dat moment worden de gezworene schutters in de stadsrekeningen vermeld.

68 In 1544 bijvoorbeeld waren de schepenen Franchois Grimminc en Jacop Wyts beiden gezworene schutter van de Sint-Jorisgilde: ARAB, Stadsr. 1544-1545, f° 24 v°, 26 v°.

69 SAV, Stadsr. 1438-1439, f° 21 r°.

de ene gilde en de opkomst van de andere iets met elkaar te maken hebben, is op basis van deze gegevens moeilijk te bewijzen. Misschien was het voor twee jongerenverenigingen moeilijk om te overleven. Ze bestaan een tweetal jaar naast elkaar, maar daarna verdwijnen de jonge voetboogschutters.

Naast deze didactische opdracht, zijn er nog andere parallellen te trekken tussen de schutters en de latere rederijkers. Zo zouden de schutters tijdens de processies vaak het leven van hun patroonheilige hebben uitgebeeld.⁷⁰ In 1450 komen de handboogschutters van Oostduinkerke de Heilig Kruisprocessie versieren met zo'n vertoning: "Den archiers van Oostduinkerke noch eene kanne wijns ten zelven prise ter cause dat zij toochden ende speelden in de voorseide processie de marteline van Sinte Sebastiaene"⁷¹ Ook De Potter c.s. beweren dat de schutters met een afbeelding of voorstelling van hun patroon Sint-Joris en van de maagd met de draak in de processie verschenen.⁷² Maar een rekeningpost uit 1449 bewijst dat de Sint-Barbaragilde het personage van Margriet en de draak verzorgde.⁷³ Wanneer in 1540 het podium van de rederijkerskamer wordt gehuurd, blijkt dat daarop het spel van Sint-Joris werd gespeeld.⁷⁴ Waarschijnlijk werd dat spel al veel langer opgevoerd want ook in 1534 is er al sprake van geestelijk toneel op een podium na de processie.⁷⁵ Misschien werd dit spel oorspronkelijk door leden van de Sint-Jorisgilde gespeeld? Of de Veurnse schutters toneel speelden in de processie is dus niet helemaal zeker, maar in 1446 speelden enkele gezellen wel een Sint-Sebastiaansspel in de processie.⁷⁶ Misschien waren dit leden van de Sint-Sebastiaansgilde die zich speciaal bezig hielden met toneel. Uit dergelijke groepen zouden volgens sommige auteurs in de loop van de vijftiende eeuw de rederijkerskamers zich hebben ontwikkeld.⁷⁷

---

70 VAN AUTENBOER, E., *De schutterswedstrijden der Brabantse*, 5. In Oudenaarde verzorgde de Sint-Jorisgilde de vroegst gedocumenteerde spelvertoning (1416) na afloop van de processie. Cf. RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 54.

71 SAV, Stadsrek. 1450-1451, f° 18 r°.

72 DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, I, 319.

73 SAV, Stadsr. 1449-1450, f° 15 r°.

74 ARAB, Stadsr. 1540-1541, f° 20 v°.

75 ARAB, Stadsr. 1534-1535, f° 26 r°.

76 SAV, Stadsr. 1446-1447.

77 VAN AUTENBOER, *De schutterswedstrijden der Brabantse gilden*, 5.

De Gilde van de Busschieters wordt volgens De Potter c.s. pas in 1551 opgericht⁷⁸, maar toch vinden we reeds in 1477 volgende post over de Heilig Kruisprocessie: "Den busschietter met zinen ghesellen in recreation I kanne wijns".⁷⁹ Misschien waren de busschieters op dat moment nog niet erkend als corporatieve vereniging? Waarschijnlijk bestond het vermaak waarvoor de busschietter instond voornamelijk uit het lossen van kanonschoten in de lucht om de processie een feestelijk tintje te geven.⁸⁰

Daarnaast kwamen heel wat schuttersgilden uit de omgeving naar de Veurnse processie. Het moet vaak een drukke bedoening geweest zijn, aangezien ieder jaar meerdere gilden aanwezig waren op de processie. Zo komen we onder meer de schuttersgilden van Adinkerke, Koksijde, Wulpen, Steenkerke, Oostduinkerke, 's Heerwillemskapel, Bewesterpoort, Avekapelle, Bulskamp en Eggewaartskapelle tegen in de bronnen. In mindere mate maken ook de gilden van Pollinkhove, Leisele, Ramskapelle, Wulveringem, Houtem, Damme, Duinkerke, Diksmuide, Sint-Winnoksbergen, Lo, Gent en Brugge hun opwachting.⁸¹ De meeste van deze steden en dorpen liggen op een boogscheut van Veurne. Het verwondert ons dat de schutters van Nieuwpoort nooit beloond worden voor hun deelname aan de processie. Over het algemeen bestaat de taak van deze gilden erin mee te lopen in de processie. We hebben er al op gewezen dat schutters soms het leven van hun patroon uitbeeldden in de processie. Soms vond echter in de nadagen van de processie nog een schutterswedstrijd plaats.⁸² Hier laten de schutters van Nieuwpoort zich wel opmerken.⁸³

In de aanwezigheid van de schutters is een zekere evolutie vast te stellen. Al vanaf de vroegste rekeningen maken vreemde schutters hun opwachting op de processie. Hun deelname stijgt echter exponentieel vanaf 1417. Vooral de jaren '20 van de vijftiende eeuw betekenden

---

78 DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, I, 395.

79 ARAB, Stadsr. 1477-1478, f° 21 v°.

80 Van 1544 tot 1547 zien we eveneens de schermersgilde haar opwachting maken: ARAB, Stadsr. 1544-1545, f° 27 r°; ARAB, Stadsr. 1547-1548, f° 26 r°. Volgens De Potter c.s. bestond deze Gilde al in de vijftiende eeuw. Cf. DE POTTER c.s., *Geschiedenis van Veurne*, I, 407.

81 Voor een overzicht van de aanwezigheid van de schuttersgilden op de processie: cf. PROVOOST, *Onschuldig Vermaak*, 162-170.

82 DE HERTOOGH, *Verenigings- en feestleven*, 110.

83 ARAB, Stadsr. 1537-1538, f° 27 v°.

een bloeiperiode wat betreft de aanwezigheid van gilden. Tot 1452 blijven schutters van buiten Veurne hun opwachting maken op 3 mei. Daarna volgt een periode waarin geen enkele gilde buiten Veurne participeert in de Heilig Kruisprocessie. Vanaf 1483 neemt het aantal gilden opnieuw toe en zien we vooral in de eerste helft van de zestiende eeuw een gestage opmars van het aantal schuttersgilden. Over het algemeen betekende deze periode tussen 1452 en 1470 een periode van welvaart voor Vlaanderen. Dit waren de hoogdagen van de Bourgondische cultuur. Ook de zeventiende-eeuwse kroniekschrijver Heinderycx noteert bij het jaar 1459: "Het was alsdan eenen gulden tijdt, men hadde in langen tijdt in dit lant luttel oorloge ofte ruynen gehadt. De gansche streecke was soo wel als 't wenschelyk was bevolckt door de groote manufacturen van laeckenen, baeyen ende alle andere soorten van wolle ende zijde stoffen, die men alsdan in Vlaenderen maeckte, ende dat in soo menichte dat het een wonder was om het te sien."⁸⁴ De tweede helft van de vijftiende eeuw stond echter ook in het teken van een interne consolidatie van de Bourgondische macht. De Bourgondische hertogen – Filips de Goede en vooral Karel de Stoute – voerden een centralisatiepolitiek die leidde tot een versterking van de monarchale staatsmacht. Door die politiek kwam de hertog vanzelfsprekend in conflict met de steden die een autonome koers wilden varen. Regelmatige opstanden – o.m. bij de troonopvolgingen in 1467 en 1477 – waren dan ook schering en inslag.⁸⁵ Dergelijke politiek zorgde natuurlijk bij de stedelijke bevolking voor ongenoegen. Of de verklaring voor de grote lacune in de participatie van de gilden hier moet gezocht worden, is niet helemaal duidelijk. Van Bruaene merkt eveneens op dat de periode van 1465 tot 1492 werd gekenmerkt door een verscherping van de spanningen. Toch betekende juist dat moment de doorbraak van de rederijkerscultuur.⁸⁶ Ook Nijsten beweert dat de noodzaak om eensgezind op te treden het hoogst was in tijden van militaire en politieke spanning. In

84 HEINDERYCX, P. *Jaerboecken van Veurne en Veurnambacht*. E. RONSE, ed. (Recueil de chroniques, chartes et autres documents concernant l'histoire et les antiquités de la Flandre-Occidentale. 1: Chroniques générales des Flandres 4). 4 dln. Veurne, 1853-1854, II, 151-152.

85 BLOCKMANS, W. en PREVENIER, W., *De Bourgondiërs. De Nederlanden op weg naar eenheid 1384-1530*. Amsterdam/Leuven, 1997, 153-154.

86 VAN BRUANE, "Sociabiliteit en competitie", 51. Ook de Veurnse schutters namen in deze periode actief deel aan verschillende wedstrijden.

tijden van oorlogsdreiging krijgen de festiviteiten extra nadruk. Hij stelt immers vast dat in die jaren de processie in Venlo een opmerkelijke groei vertoonde en vooral veel schuttersgilden worden genoemd.⁸⁷ Het is niet helemaal duidelijk of hieronder ook de schutters van buiten de stad worden gerekend. Als we aannemen dat de genoemde periode nogal woelig was, dan is deze hypothese in tegenspraak met de situatie in Veurne. Misschien was het voor de kleine dorpjes in de buurt van Veurne in tijden van militaire spanning toch minder aantrekkelijk om hun schutters uit te sturen naar processies in de buurt? Maar vanaf 1483 komen de schutters wel terug. Op dat moment ging het er binnen Vlaanderen nog veel onrustiger aan toe dan in de voorgaande jaren. Of zoals Blockmans het zegt: “Van 1465 tot 1492 werden de Bourgondische landen haast zonder adempauze geconfronteerd met oorlogen, die sedert 1483 ook binnen de grenzen werden uitgevochten”.⁸⁸ Het is dus moeilijk om een sluitende verklaring te vinden voor de aan- of afwezigheid van schuttersgilden op de processie.⁸⁹

*Rederijkerskamers*⁹⁰

De rederijkerskamers, die automatisch met het culturele leven van een laatmiddeleeuwse stad worden geassocieerd, zouden hun wortels dus vaak in de militaire gilden gehad hebben. Toch is het niet altijd makkelijk om de rederijkerskamers in de bronnen van andere verenigingen te onderscheiden.⁹¹ Dit komt omdat naast de officiële kamers vaak nog andere corporaties instonden voor rederijkersactiviteiten.

---

87 NIJSTEN, “De stad en haar metafoor”, 236.

88 BLOCKMANS, *De Bourgondiërs*, 224.

89 Bovendien moeten we er rekening mee houden dat de mogelijkheid bestaat dat de gilden wel aanwezig waren, maar omwille van een eigen begroting niet in de rekeningen van die jaren staan opgetekend.

90 Recent werd in de digitale bibliotheek van de Nederlandse letteren (www.dbnl.be) een repertorium van rederijkerskamers aangelegd. De informatie over de vroegste vermelding Veurnse kamers is echter in tegenspraak met de gegevens uit de rekeningen, waarop wij ons baseerden.

91 Ook Blommaert slaagde er niet in het onderscheid te maken tussen echte kamers en andere gezelschappen. Hij beweert immers dat er in 1526 maar liefst vijf rederijkerskamers bestonden te Veurne. Hij ziet de eerder genoemde wijkverenigingen eveneens voor rederijkerskamers aan. Cf. BLOMMAERT, P., “Rederijkerskamers van Veurne en omstreken”, *Belgisch Museum*, 11 (1838), 357-374, 357.

Vanaf de veertiende eeuw ontstonden in vele steden in de Zuidelijke Nederlanden toneelgezelschappen (*gezellen van den spele*) die voor hun deelname aan stedelijke ceremonies vergoed werden. Hun ontstaan verloopt parallel met de opkomst van de sterke Bourgondische macht en met de algemene ontwikkeling van theatergroepen in Europa.⁹²

Ook in het Veurnse bronnenmateriaal duiken dergelijke stedelijke organisaties op, die zich hoofdzakelijk met toneel lijken bezig te houden. Sommige groeperingen zijn slechts een korte periode succesvol of krijgen slechts sporadisch een presentwijn voor hun bijdrage aan het feestleven.

Vanaf 1426 ontvangen *den ghesellen den Sorghelosen* een vergoeding van 24 s. voor hun kledij en twee kannen wijn om het spel van Sint-Steven op te voeren in de processie.⁹³ Op basis van de weinige en eenzijdige informatie, zouden we aan deze *ghesellen vander stede* eerder het karakter van een corporatief gezelschap, een groepering van amateurspelers zonder professionele of religieuze banden, toekennen. De naam van deze groepering doet ons vermoeden dat het om een jongerenvereniging ging die haar oorsprong kende in de vastenavondsfeer van de omgekeerde wereld. In Parijs treffen we een gelijkwaardig spotgezelschap aan: de *Enfants-sans-souci*. Zij hielden zich onder meer bezig met toneelopvoeringen op vastenavond.⁹⁴ Maar ook in de Nederlanden was er een algemeen bekend type van onmaatschappelijken dat met de eigennaam 'Sorgheloos' werd aangeduid. Het ging om de zogenaamde 'wittebroodskinderen', die het kapitaal dat ze van bij de geboorte bezaten, weigerden te investeren. In plaats van op een constructieve wijze bij te dragen tot een vermeerdering van de welvaart van de gemeenschap, verbrasten ze hun bezit. Volgens Pleij druiste deze handelswijze regelrecht in tegen de nieuwe burgermoraal, wat hen tot ideale passagiers van de 'Blauwe Schuit', het spreekwoordelijke schip dat bevolkt werd met onmaatschappelijke types, maakte.⁹⁵

92 ARNADE, *Realms of ritual*, 161.

93 SAV, Stadsr. 1426-1427, f° 22 v°.

94 SWAIN, B., *Fools and folly during the middle ages and the renaissance*, New York, 1932, 80.

95 Pleij wijst er trouwens op dat ook Anthonis de Roovere dit overbekende type van zorgeloze jongeling in één van zijn refrainen gebruikt als beeld van de roekeloze mensheid. Cf. PLEIJ, H., *Het gilde van de Blauwe Schuit: literatuur, volksfeest en burgermoraal in de late Middeleeuwen*, 2e uitg., Amsterdam, 1983, 206, 209.

Na 1429 verdwijnt ieder spoor van deze vereniging uit de bronnen. Toch blijft de voorstelling van Sint-Steven op het programma van de Heilig Kruisomweging staan. Het is niet onwaarschijnlijk dat de Zorgelozen blijven voortbestaan en een ander tafereel brengen dat niet gesubsidieerd wordt. Midden vijftiende eeuw verschijnen ze namelijk opnieuw in de rekeningen. In 1456 en 1457 hadden de Zorgelozen extra diep in de buidel getast om in de processie rond te gaan.⁹⁶ Dit versterkt ons vermoeden dat het gezelschap blijft deelnemen aan de processie en de kosten voor eigen rekening nam. In 1456 en 1457 lagen de uitgaven waarschijnlijk hoger dan verwacht. In dezelfde periode vinden we hen terug in Gistel waar ze twee opeenvolgende jaren voor amusement zorgen.⁹⁷ In 1457 gingen ze in Oudenburg succesvol mee naar de prijs voor het esbatteren: "Den bisschop van den Zorghelozen ende zine ghezellen treckende te prijs te Oudenburch daer zij den prijs wonnen met esbatteren in verlichtinghe van huren costen te weten ene zilverinne scale die zij der stede presenteerden".⁹⁸ In hetzelfde jaar nemen ze deel aan een steekspel in Veurne tegen *den ghesellen van der Nieupoort*.⁹⁹ Waarom de Zorgelozen midden vijftiende eeuw plots voor allerhande vermaak betaald worden, is onduidelijk. Het is niet uitgesloten dat ze al die jaren de passie van Sint-Steven bleven vertonen op 3 mei. Toch ontvangen de spelers van de passie de normale vergoeding in 1456 en 1457.¹⁰⁰ Misschien kreeg de vereniging midden vijftiende eeuw een nieuwe stimulans? De bloei is echter van korte duur, want na 1457 ontvangen de Zorgelozen geen presentwijnen meer van de overheid. De processiespelen behoren vanaf 1501 – en waarschijnlijk al wat vroeger – tot de verantwoordelijkheid van de rederijkerskamer *Van Zinnen Jonk*.¹⁰¹

96 ARAB, Stadsr., 1456-1457, f° 21 v°; ARAB, Stadsr. 1457-1458, f° 21 v°.

97 SAV, Stadsr., 1455-1456, f° 21 r°; ARAB, Stadsr., 34587, f 22r; VANDER STRAETEN, E., *Le théâtre en Flandre: histoire, littérature, musique, religion, politique, moeurs, d'après des documents entièrement inédits*, 2 dln., Brussel, 1874-1880, 99.

98 ARAB, Stadsr., 1457-1458, f° 18 r°.

99 ARAB, Stadsr., 1457-1458, f° 21 r°.

100 ARAB, Stadsr., 1456-1457/1457-1458, f° 21 v°.

101 SAV, Stadsr., 1501-1502, f° 14 v°. De Zorgelozen zijn zeker niet hetzelfde gezelschap als de latere kamer *Van Zinnen Jonk*, want in 1456 namen ze afzonderlijk deel aan de processie. ARAB, Stadsr. 1456-1457, f° 21 v°. Dit sluit echter niet uit dat ze er later in opgingen.

De Zorgelozen nemen ten laatste vanaf dan geen belangrijke plaats meer in in de Veurnse feestcultuur.¹⁰² De rederijderskamers lijken hun oorsprong te vinden in gezelschappen zoals de Zorgelozen. Maar rond de precieze ontstaanssituatie van de kamers hangt een waas van duisternis. Ook in Veurne is het vrij moeilijk om de precieze oorsprong van de rederijderskamers na te gaan. Er zijn immers geen ordonnanties overgeleverd uit de vijftiende eeuw die de oprichting van rederijderskamers bevestigen. Toch treffen we in de vijftiende-eeuwse stadsrekeningen al gezelschappen aan die worden aangeduid met de term *ghezellen van der rethorike*.¹⁰³

De gilde van Sinte-Kathelijne kan slechts één maal rekenen op een beloning voor haar deelname aan de Heilige-Kruisprocessie.¹⁰⁴ De oudste rederijderskamer in Veurne is de kamer *Van Zinnen Jonk*.¹⁰⁵ Door het feit dat we enkel over rekeningen beschikken om het ontstaan en de ontwikkeling van de kamer na te gaan, is het onmogelijk om met absolute zekerheid de geschiedenis van de kamer te traceren. Waarschijnlijk stond de Sinte-Barbaragilde aan de wieg van de Veurnse rederijderskamer *Van Zinnen Jonk*. Een eerste bewijs voor deze stelling vinden we in de rekeningen. De *rethoriek van zinte barbelen* krijgt twee kannen wijn om haar koningsfeest te vieren.¹⁰⁶ Enkele jaren daarvoor kreeg *Van Zinnen Jonk* eveneens een beloning om hetzelfde feest te vieren.¹⁰⁷ Een tweede bewijs vinden we terug in de akte waarin de samensmelting van beide kamers ligt besloten. Daarin worden de Barbaristen aangeduid met de benaming *van Zinnen Jonc*.¹⁰⁸ Verder wordt in die akte het nieuwe blazoen beschreven. De ene helft

---

102 Van der Straeten meldt dat in 1538 de rederijders de Zorghelozen in Lo voor esbattementen zorgen. VANDER STRAETEN, *Le théâtre villageois*, II, 139-141. In de Veurnse stadsrekeningen vinden we deze informatie niet terug. Misschien gaat het om een andere vereniging die dezelfde naam draagt. In 1538 was de enige rederijderskamer in Veurne immers *Aerm inde Buerse en van Zinne Jonck*. Dit kan echter ook wijzen op het feit dat sommige verenigingen op een bepaald moment geen stedelijke subsidies meer ontvangen. In dat geval zouden de Zorgelozen altijd zijn blijven voortbestaan, maar zonder sporen na te laten in de rekeningen.

103 ARAB, Stadsr. 1466-1467, f° 13 v°.

104 ARAB, Stadsr. 1448-1449, f° 12 v°.

105 De naam van de kamer is niet zo origineel. Ook in het naburige Lo bestond een kamer met de naam *Jonc van Zinne*. VANDER STRAETEN, *Le théâtre villageois*, II, 136.

106 ARAB, Stadsr. 1523-1524, f° 21 r°.

107 ARAB, Stadsr. 1514-1515, f° 26 v°.

108 Ook volgens Pauwel Heinderycx gaat het om dezelfde vereniging. HEINDERYCX, *Jaerboeken van Veurne*, II, 265.

bestaat uit een afbeelding van het Heilig Kruis en de andere uit een beeltenis van de Heilige Barbara.¹⁰⁹ Deze rederijkersgilde zou aldus gegroeid zijn uit een bijzondere devotie voor de Heilige Barbara.¹¹⁰ Deze patrones was behoorlijk populair bij rederijkers.¹¹¹ De gilde verschijnt voor het eerst in de rekening van 1448 wanneer de kosten aan kledij, gebruikt om *misterien te toghen ende spelen* in de processie van drie mei, worden vergoed.¹¹² Het volgende jaar krijgen we meer duidelijkheid over de inhoud van wat de gilde (onder meer) in de processie vertoonde: “Martin den Haze als bereckere van Sinte Barbelen ghilde te Sinte Niclaus te hulpen ten coste van den drake die zij dede maken omme tpersonaige van Sinte Magriten omme te gane inde processie derdach meys”.¹¹³ Misschien bestond er een soort scheiding tussen de gezellen die zich met rederijkersactiviteiten bezig hielden en diegenen die zich meer om het religieuze aspect bekommerden: “Heindric Point ende Michiel vander Mersch ghildesorghers van der ghilde van Sinte Barbelen metgaders meer andere ghesellen draghende den tytyle Van Zinnen Jonc ghetrocken ter Nieupoort...”.¹¹⁴ Nadat de twee kamers gefusioneerd zijn, verdwijnt elk spoor van de Barbaristen. De benamingen *Van Zinnen Jonk* en Barbaristen wordt tot dat moment afwisselend gebruikt. De oudste vermelding van *Van Zinnen Jonk* vinden we in 1456.¹¹⁵ Daarmee past de Veurnse kamer binnen het algemeen patroon dat door Van Bruaene wordt waargenomen in de Zuidelijke Nederlanden. Vóór de tweede helft van de vijftiende eeuw vond zij slechts één vermelding van een kamer. In de jaren 1440-1450 schiet de rederijkerscultuur pas echt uit de startblokken.¹¹⁶ Of er in 1455 al sprake is van een echte rederijkerskamer,

109 DE POTTER c.s., *Rederijkerskamer van Veurne*, 28-30.

110 Het zou kunnen dat het Heilig Kruis verwijst naar de tweede kamer, *Arm in de Beurze*. Bij de onderhandelingen over de samensmelting van de kamers, vinden we onder de afvaardiging van deze kamer veel kanunniken van Sint-Walburga terug. In deze kerk bevond zich ook het belangrijkste relikwie van de stad nl. het Heilig Kruis.

111 Andere veelgekozen patronen waren Onze-Lieve-Vrouw, Heilige Geest, de Heilige Drieuldigheid, het Heilig Kruis. Cf. TRIO, *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving*, 50.

112 ARAB, Stadsr.1448-1449, f° 12 v°.

113 SAV, Stadsr. 1449-1450, f° 15 r°.

114 SAV, Stadsr.1494-1495, f° 18 v°.

115 ARAB, Stadsr. 1456-1457, f° 21 v°.

116 VAN BRUAENE, A.-L. “Sociabiliteit en competitie. De sociaal-institutionele ontwikkeling van de rederijderskamers in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)”, B.A.M. RAMAKERS, red., *Kamers, kunst en competitie: teksten en documenten uit de rederijkerstijd*, Amsterdam, 2001, 45-63, 55.

is moeilijk te achterhalen. Ook de terminologie die in de bronnen wordt gehanteerd, biedt geen houvast. De termen *ghesellen*, *rethorike* en *tiele* kunnen zowel slaan op gelegenheidsgroeperingen als op rederijerskamers. In de jaren zestig van de vijftiende eeuw namen de rederijers deel aan de Heilig Kruisprocessie samen met de jonge handboogschutters.¹¹⁷ Welke vorm die samenwerking aannam, is op basis van de rekeningen moeilijk na te gaan. Misschien bestond er een band tussen deze schuttersgilde en de rederijerskamer? Het is opvallend dat in beide benamingen een referentie naar 'jonge' mensen zit. In andere steden probeerde men jongelingen in de stedelijke cultuur te incorporeren door voor hen een kamer op te richten.¹¹⁸ Dit wil niet zeggen dat enkel jongeren toegang hadden tot *Van Zinnen Jonk*. Op het moment van de vereniging van de rederijerskamers in 1530 krijgen we de namen van enkele leden van de kamers. Het gaat om gestelde burgers¹¹⁹. Misschien was het inderdaad de bedoeling om via de oprichting van de kamer de 'wilde' jongeren te beschaven en was de kamer een soort officialisering van een bestaande jongerenvereniging.¹²⁰

In Veurne bestonden lange tijd twee kamers. De kamer *Arm in de Beurze* is jonger dan *Van Zinnen Jonk*. De eerste referentie naar deze rederijersgroepering dateert van 1507. Toch zou het kunnen dat

117 ARAB, Stadsr. 1465-1466, f° 24; ARAB, Stadsr. 1467-1468, f° 19 r°; ARAB, Stadsr. 1468-1469, f° 21 r°; ARAB, Stadsr. 1469-1470, f° 21 v°.

118 Dit was bijvoorbeeld het geval met de Passiebloem in Den Bosch die als kenspreuk had: "*In Jeuchden bloeyende*". Cf. PLEIJ, H., "De late triomf van een regionale stads cultuur", A.J.A. BIJSTERVELD, J.A.F.M. VAN OUDHEUSDEN en R. STEIN red., *Cultuur in het laatmiddeleeuwse Noord-Brabant*, 's Hertogenbosch, 1998, 8-23, 22. Ook in Brussel werd in 1477 een nieuwe kamer opgericht - de Corenbloem - met als leuze "*Jeucht sticht Vreucht*". Volgens Pleij is het duidelijk dat de herkomst van deze kamer in jongerengroeperingen ligt. Cf. PLEIJ, H., "Van keikoppen en droge jonckers. Spotgezelschappen, wijkverenigingen en het jongerengericht in de literatuur en het culturele leven van de late Middeleeuwen", *Volks Bulletin*, 15 (1989), 297-315, 304. Dit is ook het geval in Oudenaarde. Cf. *Ibidem*, 308.

119 Michiel de Duit bijvoorbeeld bekleedde al in 1524 het schepenambt en wordt regelmatig genoemd als timmerman in de stadsrekeningen. Men kan hem dus bezwaarlijk in 1530 als een jongeling met onmaatschappelijke trekjes typeren: SAV, Stadsr. 1524-1525, f° 19 r°; 25 r°; DE POTTER c.s., *Rederijerskamer van Veurne*, 29.

120 Ramakers wijst er op dat de oorsprong van rederijerskamers Pax Vobis en de Kersauwe misschien wel in een dergelijke jongelingengroep ligt. Cf. RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 114.

volgende rekeningpost uit 1496 naar dezelfde groepering of een voorloper ervan verwijst: "Den ghesellen draghende tytyle van Ghebreke ende Royaerts binnen deser stede ghenouchte makende van esbatementen ende anderseids gheconsenteert bij der advise van der wet..."¹²¹ In de naam zit immers dezelfde verwijzing naar het berooid zijn. Dit was een typisch vastenavondthema. Veel spotgezelschappen die in de carnavalsperiode hun opwachting maakten, cultiveerden dergelijke onburgerlijke ondeugden. Misschien is deze kamer een voortzetting van een gezelschap dat zich voornamelijk in die periode manifesteerde? Ook in Wervik herinnert de naam van de rederijkerskamer De *Droogaers* aan een dergelijke berooidheid.¹²² In 1498 zorgden dezelfde gezellen samen met *Van Zinnen Jonk* op vastenavond voor allerlei vermaak: "Den ghesellen tytyle draghende van Ghebreke Zinnen Jonc ende Royen thulpe van hueren costen bij hemlieden ghesupporteert omme te esbatementeren ende ander ghenouchte te bedriven te vastenavent 1498 ghegheven bij der advise van der wet".¹²³ Waar *Van Zinnen Jonk* een bijzondere devotie voor de Heilige Barbara vertoonde, is het meer dan waarschijnlijk dat *Arm in de Beurze* het Heilig Kruis vereerde.¹²⁴ Ramakers beweert dat kamers met een bijzondere verering voor het Heilig Kruis vaak voortkwamen uit lieden die het passiespel opvoerden.¹²⁵ Er is echter geen enkel bewijs dat dit voor de Veurnse kamer *Arm in de Beurze* ook het geval was.

De competitie tussen de kamers was waarschijnlijk hard. En zoals uit de akte waarin de samensmelting van beide kamers werd bekrachtigd, blijkt, werd de symbolische strijd vaak naast het toneel voortgezet. Dit was natuurlijk niet de bedoeling van de overheid toen ze wedstrijden inrichtte, maar het wijst er weerom op dat het geweld-

---

121 SAV, Stadsrek. 1496-1497, f° 18 r°-18 v°.

122 PLEIJ, "Van keikoppen en droge jonkers", 310. De zeventiende-eeuwse rederijkerskamer uit Eggewaartscappelle *Fonteinisten Kruisbroeders* had eveneens als devies 'Schrael in de bors'. Voor hun voorstellingen leenden ze de kostuums van de Veurnse rederijkers. Cf. VANDER STRAETEN, *Le théâtre villageois*, II, 84.

123 SAV, Stadsrek. 1498-1499, f° 15 r°.

124 Zie ook voetnoot 109. Bij de afvaardiging van *Arm in de Beurze* waren ook twee kanunniken van Sint-Walburga: meester Jan van Doorne, cantor en meester Joos van der Vichte. Bij afvaardiging van *Van Zinnen Jonk* waren geen kanunniken. Cf. DE POTTER c.s., *Rederijkerskamer van Veurne*, 29. In dezelfde studie schakelt de auteur bovendien de wijk van de Grote Markt achtereenvolgens gelijk met het Heilig Kruis (p. 19) en verder met de kamer *Arm in de Beurze* (p. 25).

125 RAMAKERS, "Rederijkers en feestcultuur", 40.

dige niet op eenvoudige wijze uit de samenleving viel te weren. Zelfs de rederijkers, die als voorbeeld moesten dienen van onberispelijk gedrag, gingen zich af en toe te buiten aan ruzies en kwaadsprekerij.

“...de ghildebroeders van rhetorijken van de titelen: Arm in de Beurze, ende de Barbaristen Van Zinnen Jonc, binnen der stede van Veurne, overdinckende dat paeijs, vrijde, accort ende unie voor Gode, maar ooc boven dien zeer nootzakelic in een stede. Ende, want daer van twee diverschen, deen zijn eere ende glorie, fame ende hoocheit vermeerderen ende vervoorderen willen ghebeurt dijcwijs meer dan 't goet, zalich ende gerustich es, verclenijnghe, verachtinghe, verwijtinghe, spijteringhe van den anderen; bij den welcken haet ende nijt heimlic ende openbaer in een stede ghevoe[r]t wert, ... Daer omme ter Gods eere zonderlinghe, ende te meerder paijs, vrede, vrientscipe, minne onder elc anderen, binnen der steede te hebben, ten welvaren van der steede, ter vreucht ende jolijte van de inghesetenen, ende ter ghestichticheide van allen menschen, zo hebben deise twee ghilden voorschreven op den dach van heijdent, elc bij zonder heurlieder ghildebroeders vergadert, omme daer bij alle mijnne ende vrientscipe te vervoorderen...”¹²⁶

Zoals uit de tekst blijkt, was de eendracht in de stad bedreigd door de twisten tussen de twee kamers. In vele steden in de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden bestonden meerdere rederijderskamers. Vaak bestond tussen die kamers een hiërarchie. Zo bekleedde de Gentse kamer *De Fonteine* jarenlang een bevoorrechte positie in het culturele leven van de stad.¹²⁷ In Veurne was die onderlinge hiërarchie minder duidelijk. Op basis van de leeftijd van de kamer, zouden we kunnen vermoeden dat *Van Zinnen Jonck* een groter prestige genoot, maar nergens in het bronnenmateriaal vinden we een afdoend bewijs voor deze veronderstelling. Waarschijnlijk zorgde de min of meer gelijkwaardige situatie ervoor dat de kamers steeds strenden om het hoogste aanzien. In 1530 kwam een einde aan deze strijd. Vanaf dat moment bestond slechts één officiële rederijderskamer in Veurne, namelijk *Arm in de Beurze en van Zinnen Jonck*.¹²⁸ Ook in Haarlem

126 DE POTTER c.s., *Rederijderskamer van Veurne*, 28-29.

127 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 99.

128 Blijkbaar verhinderde de onderlinge twist niet dat de beide kamers samen deelnamen aan competities zoals in 1516 wanneer de kamers samen naar de processie in Nieuwpoort trokken: “Den 2^c in Hoymaent den ghezellen vander tiltre Aerm

besluiten de plaatselijke rederijerskamers om zich – na scheiding van acht jaren – opnieuw te herenigen omdat “tweedracht ende discoert doet steden en landen vergaan...”.¹²⁹ Volgens De Potter c.s. verloren de buurtgenootschappen door deze samensmelting aan belang.¹³⁰ In de periode tot 1550 is echter geen afname te merken in de deelname van wijken en buurten aan het feestleven. De wijken nemen nog steeds deel aan de wedstrijden om het mooist de processie te versieren. In 1538 krijgen de bewoners van de Noordstraat zelfs vijf kannen wijn meer dan de *Arm in de Beurze en Van Zinnen Jonk*.¹³¹ Ramakers stelde eveneens vast dat de deelname van de wijken aan de Sacramentsprocessie in de door hem bestudeerde periode (tot 1566) even groot blijft. De toneelspelen na de processie behoorden wel tot de exclusieve verantwoordelijkheid van de kamers.¹³² Hoewel de Veurnse rederijers zelfs in de door ons bestudeerde periode geen monopoliepositie lijken te bezitten in het organiseren van taferelen, neemt de aanwezigheid van ‘vreemde’ rederijerskamers vanaf de zestiende sterk toe. Op de Heilig Kruisprocessie dingen verscheidene rederijerskamers mee naar de prijzen.¹³³ Naast het versieren van de processie, stonden de rederijers vaak ook in voor het entertainment in de namiddag.¹³⁴

Verder zou er nog een andere rederijerskamer bestaan hebben te Veurne. Volgens een document, opgesteld door *De Fonteine*, zouden de *Mercuristen* in 1493 hun instellingsbrieven verloren hebben. Ze

---

inde Beurze ende van Zinnen Jonck commende van der Nieuupoort ende aldaer prijs ghewonnen hebbende thulpe van hueren costen bij ordonnancien van der wet hemliedier ghegheven” cf. ARAB, Stadsr. 1516-1517, f° 19 v°.

129 VAN DIXHOORN, A., “Burgers, branies en bollebozen”, B. RAMAKERS red., *Conformisten en rebellen. Rederijerscultuur in de Nederlanden (1400-1650)*. Amsterdam, 65-85, 71.

130 DE POTTER c.s., *Rederijerskamer van Veurne*, 26. Ook Broeckaert meent dat na de opkomst van de door de overheid gesteunde rederijerskamers de activiteiten van wijkverenigingen aan populariteit verloren en uiteindelijk “van lieverlede verdwijnen van het toneel”. Cf. BROECKAERT, J., *De gebuurten van Dendermonde*, Dendermonde, 1908, 4. Ramakers bracht al een correctie aan op deze hypothese. Tot in de zestiende eeuw blijven naast de rederijerskamers allereerste organisaties voor amusement zorgen. Cf. RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 95.

131 ARAB, Stadsr. 1538-1539, f° 26 r°.

132 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 77.

133 Voor een overzicht van de aanwezigheid van de rederijerskamers op de processies: cf. PROVOOST, *Onschuldig Vermaak*, 171-172.

134 ARAB, Stadsr. 1545-1546, f° 25 v°.

probeerden van *De Fonteine*, de hoofdkamer te Gent, nieuwe voorrechtsbrieven te verkrijgen. Het valt te betwijfelen of deze kamer echt gefunctioneerd heeft. In de rekeningen vinden we geen enkel spoor terug van deze rederijkers. De *Mercuristen* beweren bovendien dat ze ooit al voorrechtsbrieven in hun bezit hadden gehad. Voor 1493 zou de kamer dus al bestaan hebben. Hun naam duikt echter nergens op, ook niet na 1493. Men zou nochtans kunnen vermoeden dat de stad een kamer met een document van *De Fonteine* op zak, niet in de kou zou laten staan. Zeer vreemd is bovendien dat *De Fonteine* beweert dat de *Mercuristen* nog nooit eerder instellingsbrieven van haar hebben ontvangen.¹³⁵

Individuele participanten

Feestelijkheden waren in de late middeleeuwen voornamelijk een collectief gebeuren. Het gebeurt slechts zelden dat we de namen van acteurs kennen die gestalte gaven aan de personages. Toch kunnen we in de Veurnse rekeningen af en toe de namen terugvinden van mensen die in het culturele leven een bijzondere rol vervulden. Meestal gaat het hier om personen die aangesteld worden om in de jury te zetelen bij competities tussen verschillende toneel- en zanggroepen. Wat de Heilig Kruisprocessie betreft, kennen we enkel de naam van een vrouw, die instond voor het maken van een tafereel: "Der weduwe Matheus Pieterszoon gheconsenteert bijder wet ter hulpe omme tmaken van eene nieuwe roede van Jesse omme tvercierien van processien derdachmeys".¹³⁶ Deze post dateert uit 1501. Of de vrouw van Matheus Pieterszoon ook in andere jaren deze figuurstelling verzorgde is niet zeker. Maar in het begin van de zestiende eeuw zal deze vrouw in Veurne zeker geen onbekende zijn geweest. Twee jaar later ontvangt ze immers opnieuw een presentwijn: "Den 26en in november de wedewe Matheus Pieterszoon met huere gheselscepe van scoonst ende cierlicxt ghegaen te hebbene in der processie ghehouden hier binder stede omme de blide comste van onsen gheduchthen heere binnen zijnen lande".¹³⁷ Deze vrouw stond blijkbaar aan het

---

135 DE POTTER c.s., *Rederijkerskamer van Veurne*, 22-23.

136 SAV, Stadsrek. 1501-1502, f° 20 v°.

137 SAV, Stadsrek. 1503-1504, f° 26 r°.

hoofd van een groep die in de processie – ook die naar aanleiding van politieke gebeurtenissen – een bepaald tafereel verzorgde. Het is immers nogal voorbarig om hier echt over een toneelgezelschap te spreken. Waarschijnlijk beeldde het gezelschap in de tweede processie hetzelfde tableaux vivant, namelijk de stamboom van Jesse, uit. Wanneer ze immers over de rekwisieten en kledij beschikten, vertoonden groepen vaak verschillende jaren hetzelfde tafereel. De weduwe van Matheeus Pieterszoon was een niet onbemiddelde vrouw. Zij was in het eerste kwart van de zestiende eeuw behoorlijk actief op de Veurnse immobiliënmarkt. Bovendien deed zij ook een gulle schenking aan de Sint-Niklaaskerk.¹³⁸ De Heilig Kruisbroederschap mocht ook van haar vrijgevigheid genieten. In de inventaris van de juwelen van de broederschap vinden we immers volgende vermelding: “Marie, de weduwe van Matheeus Pieterseune, ghezeit langhe Maye, gaf binnen hare levende live der ghilde van den Heleghen Cruce eenen zilveren verghulden halzebant, de welcke zoe binnen hare leven weder hiesch ende haelde ende naeyde op eenen rooden fluelen hoet”.¹³⁹

Bij heel veel processies met figuurvoorstellingen nam één persoon de algemene coördinatie waar.¹⁴⁰ In Veurne is het niet vast te stellen wie de Heilig Kruisprocessie in goede banen leidde. Waarschijnlijk was er geen echte organisator aangesteld, aangezien het aantal figuurvertoningen steeds beperkt bleef. De verantwoordelijkheid voor kledij en rekwisieten werd niet gedragen door één persoon, maar was een zaak van de gezelschappen die de figuren verzorgden.

Kerkelijke deelnemers

Naast de massale opkomst van het gewone volk, kon Veurne ook rekenen op de aanwezigheid van kerkelijke gezagsdragers. Om zich te verzekeren van hun aanwezigheid, zond de stad ieder jaar op het

---

138 Decanaal Archief Veurne, nr. 128, f° 2 [J. Van Acker].

139 DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, II, 208.

140 In Leuven werd deze taak waargenomen door de stadsschilder. Cf. DE HERTOOGH, *Verenigings- en feestleven te Leuven*, 85. In Bergen-op-Zoom stelde de magistraat eveneens één regisseur aan die verantwoordelijk was voor de kledij en de wagens. Cf. SLOOTMANS, *De Heilig Kruisomwegang van Bergen-op-Zoom*, 22.

einde van april twee boden naar de prelaten van Ten Duinen, Eversam en Lo.¹⁴¹ Die boden waren meestal schepenen van de stad, maar soms waren ze in het gezelschap van één van de burgemeesters.¹⁴² In Leuven nodigde de overheid de abten van de omgeving eveneens uit op de jaarlijkse Onze-Lieve-Vrouweprocessie. Daartoe zond de magistraat twee stadsboden naar de abdijen.¹⁴³ De abdijen en proosdijen gingen niet ieder jaar in op de uitnodiging. Toch was er altijd ten minste één van de drie prelaten op de Heilig Kruisprocessie aanwezig. De Sint-Niklaasabdij zond op die dag eveneens haar abt of vertegenwoordigers.¹⁴⁴ Driemaal woonde *mijn here van Sint Augustins buten Tharenburch* (= Terenburg of Terwaan) de processie bij.¹⁴⁵ Het was niet toevallig dat net de prelaten van Eversam, Lo, Ten Duinen en Sint-Niklaas, aanwezig waren op de processie. Zij waren ten eerste de vier belangrijkste kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders van de streek. Maar daarenboven vormden zij samen met het magistraat van de kasselrij het bestuur van de noordwatering die al sinds de twaalfde eeuw instond voor het beheer van het geheel van rivieren, beken en stromen in deze regio.¹⁴⁶ De abten en geestelijke gedeputeerden stonden niet altijd langs de kant te kijken naar de processie. Ze participeerden soms actief aan het gebeuren: zo lazen ze af en toe de mis die aan de processie voorafging,¹⁴⁷ of droegen ze het Heilig Kruis rond in de processie.¹⁴⁸

Die taken werden niet enkel uitgevoerd door de traditionele gasten, maar af en toe ook door speciale bezoekers. In 1429 bijvoorbeeld hielp de abt van Grimbergen het Heilig Kruis ronddragen. De abdij van Grimbergen was de moederabdij van de Veurnse Sint-Niklaasabdij, wat de aanwezigheid van de abt op de processie verklaart.¹⁴⁹ De proost van Voormezele en de prior van Sint-Winnoks-

141 Ieder jaar vanaf 1395. ARAB, Stadsrek. 1395-1396, f° 14 r°.

142 O.a. ARAB, Stadsr. 1477-1478, f° 23 v°; ARAB, Stadsr. 1484-1485, f° 14 r°; SAV, Stadsr. 1493-1494, f° 21 r°.

143 DE HERTOOGH, *Verenigings- en feestleven te Leuven*, 91.

144 Over de aanwezigheid van de geestelijke hoogwaardigheidsbekleders: cf. PROVOOST, *Onschuldig Vermaak*, 155-161.

145 SAV, Stadsr. 1450-1451, f° 18 r°; SAV, Stadsr. 1461-1462, f° 31 v°; SAV, Stadsr. 1462-1463, f° 19 v°.

146 DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, I, 38-42.

147 ARAB, Stadsr. 1399-1400, f° 18 v°; Idem, 1401-1402, f° 15 v°; Idem, 1399-1400, f° 18 v°; Idem, 1427-1428, f° 21 v°.

148 ARAB, Stadsr. 1395-1396, f° 16 v°; Idem, 1427-1428, f° 21 v°.

149 ARAB, Stadsr. 1428-1429, f° 27 v°.

bergen stapten respectievelijk in 1433 en 1441 mee in de processie. In datzelfde jaar was ook de spijkwaarder van Sint-Bertijns in Veurne.¹⁵⁰ Veurne bood in 1444 zelfs de abt van Averbode zes kannen wijn aan voor zijn deelname.¹⁵¹ De aanwezigheid van de abten van Grimbergen en Averbode heeft wellicht te maken met het feit dat zij net zoals de abdijs in Veurne premonstratenzerabdijen waren.

Ook jonge clerici van de stad droegen af en toe hun steentje bij aan de processie. Al had dat vertier soms een carnavalesk karakter. In de Heilig Kruisprocessie van 1469 tot 1471 zorgden de koorknapen (*choristine*) van Sint-Walburga voor een paus in de processie. Achteraf zorgde deze paus voor vermaak bij de maaltijd van de wet.¹⁵² In Oudenaarde waren de minderbroeders of *freren* al van in den beginne betrokken bij de figuurvoorstellingen in de processie. Bij de hervorming van hun klooster in het begin van de zestiende eeuw moesten ze hun figuren afstaan aan de kamer *Pax Vobis*.¹⁵³ In Veurne daarentegen stellen we op basis van de rekeningen vast dat geen enkel kerkelijke groepering deelnam aan de Heilig Kruisprocessie met figuren of het opstellen van tableaux vivants. De clerus was voornamelijk vertegenwoordigd door de opstappende abten en proosten uit Veurne en omgeving.

Bezoekers

De Heilig Kruisprocessie werd jaarlijks met veel luister gevierd. Het spreekt dan ook voor zich dat mensen uit de onmiddellijke omgeving die dag naar Veurne kwamen om het spektakel bij te

150 ARAB, Stadsr. 1432-1433, f° 26 r°; Idem, 1441-1442, f° 19 v°. Voormezele en Sint-Winnoksbergen lagen in de omgeving van Veurne. De spijkwaarder is de persoon die de spijkerrente moet ontvangen. GLASBERGEN, J.B., *Beroepsnamenboek: beroepsnamen aanduidingen voor 1900 in Nederland en België*, Amsterdam, 2004, 437. Deze rente moest oorspronkelijk in natura – vooral graan, maar ook andere landbouwopbrengsten – worden opgebracht. Later ging het om een geldsom die aan de graven van Vlaanderen was verschuldigd. “spiker”, E. VERWIJS en J. VERDAM, *Middel-nederlandsch woordenboek*, VII, Zedelgem, 1912, 1729-1730. Deze man moest dus de rente voor het gebied van Sint-Bertijns inzamelen. Aangezien Sint-Bertijns veel gronden in de regio van Veurne bezat, was het logisch dat hij ook daar aanwezig was om de rente te innen.

151 ARAB, Stadsr. 1444-1445, f° 18 r°.

152 ARAB, Stadsrek. 1469-1470, f° 13 v°; Idem, 1470-1471, f° 12 v°; Idem, 1471-1472, f° 16 v°.

153 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 75-76.

wonen. Over de 'gewone' toeschouwers zullen we het hier niet hebben, aangezien we geen zicht hebben op de aantallen. De overheid schonk immers niet aan elke bezoeker een presentwijn. Maar ongetwijfeld was de opkomst meestal vrij hoog. De voorzorgsmaatregelen die de magistraat nam, wijzen in deze richting. Ieder jaar werden acht *ghezellen* ingezet die de wacht moesten doen bij de vier stadspoorten.¹⁵⁴ Ook de poortbaljuw, die een politionele taak op zich nam, moest op drie mei met zes manschappen de orde en rust in de stad bewaren.¹⁵⁵ Vanaf 1496 kreeg deze man de hulp van de colvedragher (gewapend dienaar).¹⁵⁶ In 1518 werden nog eens zes extra ordehandhavers ingezet: "Zes personen bij der wet gheordoneert omme de processie te beleedene ende tvolc in oordene te houdene elc 1 stoop te 9 s."¹⁵⁷ Bij andere feestelijke gelegenheden werden gelijkaardige maatregelen genomen. Naar aanleiding van de processie op 14 september van 1515 en 1516 stelde de magistraat vier *souffisante* mannen aan om het volk in bedwang te houden.¹⁵⁸

Niet enkel geestelijke gezagsdragers, maar ook wereldlijke hoogwaardigheidsbekleders kregen regelmatig presentwijn aangeboden als dank voor hun bijdrage aan de processie. Het spreekt voor zich dat de burggraaf en burggravin van Veurne heel vaak enkele kannen wijn in ontvangst mogen nemen.¹⁵⁹ Zij keken niet langs de zijlijn toe: "Aldoe noch minen here den burggrave rijdende in processien 2 kannen wijns te 7 s."¹⁶⁰ Maar ook de omliggende steden en dorpen stuurden vaak hun burgemeester en schepen naar de jaarlijkse Heilig Kruisprocessie.¹⁶¹ Af en toe duiken in de rekeningen eveneens de namen op van

154 Ieder jaar vanaf 1395. ARAB, Stadsrek. 1395-1396, f° 16 v°.

155 Ieder jaar vanaf 1395. ARAB, Stadsrek. 1395-1396, f° 16 v°.

156 VAN ROMPAEY, J. ed., "Rechtsteksten van de stad Veurne: De keure van 1332, het rechtsboek uit de XIVe eeuw en de costume van 1546", *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor de Uitgave van de Oude Wetten en Verordeningen van België*, 23 (1967-1968), 85-86 (nrs. 4-6), 111-112 (nrs. 1-2).

157 ARAB, Stadsrek. 1518-1519, f° 27 v°.

158 SAV, Stadsrek. 1515-1516, f° 26 v°; ARAB, Stadsrek. 1516-1517, f° 25 r°.

159 Oa. ARAB, Stadsr. 1471-1472, f° 20 r°; SAV, Stadsr. 1472-1473, f° 20 r°; SAV, Stadsr. 1513-1514, f° 29 r°.

160 ARAB, Stadsr. 1469-1470, f° 21 v°.

161 Schepenen van Lo in 1437 en 1441. ARAB, Stadsr. 1437-1438, f° 23 r°; ARAB, Stadsr. 1441-1442, f° 19 v°. Schepenen en *tresoriers* van Oostende in 1471. ARAB, Stadsr. 1471-1472, f° 20 r°. De baljuw van Sint-Winnoksbergen in 1471 en 1485, de gedeputeerden van dezelfde stad in 1498. ARAB, Stadsr. 1471-1472, f° 20 r°; SAV, Stadsr. 1485-1486, f° 8 r°; SAV, Stadsr. 1498-1499, f° 26 r°. De wet

individuen die de processie bijwoonden en die – aan het aantal kannen wijn dat ze ontvangen te zien – waarschijnlijk een zeker prestige genoten in die tijd. Of ze al dan niet meeliepen in de processie is op basis van die vermeldingen niet uit te maken. In 1447 kreeg Willem de Zadelare twee kannen wijns.¹⁶² *Mijn vrouwe van Boucourt* ontving vier kannen in 1460 voor haar aanwezigheid op 3 mei.¹⁶³ Clays Colaert van Brugge bracht in 1499 een bezoek aan de Veurnse processie.¹⁶⁴ In 1541 treffen we Jan Cortewille, de heer van *Helfault* en de kapitein van Sluis aan op de ommegang.¹⁶⁵

Al bij al is de opkomst van vooraanstaanden niet uitermate groot. In vergelijking met de gastenlijst voor de Sacramentsprocessie in Oudenaarde is het aantal bezoekers vrij beperkt. Volgens Ramakers verhoogde vooral de aanwezigheid hoge grafelijke functionarissen het prestige van de stad. Het bevestigde de belangrijke rol van een stad en zorgde voor een incorporatie van de stad in het landsheerlijk verband.¹⁶⁶ Dergelijke functionarissen laten zich niet opmerken op de Heilig Kruisprocessie in Veurne.

De merkwaardigste deelnemers aan de Heilig Kruisprocessie waren een groep zigeuners. De zigeuners vertoonden zich in de Nederlanden voor het eerst in de periode rond 1420. Op dat moment ging het nog niet om een massale invasie van vreemdelingen, maar eerder om beweeglijke groepjes van enkele verkenners met hun aanvoerders, die zich uitgaven voor *graven of hertogen van Klein-*

---

van Nieuwpoort in 1402 en 1498. ARAB, Stadsr. 1402-1403, f° 15 v°; SAV, Stadsr. 1498-1499, f° 26 r°. Eenige notabelen en de wethouders van Duinkerke in 1503. ARAB, Stadsr. 1503-1504, f° 25 r°.

162 ARAB, Stadsr. 1447-1448, f° 26 r°. Enkele jaren later treffen we Willem de Zadelare opnieuw aan in de rekeningen. Uit die post blijkt dat hij raadsheer van de Bourgondische hertog was: “Den 22en daghe van Wedemaent meester Willem de Zadelare Raed mijns gheduchts heren... hier commende omme de enqueste en de informatie te doene van de processe wesende tusschen die van capitle ende deser stede...”. Cf. ARAB, Stadsr. 1455-1456, f° 20 v°.

163 SAV, Stadsr. 1460-1461, f° 32 r°.

164 ARAB, Stadsr. 1499-1500, f° 25 r°.

165 ARAB, Stadsr. 1541-1542, f° 31 r°. Waarschijnlijk betreft het hier Jan Cortewille die raadsheer en rekwestmeester was in de Grote Raad van Mechelen. Cf. VAN PETEGHEM, P.P.J.L., *De Raad van Vlaanderen en staatsvorming onder Karel V (1515-1555). Een publiekrechtelijk onderzoek naar centralisatiestreven in de XVII provinciën*, Nijmegen, 1990, 287. De andere personen konden niet geïdentificeerd worden.

166 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 68.

Egypte.¹⁶⁷ Het ging dus niet om één grote troep van zwervende vreemdelingen, maar om verschillende kleine benden die zich op bepaalde ogenblikken opnieuw verenigden. In Veurne merken we in 1421 voor het eerst een “Graaf uit Klein-Egypte” op.¹⁶⁸ Aanvankelijk oefenden die vreemdelingen een soort aantrekkingskracht uit op de bewoners van de stad. Ze vertelden dat zij gedoemd waren om doel-loos rond te zwerven. De bewoners luisterden gretig naar al de mysterieuze verhalen over de afkomst van deze ‘pelgrims’, die bovendien vaak vrijgeleiden bezaten van machthebbers. Daarnaast voelde de plaatselijke adel zich met hen verwant door hun schitterende kledij, de paarden, jachthonden en adellijke titels.¹⁶⁹ Dit zorgde ervoor dat ze in de steden werden binnengelaten, waar ze niets tekort kwamen. De aanvoerders mochten binnen de steden vaak in de beste herberg verblijven of vonden een onderkomen in een openbaar gebouw.¹⁷⁰ Ook in Veurne stonden de hallen hun ter beschikking. Daarenboven kregen ze 200 broden en twee tonnen bier.¹⁷¹ In 1430 maken ze opnieuw hun opwachting. Op dit moment neemt de graaf deel aan de Heilig Kruisprocessie: “Den zelve daghe eenen grave uut Cleene Egypte omme ridene in de processie”.¹⁷² Waarschijnlijk waren de zigeuners net in de stad op het moment van de processie. De Egyptenaren keren nog verschillende keren terug naar Veurne, maar ze nemen nooit meer deel aan de processie. De houding van het stadsbestuur verandert ook in de loop van vijftiende eeuw.¹⁷³ Na een tijdje kenden de ste-

167 VAN KAPPEN, O., *Geschiedenis der zigeuners in Nederland: de ontwikkeling van de rechtspositie der Heidens of Egyptenaren in de Noordelijke Nederlanden (1420-1750)* (Rijksuniversiteit te Utrecht. Bijdragen van het Instituut voor Rechtsgeschiedenis, 5) Assen, 1965, 3. Vandaar ook hun benaming *Egyptenaren, Gipten, Gyptenessen, Gypsies, Egyptiens*. Cf. VAN HEMELRYCK, F. en PETERMANS, D., *Marginalen in de geschiedenis: over beulen, joden, hoeren, zigeuners en andere zondebokken*, Leuven, 2004, 69.

168 ARAB, Stadsr. 1421-1422, f° 16 r°. Waarschijnlijk ging het hier om dezelfde groep die ook al Brussel (januari 1420), Dendermonde (augustus 1420) en Aalst (september 1420) had bezocht. In Oostende vinden we hen terug in september 1420. Cf. VAN HEMELRYCK, *Marginalen in de geschiedenis*, 70.

169 VAN KAPPEN, *Geschiedenis der zigeuners in Nederland*, 25.

170 *Ibidem*, 26.

171 De totale uitgaven van de stad aan de vreemdelingen bedroegen in 1421 120 lb. 18 s. 4 d. par.: ARAB, Stadsr. 1421-1422, f° 16 r°.

172 SAV, Stadsrek. 1430-1431, f° 20 v°.

173 In andere Vlaamse, Brabantse en Hollandse steden nemen we een zelfde evolutie waar o.a. in Venlo cf. NIJSTEN, “De stad en haar metafoor”, 234.

den de streken van de vreemdelingen: ze lieten een hoop vuiligheid na in het gebouw waar ze verbleven,¹⁷⁴ ze stonden bekend om hun criminele daden, zoals het opsnijden van beurzen van naïeve stedelingen die zich de hand lieten lezen door de vrouwelijke zigeuners en de mannen waren vooral bedreven in het versjacheren van paarden.¹⁷⁵ Deze overlast bracht de magistraat ertoe hen een bepaalde som te geven om buiten de muren te blijven: “Eenen persoon hem zegghende grave van Cleen Egipten hier commende omme te logierene binder stede met groter menichte aerms volx ghegheven in almoessene ende omme hemlieden te zendene voorbi omme den minsten quets van der poorterie”.¹⁷⁶ Een echt vijandige houding zou pas op het eind van de vijftiende eeuw ontstaan. Uiteindelijk zou dit in de zestiende eeuw uitmonden in een repressieve wetgeving.¹⁷⁷ In de jaren 1495 tot 1528 verschijnt in Veurne een ander gezelschap dat in de bronnen wordt aangeduid met de term *Praghenaers* voor de stadsmuren. Deze lieden worden echter niet binnengelaten in de stad, maar krijgen steeds een som geld waarmee de stad hun aftocht probeerde af te kopen.¹⁷⁸

De themakeuze

“Het godsdienstig gevoel had door de stormen der XVIe eeuw veel geleden, maar te Veurne, schijnt het, min dan elders; althans wij zien hier dien godsdienstigen ommevang niet ontaarden, zoals op vele plaatsen, in een ijdel vertoog van mythologische en andere verbeeldingen, die er nooit hadden moeten voorkomen.”¹⁷⁹ Voor de negentiende-eeuwse historici De Potter, Ronse en Borre betekende de verfraaiing van de in essentie religieuze processies zonder twijfel

174 “Vanden halle scone te makene daer de voorside aerme lieden ghelegghen hadden 20 s.” ARAB, Stadsr. 1421-1422, f° 16 r°.

175 VAN HEMELRYCK, *Marginalen in de geschiedenis*, 77; 79.

176 ARAB, Stadsrek. 1468-1469, f° 13 v°.

177 Eind vijftiende eeuw spreekt men dan ook van *heidenen* in de negatieve zin. Cf. VAN KAPPEN, *Geschiedenis van de zigeuners in Nederland*, 108; VAN HEMELRYCK, *Marginalen in de geschiedenis*, 73.

178 ARAB, Stadsrek. 1495-1496, f° 15 v°; Idem, 1500-1501, f° 13 v°; Idem, 1519-1520, f° 27 r°; Idem, 1521-1529, f° 24 v°.

179 DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, II, 216.

een degeneratie. In dit oordeel waren zij natuurlijk een kind van hun tijd, maar hun uitspraak expliciteert wel de voortdurende spanning tussen het religieuze en het profane die ook in de Middeleeuwse maatschappij niet weg te denken was. Veel historici hebben reeds gewezen op de dunne laag christelijk vernis die allerlei restanten van heidense gebruiken overdekte. In de populaire cultuur bleven allerlei magische gebruiken vaak sluimeren.¹⁸⁰ De Potter c.s. bedoelen hier echter niet zozeer die altijd aanwezige onderlaag van heidense gebruiken, maar eerder de latere toevoegingen vanuit humanistische hoek. Ongetwijfeld werden allerlei mythologische en allegorische taferelen in processies niet door alle middeleeuwen als problematisch ervaren, maar bepaalde ordonnanties uit de vijftiende eeuw maken toch duidelijk dat de kerkelijke overheid niet altijd positief reageerde op allerlei seculiere toevoegingen aan processies.¹⁸¹

In dit deel proberen we dan ook iets uitvoeriger stil te staan bij die spanning, meer bepaald door de themakeuze van de taferelen in de Heilig Kruisprocessie na te gaan. In welke mate is in die voorstellingen een evolutie waar te nemen? Zo stelt Ramakers voor de Oudenaardse situatie vier ontwikkelingen vast:

1. het aantal figuren nam toe
2. het accent kwam te liggen op de omgaande figuren
3. het aantal heiligenfiguren nam af, terwijl het aantal tableaux vivants met een voorstelling uit het leven van Christus en uit de bijbel een exponentiële toename kende
4. een stijgende overheidsbemoediging.¹⁸²

In welke mate is het mogelijk voor de Veurnse Heilig Kruisprocessie gelijkaardige conclusies te trekken? Bovendien is het interessant op zoek te gaan naar verklaringen voor eventuele verschuivingen in die themakeuze. Daarbij kan een vergelijking met de

---

180 HEERS, J. *Fêtes, jeux et joutes dans les sociétés d'Occident à la fin du Moyen Âge* (Conférences Albert-le-Grand), Parijs, 1971, 45 ; Cf. BRYANT, L.M. "Configurations of the Community in Late Medieval Spectacles. Paris and London during the Dual Monarchy", B.A. HANAWALT en K.L. REYERSON red., *City and Spectacle in Medieval Europe* (Medieval Studies at Minnesota, 6), Minneapolis, 1994, 3-33, 9.

181 HOGENELST, D., *Sproken en sprekers. Inleiding op het repertorium van de Middelnederlandse sproke*, 2 dln., Amsterdam, 1997, I, 181.

182 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 253.

situatie in andere steden verrijkend zijn. Ons bronnenonderzoek beperkt zich echter tot 1550 wat ervoor zorgt dat we slechts tot die periode op basis van de rekeningen tot conclusies kunnen komen. Voor de verder evolutie van de themakeuze baseren we ons op De Potter, die in zijn studies altijd een bijzondere interesse aan de dag heeft gelegd voor folkloristische elementen en op het artikel van Vandevelde over de geschiedenis van de Heilig Kruisprocessie.¹⁸³

Over het algemeen kunnen we stellen dat de rekeningen betrekkelijk weinig informatie bieden over de taferelen die in de Heilig Kruisprocessie werden vertoond. Waarschijnlijk was het figurenprogramma van de processie niet zo uitgebreid als in andere steden,¹⁸⁴ maar ook in dit hoofdstuk moeten we steeds in ons achterhoofd houden dat de rekeningen als bron hun beperkingen inhouden. We zien enkel die taferelen opduiken in het materiaal waarvoor de gezellen een zekere vergoeding ontvangen voor hun kledij of voor hun deelname aan de processie. Maar daarnaast kan het best zijn dat particulieren ook een voorstelling voor hun rekening namen. Enkel wanneer de kosten hoog opliepen of wanneer ze een nieuwe wagen of decor moesten betalen, sprong de overheid bij. In Leuven droeg de overheid in principe de kosten van de wagens, maar al gauw werkten de ambachten daaraan mee.¹⁸⁵

Religieuze elementen

Heiligen

De heiligen waren vooral in de vijftiende eeuw heel populair als processiefiguren.¹⁸⁶ Volgens Ramakers vormde het leven van de heiligen en vooral de martelaren voor het volk een inspirerend voorbeeld

183 De Potter c.s. geven in hun studie vaak foute jaartallen mee. Op sommige momenten hebben zij de Oude Stijl nog niet omgezet naar Nieuwe Stijl. We moeten er dus rekening mee houden dat de gebeurtenissen die zij vermelden misschien een jaar later plaatsgrepen. [VANDEVELDE, H.], "Histoire de la procession de Furnes", *Annales de la Société d'émulation de Bruges*. 2e série. (1855) 143-228.

184 In Leuven namen in de zestiende eeuw zo'n 400 personages en toneelfiguranten deel aan de processie. VERLINDEN, G., *Ommegang en toneel te Leuven*, 32. In Oudenaarde groeide het figurenprogramma aan tot meer dan honderd levende beelden. RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 249.

185 VERLINDEN, *Ommegang en toneel te Leuven*, 27.

186 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 193.

voor een waarlijk christelijk leven. Bovendien kon het lijden van de martelaren hen ertoe aanzetten hun eigen lijden te verdragen en via gebed en voorspraak eigen tegenslagen te overwinnen.¹⁸⁷ Duffy merkt echter op dat heiligen voornamelijk werden vereerd als vrienden en helpers, als bemiddelaars tussen God en de mens. De middeleeuwer voelde zich meer verwant met deze figuren, die zelf ook gewone mensen waren geweest.¹⁸⁸ Ook in Veurne behoren de voorstellingen van heiligen en martelaren tot de oudste figuren die in de Heilig Kruisprocessie werden gerepresenteerd.

Vanaf 1417 spelen enkele gezellen in de processie het *misterie van Sinte Stevene*.¹⁸⁹ Of het hier om een echt dramatische voorstelling gaat met gesproken tekst is niet helemaal duidelijk. De term *misterie* wordt op andere momenten vervangen door *legende*, *spel*, *passie* en *martierre*.¹⁹⁰ De laatste twee termen tonen ons de inhoud van het tafereel: het gaat om de representatie van de marteling van Sint-Steven (= Sint-Stevin of Sint-Stefanus). Ramakers kan op basis van de Oudenaardse rekening een onderscheid maken tussen de omgaande en de staande figuren.¹⁹¹ In onze rekeningen is dit verschil vrij moeilijk te maken. Maar aangezien de figuur van Sint-Steven door gezellen wordt verbeeld en niet door wijken, zou het goed kunnen dat de figuur in de processie rondreed.¹⁹² Volgens Ramakers werden veel omgaande heiligen statuair voorgesteld, d.w.z. zonder een echt verhaal te vormen met verschillende scènes.¹⁹³ Steven, de eerste martelaar, wordt in dat geval steeds voorgesteld met de stenen, het voorwerp van zijn *passio*, in de armen of op zijn hoofd.¹⁹⁴ Toch wijzen enkele elementen in onze bronnen erop dat de representatie van de figuur van Sint-Steven misschien toch op een afwijkende manier gebeurde. Ten eerste is er steeds sprake over *meerdere* ghezellen die instaan voor het spel van

187 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 198.

188 DUFFY, *The stripping of the altars*, 160-161.

189 Vanaf 1417 wordt het spel ieder jaar opgevoerd met uitzondering van 1419 tot 1424. ARAB, Stadsr. 1417-1418, f° 19 v°.

190 SAV, Stadsr. 1418-1419, f° 30 v°; ARAB, Stadsr. 1425-1426, f° 24 r°; ARAB, Stadsr. 1428-1429, f° 25 r°; SAV, Stadsr. 1547-1548, f° 22 v°.

191 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 46.

192 Ook in Oudenaarde werd de figuur van Sint-Steven omgaand voorgesteld door een gezelschap uit Leupegem, een dorp in de onmiddellijke buurt van Oudenaarde. Cf. RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 275.

193 *Ibidem*, 283.

194 *Ibidem*, 286.

Sint-Steven. Dit gezelschap wordt ieder jaar gesponsord door de stedelijke overheid om zijn kledij te vernieuwen. Na een onderbreking van een aantal jaar zijn de Zorgelozen vanaf 1425 verantwoordelijk voor dit tafereel. We moeten er echter rekening mee houden dat het zou kunnen dat het tafereel behouden bleef, maar dat de 'acteurs' geen vergoeding meer ontvingen van de stedelijke overheid. Vanaf 1501 nemen de rederijkers van *Van Zinnen Jonk* de organisatie op zich.¹⁹⁵ We vermoeden dat Sint-Steven werd afgebeeld terwijl hij gestenigd werd door een woedende menigte. Ramakers wijst er ook op dat sommige omgaande figuren zich op bepaalde stopplaatsen tot een spel ontwikkelden. Vooral wanneer er een duidelijke referentie aan de marteling in de bronnen werd opgetekend.¹⁹⁶ Waarschijnlijk werd daarbij dan een tekst uitgesproken. Het feit dat in de bronnen expliciet over een *spel* wordt gesproken sterkt ons in dit vermoeden. In 1512 doet de overheid een extra uitgave voor de uitbeelding van Sint-Steven: "Heere Christiaen Moerdyc presbitre van ghescreven thebbende in nieuwen rollen tspel van Zinte Stevin dat men alle jaer speelt up den derdachmeys betaelt 12 s."¹⁹⁷ Hoe we de term 'rollen' moeten interpreteren is niet helemaal duidelijk. Misschien ging het om rollen waaruit de personages hun tekst konden leren. In dat geval ligt hierin het bewijs dat tijdens het spel van Sint-Steven er luidop tekst werd gedeclameerd. Maar het ligt meer voor de hand dat het om perkamenten of papieren rollen gaat waarop – net als in sommige schilderijen uit die periode – de naam van de personages of enkele spreuken werden geschreven. Eventueel werd die tekst dan luidop gedeclameerd wanneer de figuur zich ontwikkelde tot een dramatische vertoning.¹⁹⁸ Het zou echter ook kunnen dat het toch om een tableaux vivant ging dat op een stelling werd vertoond. In Oudenaarde bevonden zich immers ook heel weinig martelaren onder de omgaande figuren. In die richting wijst eveneens de volgende uitgave die vanaf 1513 opduikt in de rekeningen: "Michiel de Duit timmerman van een scavoote te makene derdach

---

195 SAV, Stadsr. 1501-1502, f° 14 v°.

196 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 274.

197 SAV, Stadr. 1512-1513, f° 21 r°.

198 VERLINDEN, *Ommegang en toneel te Leuven*, 125. Cf. RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 85-86.

meys voor de stedeheus ende wederwech te doene".¹⁹⁹ Het is niet zeker dat dit podium voor het spel van Sint-Steven werd gebruikt. Wanneer de overheid vanaf 1540 de stellages van de rederijkerskamer huurt, wordt expliciet vermeld dat dit voor het spel van Sint-Joris is.²⁰⁰ Het is dus mogelijk dat het podium al altijd voor deze voorstelling werd gehuurd. Het is echter ook niet uitgesloten dat men na de processie de verschillende geestelijke spelen nogmaals opvoerde in de namiddag in het kader van een wedstrijd.²⁰¹ In dit geval werd het spel van Sint-Steven tweemaal opgevoerd. In Nieuwpoort werd vanaf 1420 in de Sacramentsprocessie eveneens de legende van *Sint Stevene* vertoond. Van Puyvelde meent dat dit een louter figuratieve voorstelling was, hoewel hij dezelfde representatie, die hij in Veurne aantreft, onder het (geestelijk) toneel rangschikt.²⁰² Hij spreekt hier ongetwijfeld zichzelf tegen door zich enkel op de gebruikte termen te baseren (in Nieuwpoort: legende; in Veurne: passie).

In het vorige deel spraken we over de Sinte-Godelievegilde die vanaf 1499 een subsidie voor het onderhoud van haar kleren ontving.²⁰³ Deze broederschap of gilde was waarschijnlijk verantwoordelijk voor de representatie van de *passie ende legende* van Sinte Godelieve.²⁰⁴ Godelieve werd geboren in het midden van de elfde eeuw op het slot Londevoorde te Wierre-Effroy, een dorpje in de nabijheid van Boulogne-sur-Mer. Op jonge leeftijd werd ze uitgethuwelijk aan Bertolf, heer van Gistel. Die verstootte haar echter vrijwel onmiddellijk na het huwelijk en onder impuls van haar schoonmoeder werd ze mishandeld. Godelieve keerde terug naar haar familie, die klacht indiende bij Boudewijn VI. Daarop trok ze opnieuw in bij haar schoonfamilie, maar na de dood van de graaf, liet Bertulf haar wurgen met halsdoeken en in een poel werpen door zijn twee knechten. De feestdag van Godelieve valt op 6 juli.²⁰⁵ In heel Vlaanderen werd de

199 SAV, Stadsr. 1513-1514, f° 16 r°.

200 ARAB, Stadsr. 1540-1541, f° 20 v°.

201 NIJSTEN, *Volkscultuur in de late Middeleeuwen*, 59.

202 VAN PUYVELDE, L., *Het ontstaan van het modern toneel in de oude Nederlanden: de oudste vermeldingen in de rekeningen*, s.l, 1922, 930-950.

203 ARAB, Stadsr. 1499-1500, f° 21 v°.

204 SAV, Stadsr. 1498-1499, f° 26 r°.

205 CLAES, J., CLAES, A. en VINCKE, K., *Sanctus: meer dan 500 heiligen herkennen*, Leuven, 2002, 283-284.

Heilige Godelieve aanbeden voor keelpijn, oogkwalen en verstoorde echtelijke vrede. In het huidige West-Vlaanderen is de verering bijzonder groot, omdat Godelieve begraven ligt in Gistel. In de streek rond Veurne bestond een levendige Godelieve devotie in Booitshoeke en Noordschote.²⁰⁶ In de processie werd Godelieve waarschijnlijk voorgesteld terwijl ze werd gewurgd. In haar lijden konden maagden dan een aansporing vinden om hun zuiverheid zo lang mogelijk te behouden.²⁰⁷ Of dit om een scenische voorstelling op een stelling ging of om een omgaande figuur, is weerom niet uit te maken.

De twee heiligenfiguren die we hierboven bespraken, ontvingen vanaf een bepaald moment jaarlijks een vergoeding voor hun kleren en een presentwijn voor hun deelname aan de processie. Dit was niet het geval voor enkele andere heiligenfiguren die slechts sporadisch konden rekenen op een subsidie.

In 1446 ontvangen enkele gezellen twee kannen wijn voor het tonen van de passie van Sint-Sebastiaan.²⁰⁸ Het zou kunnen dat deze gezellen leden waren van de handbooggilde. In Adinkerke vertoonden leden van de Sint-Sebastiaansgilde eveneens de marteldood van hun patroonheilige.²⁰⁹ Sint-Sebastiaan werd doorboord met pijlen en daarna doodgeknuppeld. In Oudenaarde werd deze figuur omgaand en scenisch vertoond.²¹⁰ Of Sint-Sebastiaan ieder jaar deel uitmaakte van het figurenprogramma is onzeker. De voorstelling van de figuur werd in elk geval daarna niet meer gesubsidieerd. In 1450 en 1451 was Sint-Sebastiaan zeker van de partij aangezien de schutters van Oostduinkerke hier de marteling uitbeeldden.²¹¹

De gilden van Sinte-Barbara en Sinte-Kathelijn strijken in 1448 een vergoeding op voor hun kledij omdat ze *zekere misterien togheden en speelden* in de processie.²¹² De inhoud van de geestelijke spelen is niet bekend, maar het zou niet vreemd geweest zijn, indien deze gil-

---

206 Ze is echter ook buiten Vlaanderen heel populair. In Mechelen werd in de zestiende eeuw een Godelievespel opgevoerd. Cf. VAN AUTENBOER, E., *Volksfeesten en Rederijkers te Mechelen (1400-1600)* (Koninklijke Vlaamse Academie voor taal- en letterkunde, 89), Gent, 1962, 150.

207 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 283.

208 SAV, Stadsr. 1446-1447 (ongefolieerd).

209 VAN AUTENBOER, *De schutterswedstrijden der Brabantse gilde*, 6.

210 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 275.

211 SAV, Stadsr. 1450-1451, f° 18 r°; ARAB, Stadsr. 1451-1452, f° 17 r°.

212 ARAB, Stadsr. 1448-1449, f° 12 v°.

den het leven van hun patroonheiligen vertoonden. De gilde van Sinte-Katharina komt daarna nooit meer in de rekeningen terug, maar zoals we hierboven al hebben opgemerkt, ligt de gilde van Sinte-Barbara waarschijnlijk aan de basis van de latere rederijerskamer *Van Zinnen Jonk*. Barbara en Katharina behoorden tot de zogenaamde noodhelpers. Deze heiligen namen een centrale rol in in de volksverering. De gelovigen riepen hun hulp in wanneer ze zich in acute nood bevonden.²¹³ Hun populariteit kunnen we echter niet afmeten aan de optekening in de rekeningen. Slechts éénmaal krijgen de gelijknamige gilden een vergoeding. Barbara werd in de tweede helft van de derde eeuw geboren in Klein-Azië. Haar vader, een notoir christenbestrijder, had haar laten opsluiten in een toren opdat ze niet met het christendom in contact zou komen. Toen ze zich toch bekeerde en in de toren een derde venster liet bijmaken als verwijzing naar de Heilige Drievuldigheid onthoofde hij haar.²¹⁴ In de late middeleeuwen werd deze Barbara, de patrones van de goede dood, één van de meest vereerde heiligen.²¹⁵ Via het Oosten bereikte de verering Europa en in de dertiende eeuw verscheen het leven van Barbara in de volkstaal via vertalingen van de *Legenda Aurea* van Jacob de Voragine.²¹⁶ Heel wat gilden kozen Barbara als patroonheilige.²¹⁷ Op 4 december vierden de leden van de Sinte-Barbaragilde hun patroonfeest.²¹⁸ De Heilige Barbara werd voorgesteld met de toren, symbool van haar gevangenschap, en met de Heilige Hostie, soms in de kelk. Het valt op dat de Heilige Barbara vaak samen met de Heilige Katharina werd afgebeeld.²¹⁹ In onze rekeningen worden ze ook samen vernoemd wat laat vermoeden dat beide heiligen in elkaars buurt werden voorgesteld – indien ze op stellages werden vertoond – of samen in de processie optrokken. Bovendien waren ze – samen met de Heilige Godelieve – het toonbeeld van deugdzaam en maagdelijk leven. Ook Katharina stierf immers de marteldood vanwege haar onverzettelijkheid.

213 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 282.

214 CLAES, *Sanctus*, 264.

215 WILLAERT, R., "De Heilige Barbara in de Sint-Walburgakerk van Veurne. Legende en werkelijkheid, verering en iconografie", *Westvlaamse Gidsenkring Westhoek*, 28 (1992), 6-14, 8.

216 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 286.

217 TRIO, *Volksreligie als spiegel*, 50.

218 ARAB, Stadsr. 1510-1511, f° 12 v°.

219 WILLAERT, "De heilige Barbara in de Sint-Walburgakerk", 6- 10.

Volgens de overlevering zou ze vijftig filosofen die haar probeerden te overtuigen, bekeerd hebben tot het christelijke geloof. Uiteindelijk werd ze door keizer Maxentius veroordeeld tot de dood op het rad, dat echter door een engel, bliksemslag of gebeden, terstond werd vernietigd.²²⁰ Waarschijnlijk werd ze in de processie voorgesteld met dit rad, het werktuig van haar *passio*. Zowel Katharina als Barbara genoten een zekere populariteit in Veurne. Zo was in de Sint-Niklaaskerk aan beide heiligen een altaar gewijd.²²¹ Sinte-Katharina had daarenboven een eigen kapel in de Sint-Walburgakerk.²²² Er bestond dus een bloeiende devotie rond de twee martelaressen.

Het zou echter ook kunnen dat de Sinte-Barbaragilde het personage van Sinte-Margriet voor haar rekening nam. In 1449 ontvangt de gilde immers een kostenvergoeding voor het maken van de draak die samen met het personage van Sinte-Margriet of Sinte-Margaretha wordt voorgesteld. Margriet behoorde samen met Barbara en Katharina tot de vrouwelijke noodhelpers. Haar levensverhaal vertoont grote gelijkenis met dat van haar collega's. Ze is eveneens afkomstig uit het Oosten, waar ze in de derde eeuw werd geboren. Tegen de wil van haar vader koos ze voor het christelijke geloof, waardoor ze op velerlei wijze werd gemarteld. Meestal wordt ze in één adem genoemd met de draak. Toen de duivel, in de gedaante van de draak, haar wilde verslinden, maakte ze een kruisteken, waarop het monster ogenblikkelijk verdween.²²³

In het verhaal van Sint-Joris speelt de draak eveneens een grote rol. Zoals gezegd werd in de zestiende eeuw na de processie een Sint-Jorisspel opgevoerd. Wie de acteurs waren is niet helemaal duidelijk, maar het zou kunnen dat het *spelende ghesellen* van de gelijknamige gilde waren. In Leuven werden beide verhaallijnen gecombineerd. Daar werd na de ommevang op het marktplein een gevecht gehouden tussen Sint-Joris en de draak. Op die manier redde hij Margriet – een vertolking die het mooiste meisje van de stad voor haar rekening

---

220 CLAES, *Sanctus*, 213-214.

221 DE POTTER c.s., *Geschiedenis van Veurne*, II, 270. Volgens de auteurs dateerde het altaar voor Sinte-Barbara uit de zestiende eeuw. In onze rekeningen vonden we echter het bewijs voor het feit dat dit altaar al in de vijftiende eeuw aanwezig was. SAV, Stadsr. 1449-1450, f° 15 r°.

222 DE POTTER c.s., *Geschiedenis van Veurne*, II, 170.

223 DUFFY, *The stripping of the altars*, 173.

nam – van de dood. Margriet heeft hier de plaats ingenomen van de dochter van de koning uit het oorspronkelijke verhaal.²²⁴ Ook Sint-Joris behoorde tot de zogenaamde noodhelpers, een reeks van veertien heiligen, die in acute nood als eerste hulp tegen allerlei ziektes en ongemakken werden aangeroepen.²²⁵

In 1599 stond het spel van *Sint-Antheunis* op het programma. De afbeelding van deze heilige in zijn kluis werd op een wagen met een kapel en een klokje in de processie meegevoerd en behoorde tot de verantwoordelijkheid van de bierwerkers.²²⁶ De klok verwees naar de bel die de antonieten – een orde van ziekenhuisbroeders die naar hem genoemd was – luidden als ze aalmoezen inzamelden.²²⁷ Volgens De Potter c.s. was dit een bijzonder populaire voorstelling en diende ze vooral om het volk te vermaken. De abt Antonius werd immers afgebeeld terwijl hij werd geplaagd door een meute zwarte duivels met vergulde horens die hem met *wappers*, een soort dorsvlegels gevuld met zemelen, lastig vielen. Antonius werd ook vergezeld door een varkentje, aangezien hij de patroonheilige van deze dieren was.²²⁸ Samen met Hubertus, Cornelius en Quirinus behoorde Antonius tot de vier maarschalken, een titel voorbehouden aan deze mannelijke noodhelpers.²²⁹

Het aantal heiligen lijkt dus in de vijftiende eeuw toe te nemen. Van de figuren van Sint-Steven en Sinte-Godelieve weten we op basis van de bronnen dat zij zeker tot 1550 werden gerepresenteerd. De Potter c.s. melden dat zelfs in de zeventiende eeuw het spel van Sint-Steven nog op het programma stond.²³⁰ In de zestiende eeuw komt er

---

224 VERLINDEN, *Ommegang en toneel te Leuven*, 60. In Oudenaarde werd het spel na de processie opgevoerd in de Joriskapel, aangezien het te omvangrijk was om in de processie zelf te tonen. Margriet speelde eveneens mee. Cf. RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 260.

225 *Ibidem*, 282.

226 DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, II, 218. In Leuven werd de verleiding van Anthonius op gelijkaardige manier uitgebeeld. Cf. DE HERTOOGH, *Vereenigings- en feestleven te Leuven*, 99.

227 CLAES, *Sanctus*, 268. Volgens Axters verwees de klok naar de bel die de varkens van de antonieten droegen – dit was hun voorrecht – tot op de dag dat ze geslacht werden. Cf. AXTERS, S., *De geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden. 3: De Moderne Devotie 1380-1550*, Antwerpen, 1956, 355.

228 DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, II, 218.

229 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 285.

230 DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, II, 220

ten minste nog één nieuwe heilige bij, maar waarschijnlijk waren het er meer. Alhoewel het figurenprogramma in kwantitatief opzicht niet te vergelijken is met dat van Oudenaarde, kunnen we toch opmerken dat de heiligen in Veurne, meer dan in Oudenaarde, een onverminderde populariteit genieten. Ramakers stelde immers vast dat het aandeel van de heiligen langzaam verminderde. Ze werden steeds vaker vervangen door tableaux vivants met scenische voorstellingen uit het leven van Christus en taferelen uit de bijbel. In het begin van de zestiende eeuw waren er in Oudenaarde nauwelijks nog uitbeeldingen van heiligen in de processie.²³¹ In Veurne daarentegen komen er zelfs na 1550 nog nieuwe heiligen bij en kunnen we bovendien met zekerheid zeggen dat de traditionele figuren bewaard blijven. De strijd van de gereformeerden tegen de heiligenverering heeft in Veurne dus weinig weerklank gevonden.²³² De heiligen die in Veurne worden gerepresenteerd zijn heiligen die ook in andere steden een grote populariteit onder het volk genieten.²³³ Het gaat steeds om martelaren of om mannen en vrouwen die op een heldhaftige manier weerstand wisten te bieden aan het kwaad in al zijn vormen. Volgens Ramakers had dit te maken met een grote bekommernis voor de gezondheid van lichaam en geest die in de privé-devotie leefde. Die angst voor allerlei verlokkingen die het gezonde lichaam en de zuivere geest bedreigden, ging steeds meer invloed uitoefenen op de themakeuze.²³⁴ Vooral heiligen die een spectaculair leven achter rug hadden met bijzonder wrede martelingen waren heel geliefd in de vijftiende en zestiende eeuw. Bij de martelaressen Barbara, Katharina, Godelieve en

---

231 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 253; 255. In 1480-1481 waren 18 op 41 voorstellingen heiligen. In 1519-1520 bedroeg het aantal heiligenfiguren 24, terwijl het figurenprogramma toen al 80 voorstellingen telde. Cf. RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 435-436.

232 Er was aan de vooravond van de reformatie wel degelijk kritiek op de heiligenverering, maar de Veurnse overheid trad streng op tegen elke persoon die verdacht werd van hervormingsgezinde sympathieën. Zo verging het ook Michiel de Merrivoorde in 1543 die beweerde "que les saintz ne furent au ciel, mais en ung lieu secret, ou ilz attendoient le jugement de Dieu". Cf. DECAVELE, J., *De dageraad van de reformatie in Vlaanderen (1520-1565)* (Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der letteren, 76), 2 dln, Brussel, 1975, 284.

233 Vergelijk met de lijst van heiligen in Oudenaarde. Alle heiligen die in de processie voorkomen, staan vermeld in deze lijst. Cf. RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 479-480.

234 *Ibidem*, 285.

Margriet, nam de maagdelijkheid een centrale plaats in in hun leven. Deze heiligen werden dan ook niet zozeer vereerd als model voor het eigen leven, maar als een soort bron van kracht, waardoor ze bij Christus konden bemiddelen.²³⁵

Waarom bleven heiligen als Sint-Steven en Sinte-Godelieve deel uit maken van het Veurns figurenprogramma? In het geval van Godelieve speelde in eerste instantie de nabijheid van Gistel, de begraafplaats van Godelieve, mee. Bovendien uitte deze devotie zich in Veurne door het bestaan van een gelijknamige gilde. Voor de gezellen van de gilde lag het voor de hand het leven van hun patroonheilige uit te beelden. Ramakers wijst erop dat de keuze van de taferelen te maken had met de populariteit van de onderwerpen, de beschikbaarheid van voorbeelden zowel qua beeldmateriaal als beschrijving in boeken en de technische mogelijkheden om een bepaald taferel voor te stellen.²³⁶ Wat de figuur van Sint-Steven betreft, kunnen we niet direct een verklaring bieden voor zijn blijvend optreden in de processie. Twee eeuwen lang werd het lijden van deze heilige in de processie verbeeld. Waarschijnlijk werd er gedurende die periode wel wat gesleuteld aan de manier van representeren. Na verloop van tijd werd deze figuur immers door de rederijkers overgenomen.²³⁷ In Oudenaarde waren de langst bewaarde presentaties van heiligen de martelaren.²³⁸ Deze figuren sloten immers het dichtst aan bij de typisch laatmiddeleeuwse passiedevotie. Waarschijnlijk moet de populariteit van Sint-Steven daar gezocht worden.

Het leven en lijden van Christus

We hebben al eerder aangehaald hoe in Oudenaarde het aandeel van de heiligen gestaag afneemt ten voordele van taferelen uit het leven van Christus. Dit betekende echter niet dat de heiligenverering marginaal werd, maar de heiligen misten het christocentrisch karakter. In de Sacramentsprocessie stond immers het *Corpus Christi* centraal.

---

235 DUFFY, *The stripping of the altars*, 174-176.

236 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 254. De boekdrukkunst zorgde ervoor dat levensbeschrijvingen van heiligen in ruimere kring werden verspreid. Cf. AXTERS, S., *De geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden*, III, 405.

237 ARAB, Stadsr. 1501-1502, f° 14 v°.

238 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 271.

De nauwe verwevenheid van het lijden van Christus met de eucharistie zorgde voor de grote populariteit van scènes uit Zijn leven. De verbeelding van het lijden van Jezus Christus is een voorstelling die vooral in de Nederlanden een grote populariteit genoot. Door de invloed van de Moderne Devotie en de observantenbeweging nam in de veertiende en vijftiende eeuw de belangstelling voor Christus' leven en lijden als voorbeeld tot navolging toe. Volkspredikers als Johannes Brugman waren grote popularisators van meditatieve teksten rond de navolging van Christus' leven.²³⁹ De *vele notable sermoene* die deze broeder in 1456 te Veurne verzorgde,²⁴⁰ zullen ongetwijfeld ook de aanwezigen aangespoord hebben om armoedig en nederig te leven in het spoor van Christus .

In Veurne lijkt vooral de passie van Christus een geliefd onderwerp te zijn geweest. Vanaf 1446 ontvangen de gezellen die deze kruisiging representeerden ieder jaar 6 lb. voor hun kledij en een aantal kannen wijn voor hun bijdrage in de Heilig Kruisprocessie én in de Sacramentsprocessie.²⁴¹ Dit is trouwens de enige figuurvoorstelling in deze processie. Ze houdt dus duidelijk verband met de link tussen de hostie en het lijden van de Heer. Enkele uitgaven voor rekwisieten laten ons toe te achterhalen hoe de figuurvoorstelling er ongeveer uitzag. In 1475 vinden we volgende post terug: "Jan Janssone mandemakre van ghemaect thebbene eenen berch van wissen dienende derdachmeys int spel van ons liefs heren passie 5 s."²⁴² Het jaar nadien wordt de timmerman Maes van Lichtervelde betaald voor een stuk hout.²⁴³ Waarschijnlijk diende dit hout om het kruis van Christus te maken. In Leuven werd een man daadwerkelijk aan het kruis gehangen tijdens het Passiespel.²⁴⁴ Of dit in Veurne ook op deze manier

---

239 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 256; 191; 203; LETTINCK, N., *Praten als Brugman. De wereld van een Nederlandse volksprediker aan het einde van de Middeleeuwen* (Verloren Verleden. Gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis, 5), Hilversum, 1999, 24-25.

240 ARAB, Stadsr. 1456-1457, f° 16 v°.

241 SAV, Stadsr. 1446-1447 (ongefolieerd). Vandevelde vergist zich wanneer hij stelt dat het passieverhaal reeds in 1422 op het programma stond. Hij haalt een rekeningpost aan die volgens hem uit 1422 dateert, maar die wij terugvonden in de rekening van het jaar 1472. [VANDEVELDE], "Histoire de la procession de Furnes", 161. Cf. SAV, Stadsr. 1472-1473, f° 18 v°.

242 ARAB, Stadsr. 1475-1476, f° 9 v°.

243 ARAB, Stadsr. 1476-1477, f° 7 v°.

244 DE HERTOOGH, *Verenigings- en feestleven te Leuven*, 107.

gebeurde, is moeilijk te achterhalen. De man in kwestie wordt zeker niet afzonderlijk in de rekeningen beloond. In 1510 werd het kruis vernieuwd. Er werd ook een *colonne* gemaakt die bekleed werd met drie ellen *canevets*,²⁴⁵ geleverd door Willem Pancoucke. De weduwe van Bertelmeeus Coene schilderde de *colonne ende cruus*.²⁴⁶ In 1516 betaalde de stad de kuiper Jan Wyts om een nieuw *boveke* te maken.²⁴⁷ Het gaat hier waarschijnlijk om het tafereel van de Hof van Olijven. De beste aanwijzing over het uitzicht van het passietafereel krijgen we in 1518: "Michiel de Duit temmerman...van houtte ende van werke ant huuseke van der passie ons liefs heren 13 s".²⁴⁸ Volgens Verlinden gaat het hier om een soort van kamer op een wagen waarin een bepaald tafereel zich afspeelde, in dit geval dus de kruisiging.²⁴⁹ Op basis van de rekeningen veronderstellen we dat de *passie* uit volgende tafereelen bestond: De Hof van Olijven, de geseling en de kruisiging. Misschien waren er nog meer, maar vóór 1550 vinden we daarvan geen bewijzen in de rekeningen.

De fragmenten die vóór 1550 worden vertoond, zijn dus allemaal afkomstig uit het lijdensverhaal van Christus. Toch moeten we eraan toevoegen dat ook de legende van het Heilig Kruis af en toe een inspiratiebron vormde voor geestelijk toneel. De Heilig Kruisprocessie die uitging op 3 mei, Kruisvindingsdag, was de belangrijkste processie van het jaar in Veurne. Daarnaast bestond er nog een tweede officiële feestdag rond het Heilig Kruis, de Kruisverheffingsdag (14 september). In andere steden in de Nederlanden waar de Heilige Sacramentsprocessie niet de belangrijkste religieuze optocht was, vonden vaak Heilig Kruisprocessies plaats.²⁵⁰ Het spreekt voor zich dat op die dagen tafereelen uit de legende van het kruis vaak de inspiratiebron vormden voor geestelijk toneel en tableaux vivants.

245 Canevets of canvas is uit hennep vervaardigd grof linnen. Cf. VERDAM, "Canevas", *Middelnederlands Handwoordenboek*, 281.

246 ARAB, Stadsr. 1510-1511, f° 17 v°.

247 ARAB, Stadsr. 1516-1517, f° 19 r°.

248 ARAB, Stadsr. 1518-1519, f° 19 r°.

249 VERLINDEN, *Ommegang en toneel te Leuven*, 81. In 1594 werd dit tafereel nog steeds op een wagen afgebeeld. Cf. DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, II, 216.

250 CASPERS, C., *De eucharistische vroomheid en het feest van Sacramentsdag in de Nederlanden tijdens de late Middeleeuwen* (Miscellanea Neerlandica, 5), Leuven, 1992, 70.

Zo speelden in 1455 en 1469 de *ghezellen van der Vare* de *misterie ende invencie* van het Heilig Kruis.²⁵¹ Op drie mei werd de opgraving van de drie kruisen, van Jezus en de twee moordenaars, herdacht. Dit gebeurde door keizerin Helena, de moeder van Constantijn. Na zes dagen opsluiting had de jood Judas haar de plaats aangewezen waar de drie kruisen te vinden waren. De kruishoutlegende was in het Middelnederlands bekend als *Dat boec van den houte* of *Van den drie gaerden*.²⁵² Ze kende een grote populariteit. Al in 1388 speelden enkele *ghesellen vanden spele* in Den Haag op 3 mei het spel “Vander Heylighen Cruys dach”.²⁵³ Ook in de Heilig Kruisomwegang van Bergen-op-Zoom stonden verschillende taferelen van de kruislegende op het programma.²⁵⁴ In Veurne vinden we behalve de genoemde referenties geen uitgaven meer terug voor het verhaal van de kruisvinding. Dit laat ons echter niet toe met zekerheid te beweren dat de kruishoutlegende niet meer werd verbeeld. Op 14 september werd er wel geput uit de kruislegende: “Den 14en in septembre den ghezellen van den tiltre van Aerm in de Buerse spelende tspel van den Helighen Cruuce 2 *kannen* te 10 s.”²⁵⁵

Hoeveel taferelen precies achter de eenvoudige vermelding van de *passie* en het *liden* van Christus in onze rekeningen schuilgingen, kunnen we niet met zekerheid zeggen. De gezellen die het passiespel opvoerden kregen ieder jaar 6 lb. onkostenvergoeding, terwijl de andere gezellen (van Sint-Steven en van de drie levenden en drie doden) samen slechts 4 lb. 4 s. ontvingen. Zelfs als we er rekening mee houden dat ze hun tafereel tweemaal moesten opvoeren, kunnen we er niet om heen dat ze een groter bedrag kregen. Waarschijnlijk hadden ze meer kosten door duurdere rekvisieten en door het groter aantal taferelen dat ze voor hun rekening namen.

251 SAV, Stadsr. 1455-1456, f° 20 v°; ARAB, Stadsr. 1469-1470, 21 v°.

252 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 204. Cf. BAERT, B., *Het boec van den houte* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der schone kunsten, 62), Brussel, 1995.

253 MEDER, T., “Omstreeks 1266. In *Den Nature Bloeme* worden sprooksprekers en acteurs vergeleken met een Vlaamse Gaai”, ERENSTEIN, R.L. red., *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*, Amsterdam, 1996, 16-23, 18.

254 SLOOTMANS, *De Heilig Kruisomwegang van Bergen-op-Zoom*, 20.

255 ARAB, Stadsr. 1514-1515, f° 28 r°. Het feit dat het precies deze kamer is die het kruisverhaal uitbeeldt, sterkt ons in ons vermoeden dat Aerm in de Beurs ontstaan is rond een bijzondere verering voor het kruis. Zie hoger.

Na 1550 komen er meer taferelen bij uit het leven van Christus. De Heilige Veronica maakte in 1566 haar opwachting. Het taferel waarbij Veronica het bezwete en bebloede gelaat van Christus afdroogde, waarna de afdruk van Zijn gelaat in haar doek achterbleef, was in middeleeuwse passiespelen heel populair omwille van de schilderachtige en pathetische bijzonderheid. Het ging dan ook vanaf de vijftiende eeuw steeds vaker deel uitmaken van de kruisweg.²⁵⁶ In 1592 speelden enkele mannen de koningen en schaapherders in de *Gheboorte ons Heeren in Bethlehem*. Gezien de deelnemende figuren gaat het eerder om een aanbedding dan om de geboorte. Deze figuren werden te Oudenaarde afzonderlijk vertoond, in scenisch verband.²⁵⁷ De Potter c.s. vermelden dat het passiespel in de zestiende eeuw – zij geven weliswaar geen concrete datum – was samengesteld uit verschillende bedrijven: de Hof van Olijven, het verraad van Judas, de gevangenneming van Christus, de scène met Malchus en Petrus, het spel van de joden (waarschijnlijk het dobbelen onder het kruis), de geseling, waarbij Christus gebonden werd aan een pilaar en uiteindelijk de kruisiging.²⁵⁸ Dit onderscheid is enkel te maken doordat de gezellen een vergoeding krijgen voor hun rekwisieten. Het is echter niet uitgesloten dat het passiespel al eerder op deze manier werd uitgevoerd. Zo vermeldden we hoger al dat de rekeningen van een *colonne* of pilaar spreken waaraan Christus werd geseld. Veel van die taferelen werden op wagens gepresenteerd.²⁵⁹ Dit was bijvoorbeeld het geval met de hof van Olijven in 1594.²⁶⁰ Waarschijnlijk ontstond op deze manier een scenisch verband tussen de verschillende wagens.

Het passieverhaal was dus een heel populair thema in de Heilig Kruisprocessie. De verklaring daarvoor is tweeledig. Ten eerste was er in de vijftiende eeuw algemeen een grote belangstelling voor het lij-

256 MEERTENS, M., *De godsvrucht in de Nederlanden naar handschriften van gebedenboeken uit de XVe eeuw* (Leuvense Studiën en Tekstuitgaven), 4 dln., s.l., 1930-1934, II, 71-72.

257 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 252.

258 DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, II, 216; 218. Hij baseert zich op Vandevelde die rekeningposten aangeeft als bewijs, maar sommige posten dateren uit de zeventiende eeuw. Het is bijgevolg niet altijd duidelijk of alle taferelen tegelijk deel uitmaakten van de processie. Cf. [VANDEVELDE], "Histoire de la procession de Furnes", 169.

259 [VANDEVELDE], "Histoire de la procession de Furnes", 170.

260 DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, II, 216.

den, zoals we ook al opgemerkt hebben bij de heiligen. Via het nieuwe medium van het boek kende vooral de overweging van het lijden van Christus in de lekenvroomheid een opgang.²⁶¹ Het Kruis, dat tot in de elfde eeuw als zegeteken werd beschouwd, ging steeds meer symbool staan voor de grootste vernedering van Christus. In de vijftiende eeuw bevredigde één algemeen beeld van het lijden van Christus niet meer, maar ging men één voor één al de omstandigheden van Zijn lijden overwegen en uitbeelden.²⁶² Die passiedevotie maakte overal in Europa opgang. In het middeleeuwse Spanje werd het lijden van Christus iedere Witte Donderdagavond openlijk en liefelijk herdacht. De mensen gingen de straat op waar ze zich tot bloedens toe pijnigden. Door deze rituele zelfkastijding kon men eigen droefheden uiten in een soort theatrale pijn. Bovendien bood het lijden van Christus een referentiekader waarbinnen het eigen lijden zin kreeg. Het was niet zozeer de bijbelse autoriteit die het verhaal van de kruisiging tot religieuze inspiratiebron maakte, maar eerder het feit dat ze een bepaalde stemming onder het volk creëerde, die toeliet de gebeurtenissen uit het verleden opnieuw op te roepen. De Roemeense godsdiensthistoricus Eliade spreekt in dit geval van een soort tijdoverspannend ritueel: door het passieverhaal telkens te herbeleven werd de distantie tussen heden en verleden ongedaan gemaakt en herdacht men bovendien de gebeurtenis die het voortbestaan van de gemeenschap had verzekerd.²⁶³

Een tweede verklaring kunnen we zoeken in de aard van de processie. De processies van 3 mei en 14 september ontstonden rond een bijzondere verering voor het Heilig Kruis. Het is dan ook logisch dat de kruisiging van Christus op het programma stond. Daarnaast zouden we dan ook geneigd zijn veel fragmenten uit de kruislegende te verwachten. Bewijzen voor dergelijke voorstellingen treffen we echter slechts sporadisch aan. Algemeen kunnen we wel stellen dat het aantal wagens met verhalen uit het leven van Christus mettertijd toeneemt. In tegenstelling tot wat Ramakers vaststelt, worden de heiligen daarvoor niet uit het programma geschrapt. In verhouding tot de

---

261 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 199.

262 MEERTENS, *De godsvrucht in de Nederlanden*, I, 113.

263 FLYNN, M., "The Spectacle of Suffering in Spanish Streets", B.A. HANNAWALT en K.L. REYERSON red., *City and Spectacle in Medieval Europe* (Medieval Studies at Minnesota, 6), Minneapolis, 153-168, 153-154.

vijftiende eeuw, worden christologische elementen wel belangrijker. De trend zet zich dus in Veurne pas later en veel minder opvallend door. Enig conservatisme in de taferelen zal daarbij ongetwijfeld een rol gespeeld hebben. Bij kleine steden was het waarschijnlijk financieel niet haalbaar om het figurenprogramma aan te passen aan de modes van de tijd.

Bijbelse taferelen

De verspreiding van de boekdrukkunst en de daaruit volgende democratisering van het geschreven woord hadden niet enkel een grotere nadruk op het leven van Christus tot gevolg. Ook de bijbelse geschiedenis vormde in toenemende mate een inspiratiebron voor de tableaux vivants in de Sacramentsprocessie te Oudenaarde.²⁶⁴ Voor die groeiende interesse voor de bijbel waren ook de Reformatie en het Humanisme verantwoordelijk. In de eerste helft van de zestiende eeuw kenden vooral scènes uit het Oude Testament een uitbreiding, terwijl vanaf de jaren 1530 taferelen uit het Nieuwe Testament aan een opmars begonnen.²⁶⁵

In Veurne speelt de beknoptheid van de rekeningen ons weer parten. Op het eerste gezicht lijken er nauwelijks bijbelse allegorieën in de processie uitgebeeld te zijn. In de rekeningen zijn er geen gezelschappen te vinden die op regelmatige basis een vergoeding ontvingen voor het uitbeelden van taferelen uit de bijbel. Zoals gezegd wil dit niet zeggen dat er geen bijbelse thematiek aan bod kwam. Wanneer de kosten voor een tableau te hoog opliepen, zien we dat de overheid wel tussenkomt. Dit is bijvoorbeeld het geval met de *Roede van Jesse*. In 1501 ontvangt Marie, de weduwe van Matheeus Pieterszoon, 6 lb. om een nieuwe *Roede van Jesse* te maken.²⁶⁶ Het feit dat hier sprake is van een nieuw exemplaar doet ons vermoeden dat er ooit al zo'n stamboom van Isaï in de processie werd rondgevoerd. De stamboom van Isaï was een bijzonder populair thema in de processies in de Nederlanden.²⁶⁷ De iconografie was gebaseerd op de bijbel

---

264 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 255.

265 *Ibidem*, 324.

266 SAV, Stadsr. 1501-1502, f° 20 v°. cf. supra.

267 We vonden ze o.a. terug in Bergen-op-Zoom: SLOOTMANS, *De Heilig Kruisomgeng van Bergen-Op-Zoom*, 14. Te Oudenaarde: RAMAKERS, *Spelen*

(Jes., XI, 1-10). Volgens deze tekst zit of ligt de stamvader Jesse of Isai neer en ontspringt uit zijn zij of borst een twijg die uitgroeit tot een boom met slingerende takken. Op die takken worden de voorvaders afgebeeld. Oorspronkelijk bevond zich bovenaan de boom de Messias, maar al in de dertiende eeuw werd Zijn plaats ingenomen door Maria.²⁶⁸ Hoe de wagen er in de praktijk uitzag, kunnen we niet achterhalen op basis van onze bronnen. In Leuven waren de takken van de boom uit smeedijzer vervaardigd. In Bergen-op-Zoom zat op elk van die takken een kindje dat één van de koningen uit de stamboom representeerde.²⁶⁹ Waarschijnlijk gebeurde de voorstelling in Veurne op een gelijkaardige wijze.

Na 1550 kwamen er nog twee Oudtestamentische scènes bij. De eerste wagen was die van het *Paradijs*: een voorstelling met Adam en Eva, al dan niet na de zondeval. Wanneer we naar een verklaring zoeken waarom precies deze voorstelling in de processie werd opgenomen, kunnen we teruggrijpen naar de kruislegende. Rond het Heilig Kruis was, zoals gezegd, een hele reeks mythen ontstaan. Die verhalen concentreerden zich op de gebeurtenissen met het kruis na de kruisiging, maar ook op de voorgeschiedenis van het kruishout. Zo bestond de idee dat het hout voor Christus' kruis gemaakt was uit de drie twijgen van een palm, ceder en cipres, die uit het graf van Adam waren gesproten. Bovendien was de sterfelijkheid van Adam – en als gevolg daarvan van de hele mensheid – het resultaat van de zondeval in het paradijs. Christus werd vaak gezien als een tweede Adam, die met zijn dood de mensheid had verlost van de door Adam veroorzaakte erfzonde. Op die manier werd de kruisiging in een positief

---

en figuren, 78. Te Leuven: VERLINDEN, *Ommegang en toneel te Leuven*, 40. In Brugge vervaardigde Petrus Christus in 1463 en 1467 een Boom van Jesse: AXTERS, *Geschiedenis van de vroomheid*, III, 392. In Mechelen stond de stamboom ook op het programma. VAN PUYVELDE, *Het ontstaan van het modern toneel*, 933. In Middelburg was er een rederijkerskamer met de naam *Bloemken Jesse*. De rederijkers waren immers verantwoordelijk voor de constructie van de boom van Jesse. Cf. DE ROOS, M., "A la recherche du théâtre perdu. Théâtre et spectacles aux anciens Pays-Bas bourguignons (XIVe-XVIe siècles)", J. CAUCHIES red., *Rencontres de Middelbourg/Bergen-op-Zoom (27 au 30 septembre 1990): Les sources littéraires et leurs publics dans l'espace bourguignon (XIVe-XVIe s.)* (Publication du Centre Européen d'études bourguignonnes XIVe-XVIe s. 34), Neuchâtel, 27-36, 27.

268 VERLINDEN, *Toneel en ommegang te Leuven*, 40, 80.

269 SLOOTMANS, *De Heilig Kruisomweg van Bergen-op-Zoom*, 14.

heilshistorisch perspectief geplaatst. De kruisiging en de dood van Christus waren in de eerste plaats een droevige gebeurtenis, maar door de nadruk te leggen op de verlossing van de zonden konden de gelovigen toch op een vreugdevolle manier feestvieren.²⁷⁰

Een derde tafereel bevindt zich op de rand van de bijbelse iconografie en de folklore: *David en Goliath*. In 1598 verscheen voor het eerst de reus die in veel processies een populair onderdeel ging vormen. Pas het jaar nadien laten de rekeningen ons toe met zekerheid te beweren dat de reus in kwestie Goliath representeerde. Op dat moment verschijnt hij immers in combinatie met David, gespeeld door Hansken de la Goose, een dwerg.²⁷¹ Misschien was de reuzenpop al in 1598 een voorstelling van de bijbelse gigant. Maar het zou evengoed kunnen dat de reus pas het jaar nadien in een bijbelse context werd geplaatst, eventueel na protest van de kerkelijke overheid wegens het seculiere en volkse karakter van die figuur? We zien ook in andere processies de figuur van David en Goliath optreden.²⁷² Toch lijkt de figuur ons eerder gekozen om de spektakelwaarde dan om de referentie aan het bijbelse verhaal. Door het contrast met de kleine David zal de reus nog imponanter geleden hebben.

In de Heilig Kruisprocessie werden geen allegorische scènes uit het Nieuwe Testament vertoond. In Oudenaarde daarentegen kende het aantal voorstellingen uit het Nieuwe Testament, voornamelijk uit het openbare leven van Jezus en de Handelingen der Apostelen, een sterke toename in de decennia voor de beeldenstorm. Deze taferelen hadden een veel kortere traditie in de beeldende kunst en vormden dus geen duidelijk onderscheiden iconografische thema's die het gewone volk in één oogopslag kon herkennen. Dit zorgde er ook voor dat de nadruk bij deze voorstellingen niet zozeer op het beeld als wel op het woord kwam te liggen. De lijdende Christus moest steeds meer plaats ruimen voor de lerende Christus. In de taferelen werd verbeeld hoe individuele mensen door het goddelijke woord tot inzicht werden gebracht of genazen. Die evolutie ligt dicht bij de accenten die het nieuwe geloof aanbracht. Toch waarschuwt

---

270 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 204, 304, 314.

271 DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, II, 216, 218.

272 In Venlo vanaf 1486. cf. NIJSTEN, "De stad en haar metafoor", 231. In Bergen-op-Zoom. Cf. SLOOTMANS, *De Heilig Kruisomwegang van Bergen-op-Zoom*, 11. In Oudenaarde. Cf. RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 317.

Ramakers ons ervoor de zogezegde confessionele 'touch' die de redelijkers aan de themakeuze zouden gegeven hebben te overschatten. Vóór de beeldenstorm was de scheidslijn tussen de gelovigen nog niet zo sterk getrokken. Er bestond wel een algemene tendens om aan de traditionele geloofsvoorstellingen steeds meer een bijbels accent te geven.²⁷³ In Veurne is die evolutie naar nieuwtestamentische accenten op basis van de bronnen niet te merken. In de streek van Veurne-Poperinge-Hondschoote was nochtans een drukke reformatorische activiteit vast te stellen in de eerste helft van de zestiende eeuw. Er ontwikkelden zich kleine kernen van intellectuelen die samenkwamen om het Nieuwe Testament te bestuderen. Ook in de plattelandsdorpen tussen Veurne en Poperinge werd druk gediscussieerd over de nieuwe religie. De overheid van Veurne voerde dan ook een reeks *razzia's* uit die reeds voor 1550 leiden tot verschillende terechtstellingen. De nieuwe ideeën bereikten dus zonder twijfel de Veurnse bevolking, maar door een te sterke repressief en vaak preventief optreden van de overheid kende de nieuwe leer wellicht geen grote aanhang. Ook na 1550 toonde de magistraat niet de minste inschikkelijkheid tegenover de nieuwgezinden. Vaak waren het vagebonden die terechtgesteld werden.²⁷⁴ Zij vormden een makkelijk slachtoffer dat door de overheid werd gebruikt om een krachtig voorbeeld te stellen. Nieuwe ideeën slaagden er dus nooit in een bedreiging te vormen voor de traditionele thema's van de processie. Als er al humanistische en reformatorische thema's werden uitgebeeld, ontsnappen die aan ons gezichtsveld, aangezien dergelijk vermaak niet moest rekenen op een vergoeding van de overheid.²⁷⁵

---

273 *Ibidem*, 335-345.

274 DECAVELE, *De dageraad van de reformatie*, 284, 389.

275 In andere steden vonden we wel taferelen uit het Nieuwe Testament terug. In Rijsel stelde men tot 1565 acht scènes uit het Nieuwe Testament voor die werden gelinkt aan het Oude Testament. Het feit dat ze na 1565 verdwenen, had waarschijnlijk te maken met het feit dat ze als onorthodox en subversief werden beschouwd. Cf. KNIGHT, "Processional theatre and the ritual of social unity in Lille", 108.

Profane elementen

Literaire thematiek

In Oudenaarde werden in vergelijking met de religieuze onderwerpen slechts weinig wereldlijke onderwerpen vertoond. Taferelen ontleend aan ridderepiek en prozaromans waren in verhouding met de passage uit Christus' leven en de bijbel duidelijk in de minderheid.²⁷⁶ In Veurne ontvangen slechts twee voorstellingen die gebaseerd zijn op de romantraditie een subsidie.

Een eerste populair thema dat vanaf 1427 jaarlijks terugkeerde in de Heilig Kruisprocessie was het processiespel *De drie levenden en de drie doden*. Deze in oorsprong oosterse legende was in het laatmiddeleeuwse westen wijdverspreid en zowel in een vijftal Oud-Franse als twee Nederduitse varianten opgetekend. De oudste redactie in het westen dateert van de dertiende eeuw en vond plaats in twee Franse gedichten, één van de hand van Boudewijn de Condé, de hofdichter van Margaretha van Konstantinopel, en de andere van Nicolas de Margival. De ruime verspreiding van de legende kunnen we ook afleiden uit de aanwezigheid van het verhaal in muurschilderingen en beeldhouwwerk in verschillende Europese landen zoals Frankrijk, Engeland, Denemarken, Zwitserland,... en in verschillende miniaturen in veertiende-eeuwse getijdenboeken. Vooral via de laatste weg zou de vertelling in onze gewesten zijn verspreid.²⁷⁷ De originele versie verhaalt hoe drie jonge en mooi uitgedoste ridders op valkenjacht plots oog in oog komen te staan met drie doden die hen wijzen op de vergankelijkheid van het leven en hun rijkdom. De legende is een duidelijke variant van het *Memento mori* en het *vanitasmotief*. Daarnaast doet ze ook sterk denken aan het thema van de dodendans, *danse macabre*. De legende zou ouder zijn geweest dan de dodendans, maar hoe die twee elkaar hebben beïnvloed, is nog niet uitgeklaard. Volgens Huizinga vormde het verhaal de overgang tussen de macabre doodsoptatting, waarbij de klemtoon lag op het rottende lichaam, en het thema van de dodendans, waaruit de idee spreekt dat allen voor

276 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 271.

277 *Ibidem*, 266.

de dood gelijk zijn.²⁷⁸ In de Nederlanden zijn minder artistieke overblijfselen bewaard van dit verhaal, maar de uitbeelding in verschillende processies bewijst dat de legende ook hier een belangrijke inspiratiebron is geweest. Bovendien ging men hier vrij creatief om met het verhaal, want er zou een soort Middelnederlandse variant bestaan hebben waarin de ridders werden vervangen door koningen.²⁷⁹ Of deze variant in Veurne werd vertoond, kunnen we op basis van de stadsrekeningen moeilijk besluiten. Slechts sporadisch krijgen we wat extra informatie over de rekwisieten en kledij die de gezellen nodig hadden. Ieder jaar ontvangen ze een kostenvergoeding van 3 lb. voor hun kledij. De doden werden ongetwijfeld zo gruwelijk mogelijk voorgesteld. Om een zo groot mogelijke angst bij het publiek op te wekken, werden maskers gemaakt: "Roeland van Straten van drie faus vizagen omme de voorseide dooden te 2 s. tstuc".²⁸⁰ In 1428 werd meer dan 6 lb. uitgegeven aan de stof voor en het maken van nieuwe kledij.²⁸¹ In Nieuwpoort vertoonden gezellen al in 1413 het spel van de drie levenden en de drie doden.²⁸² In Oudenaarde en Kortrijk verzorgden *ghesellen* in de Sacramentsprocessie een voorstelling van deze legende.²⁸³ Personificaties van abstracte begrippen, zoals bijvoorbeeld het *memento mori*, werden eenvoudiger wanneer men ze in getalsverband bekeek. Het cijfer drie en de meervouden daarvan, met eventueel een optelling van één, waren volgens de christelijke getallensymboliek heilig. Vandaar dat tafereelen met drie, zeven en negen frequent voorkwamen in de kerkelijk dogmatiek.²⁸⁴

---

278 HUIZINGA, J., *Herfstij der Middeleeuwen: studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden*, 8ste uitg., Haarlem, 1952; 148.

279 [VIAENE, A.], "De legende van de drie levenden en de drie doden in beeld en in Vlaamse processiespelen 1400-1820", *Biekorf*, 76 (1975-1976), 101-105, 101-102.

280 SAV, Stadsr. 1460-1461, f° 25 v°.

281 ARAB, Stadsr. 1428-1429, f° 11 v°.

282 [VIAENE, A.], "Processiespel van de drie levenden en de drie doden. Nieuwpoort 1413-1431", *Biekorf*, 77 (1977), 119.

283 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 265.

284 Dit geldt ook voor de drie staten of standen, de drie vruchten van de eucharistie, de triniteit, de zeven sacramenten en zeven lichamelijke en zeven geestelijke werken van barmhartigheid. Cf. RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 264-266.

De drie christelijke helden, onderdeel van de Negen Besten (Houtsnede, Lucas van Leyden, ca. 1520).

Die getallensymboliek vinden we ook terug in het tafereel van de *Negen Besten*. Vanaf 1442 tot 1461 vermelden de bronnen een uitgave voor deze figuren in de Veurnse Heilig Kruisprocessie: “Den personaigen van de 9 besten omme ridene derdach meye in de processie ter hulpen hueren abiten ende abillementen”.²⁸⁵ In tegenstelling tot de gezellen die de vorige twee tafereelen verzorgden, ontvingen deze figuren geen extra presentwijn voor hun deelname aan de processie. Het thema van de *Negen Besten* is net als de legende van de drie levenden en drie doden bekend uit de handschriftelijke traditie. Het verhaal werd voor het eerst opgetekend in het begin van de veertiende eeuw in de versroman ‘Les voeux de paon’ van de Lotharingse dichter Jacques de Longuyon. De oudste Middelnederlandse versie vinden we terug in het werk ‘Der Leken Spiegel’ van Jan Van Boendale.²⁸⁶

In 1336 vond de eerste toneelopvoering van de *Negen Besten* plaats in Atrecht. Maar al gauw kenden deze figuren overal een grote populariteit. Zowel in Engeland, Frankrijk als in de Nederlanden

285 SAV, Stadsr. 1442-1443, f° 11 v°.

286 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 261.

maakten ze hun opwachting.²⁸⁷ Zoals hun naam doet vermoeden, stelden de *Negen Besten* negen verdienstelijke 'historische' personen voor. Het ging om drie trio's die elk uit een andere traditie stamden: Alexander de Grote, Julius Caesar en Hector vertegenwoordigden drie heidense helden; Jozua, David en Judas Makkabeüs als typische joodse helden; Karel de Grote, Arthur en Godfried van Bouillon tenslotte representeerden de christelijke traditie. De figuren kenden eerst een opmars in hofkringen: de Bourgondische hertogen zagen in de illustere beroemdheden een voorbeeld voor hun eigen heldhaftige gedrag. Bovendien beschouwden ze zichzelf vaak als de tiende beste. In stedelijke context werden de *Negen Besten* steeds meer beschouwd als idealen van zuivere rechtspraak en eminente vertegenwoordigers van de maatschappelijke standen. Iconografisch waren deze mannen eenvoudiger voor te stellen: men hoefde enkel negen mannen met een wapenuitrusting en wapenschilden uit te dossen en eventueel een naambordje om te hangen. Volgens Ramakers waren de *Negen Besten* vooral bij blijde inkomsten een geliefkoosd onderwerp. De vorsten werden op die momenten aangespoord om zich net als die helden rechtvaardig te gedragen.²⁸⁸ Die stelling spreekt Van Anrooij met klem tegen. Hij beweert dat men in vreedzame periodes de vorst niet op het idee wilde brengen om oorlog te voeren.²⁸⁹ Een voorstelling van de *Negen Besten* zou de vorst eventueel kunnen herinneren aan alle heldhaftige daden die zijn 'voorgangers' hadden gedaan en dan zou hij natuurlijk niet willen onderdoen. In Veurne is het echter niet mogelijk na te gaan welke auteur het bij het rechte eind heeft. Er zijn immers geen inlichtingen over dergelijke voorstellingen bij blijde inkomsten in de rekeningen bewaard gebleven. In Sacramentsprocessies werden de *Negen Besten* vaak voorgesteld als vorsten die hulde brengen aan het lichaam van Jezus.²⁹⁰

Na 20 jaar verdwijnen de helden uit de processie. Dit is niet het geval met het *spel van de levenden en de doden*. Tot in de negentiende eeuw kende men in de Veurnse boeteprocessie een variant van dit thema: men droeg een kist met witte doodshoofden en beenderen

---

287 VAN ANROOIJ, W., *Helden van weleer: de Negen Besten in de Nederlanden (1300-1700)*, Amsterdam, 1997, 167-169.

288 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 260-261.

289 VAN ANROOIJ, *Helden van weleer*, 169.

290 *Ibidem*, 212.

beschilderd waarin een geraamte lag met een mantel en een kroon op het hoofd. Op elke straathoek richtte het geraamte zich eventjes op door middel van een veer of koord die door een gezelschap in beweging werd gebracht.²⁹¹ De grotere populariteit van de *drie levenden en de drie doden* heeft voornamelijk te maken met de grotere belangstelling voor de dood in de late middeleeuwen. Volgens Huizinga is de doodsgedachte nergens zo sterk aanwezig als in de vijftiende eeuw. Via volkspredikers en houtsneden bereikte deze gedachte alle lagen van de bevolking. Vooral de macabere opvatting van de dood maakte in die eeuw enorme opgang.²⁹² In de macabere voorstellingen van de dood lag de klemtoon op de 'transi', het in ontbinding verkerende lichaam, met restanten van vlees, aangevreten door de ondergrondse fauna.²⁹³ De voorstelling van de drie doden met hun angstaanjagende maskers riep bij de toeschouwers ongetwijfeld grotere emoties op dan de *Negen Besten*. Het thema van de dood sloot – net als de verbeelding van het lijden van de martelaren – beter aan bij het leven van de gewone mens, waar de dood sedert de pestepidemieën altijd aanwezig was en de mensen angst inboezemde.²⁹⁴

Folkloristische elementen

Net als de literaire traditie, vormde de folklore voor de Oudenaardse processie geen grote inspiratiebron. Volgens Ramakers had dit te maken met het strikt religieuze karakter van de processie. In steden waar de Sacramentsprocessie niet de belangrijkste was, kwamen enkel religieuze themata voor.²⁹⁵ Veurne beantwoordt aan dit beeld: de Sacramentsprocessie bestond voornamelijk uit muzikale omlijsting en de opvoering van het passieverhaal.

---

291 DE POTTER c.s., *Geschiedenis van Veurne*, II, 213-214. Misschien werden wel meer tafereelen uit de Heilig Kruisprocessie later overgenomen in de Boete-processie? De Boete-processie was in de negentiende eeuw belangrijker dan de Heilig Kruisprocessie, die echter nog steeds doorging, maar in gereduceerde vorm. DE POTTER c.s., *Geschiedenis van Veurne*, I, 221.

292 HUIZINGA, *Herfsttij der Middeleeuwen*, 141, 148.

293 ARIES, P., *Het beeld van de dood*, J. HOLIERHOEK vert., Nijmegen, 1987, 138.

294 Ariès beweert echter dat het vooral de gehechtheid aan het leven is die de macabere doodsopvatting van de vijftiende en zestiende eeuw verklaart. Cf. ARIES, *Het beeld van de dood*, 139.

295 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 188.

In de Heilig Kruisprocessie daarentegen vinden we verhoudingsgewijs meer spektakelelementen terug. We hebben hierboven al gezien op de aanwezigheid van de reus. Hoewel die binnen de bijbelse context kaderde, was de hoofdreden voor zijn optreden de grote amusementswaarde. Dit blijkt ook uit de activiteiten die de dag na de processie plaatsgrepen. Na zijn optreden in de processie werd hij onthoofd. Zijn romp werd in de Sint-Walburgakerk bewaard tot het jaar nadien. Bovendien bleef de reus steeds op het programma staan, terwijl de religieuze taferelen in de zeventiende eeuw in verval geraakten.²⁹⁶ Dit bewijst dat hij bijzonder populair was.

De draak van Sint-Joris behoorde eveneens tot de reuzenfiguren. In Veurne ontving de Sinte-Barbaragilde in 1450 een vergoeding om een draak te laten maken.²⁹⁷ Waarschijnlijk ging die draak rond in de processie en werd in de namiddag het spel van Sint-Joris opgevoerd op een podium dat op de markt was opgericht.

Andere bekende reuzenfiguren – die evenwel niet in Veurne voorkwamen – waren het ros Beyaert en Sint-Christoffel. Soms trof men ook wel eens een olifant, een walvis of griffioen aan, maar deze voorstellingen waren veel zeldzamer dan de reeds genoemde.²⁹⁸ Het feit dat reuzen vaker tijdens processies dan in blijde inkomsten werden gebruikt, heeft te maken met het feit dat ze omgaand konden worden vertoond. De tocht van de reus door de smalle straatjes zorgde voor een hoog vermakelijkheidsgehalte. Dat spektakel werd nog verhoogd wanneer er gevochten werd tussen de reus en een mens van vlees en bloed, David of Joris. Dit gevecht was bovendien meer dan vrijblijvend amusement. Vaak was het ook een uiting van reële angsten die door middel van een ritueel konden worden bezworen.²⁹⁹

---

296 DE POTTER, *Geschiedenis van Veurne*, II, 219-220.

297 SAV, Stadsr. 1449-1450, f° 15 r°.

298 SLOOTMANS, *De Heilig Kruisprocessie van Bergen-op-Zoom*, 13.

299 In Oudenaarde werd in 1455 een *turc* in de rekeningen vermeld. Misschien ging het om een reuzenfiguur die het moslimgevaar dat de christenheid bedreigde symboliseerde. Cf. RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 258. Dit doet ons trouwens sterk denken aan de opmerking die we bij de heiligen maakten. Zoals men via het lijden van de martelaren uitdrukking kon geven aan de eigen pijn, diende het gevecht tussen de reus en de mens als een soort symbolische strijd waarin de mens zijn angsten bestreed en overwon. Ook het ritueel met het afhakken van het hoofd van de reus in Veurne zouden we in deze context kunnen plaatsen.

In dezelfde folkloristische sfeer situeren zich ook de zwaarddansers. Vanaf 1527 maken de *zwaerte dansers* hun opwachting in de Heilig Kruisprocessie.³⁰⁰ Ze treden tot in 1548 op in de processie.³⁰¹ Sommige jaren komen de zwaarddansers van Hondshoote, Alveringem en Bulskamp naar Veurne afgezakt.³⁰² Eénmaal is er zelfs sprake van de *zweertkeysers*.³⁰³ Bij het zwaarddansen was het de bedoeling de punt van het zwaard van de tegenstander vast te nemen en zo bepaalde patronen af te leggen op de grond, zodat men als het ware een dans uitvoerde met de zwaarden.³⁰⁴ De moriskendans was een soort variant op het zwaarddansen. Deze in oorsprong Spaanse dans evolueerde later tot een soort liefdesdans.³⁰⁵ Misschien ging het in Veurne om deze dansers aangezien de rekeningen niet altijd duidelijk het onderscheid maken tussen *zwaert* en *zwaerte dansers*.³⁰⁶ Bij deze dans was het immers de gewoonte het gezicht te zwarten.³⁰⁷ In Veurne komen deze dansers pas in de zestiende eeuw hun kunsten vertonen. Toch lijken ze niet echt een fenomeen dat zich exclusief in de zestiende eeuw voordeed. In 1407 ontvingen de *ghesellen die metten zweirde speelden* in Gistel al een vergoeding.³⁰⁸ Blijkbaar waren ze vooral in kleine dorpen populair.³⁰⁹ Ook Vandebroeck en in zijn kielzog Van Buyten, meldt dat in zestiende-eeuwse processies in kleine

300 ARAB, Stadsr. 1527-1528, f° 30 r°.

301 ARAB, Stadsr. 1548-1449, f° 22 r°.

302 ARAB, Stadsr. 1531-1532, f° 24 v°; ARAB, Stadsr. 1537-1538, f° 27 v°; ARAB, Stadsr. 1548-1449, f° 22 r°.

303 ARAB, Stadsr. 1540-1541, f° 13 v°.

304 VAN PEE, E., *De stedelijke feestcultuur in de Nederlanden in de vijftiende eeuw*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Geschiedenis, 1994, 91.

305 NIJSTEN, *Volkscultuur in de late Middeleeuwen*, 53.

306 ARAB, Stadsr. 1527-1528, f° 29 r°.

307 DE ROOS, M., "Le monde à l'envers. Fêtes de carnaval dans le Pays-Bas bourguignons (XIVe-XVIe siècles)", J. CAUCHIES red., *Rencontres de Lausanne (23 au 26 septembre 1990): Fêtes et cérémonies aux XIVe -XVIe siècles* (Publication du Centre Européen d'études bourguignonnes XIVe-XVIe s. 34), Neuchâtel, 221-232, 225.

308 VANDER STRAETEN, *Le théâtre villageois*, II, 98.

309 Van Puyvelde deed in zijn onderzoek naar de vroegste sporen van toneel in de stadsrekeningen eenzelfde vaststelling. Hij trof de zwaardspelers aan in Oudenburg, Blankenberge, Kanegem, Tielt, Lo, Assenede, Damme. Cf. VAN PUYVELDE, *Het ontstaan van het modern toneel*, 923. We vinden ze ook terug in Venlo. Cf. NIJSTEN, "De stad en haar metafoor", 231. In Bergen-Op-Zoom. Cf. SLOOTMANS, *De Heilig Kruisomweg van Bergen-op-Zoom*, 13. In Deventer en Kampen. Cf. DE ROOS "Le monde à l'envers", 225.

steden en op het platteland meer folkloristische elementen te vinden waren. Op het eind van de zestiende eeuw hadden deze 'volkse' elementen plaats moeten ruimen voor elitecultuur die zich vooral via klassieke thema's probeerde te manifesteren.³¹⁰

Toch meldt Vandenbroeck dat de reuzen- en dierenfiguren in de processies behouden bleven, in tegenstelling tot de volkssubalterne thematiek zoals de zwaarddansers.³¹¹ In Veurne blijft de reus eveneens tot in de zeventiende eeuw een populair onderdeel van de processie. Van Buyten bemerkt eveneens dat de reuzen, die Vandenbroeck als folklore aanduidt, behouden blijven. Daarom kenmerkt hij het optreden van de reus eerder als een verschuiving in de richting van de elitecultuur.³¹² Voor deze hypothese geeft hij geen echte verklaring. Ze past natuurlijk beter in de chronologie die hij naar voren schuift. We vinden de veronderstelling van Van Buyten nogal vreemd. In Leuven vinden we immers reeds in 1427 een voorstelling van het Ros Beyaert.³¹³ Misschien had Van Buyten het over een ander type reus? Bovendien duikt in de zeventiende-eeuwse Heilig Kruisprocessie een andere figuur op die als folkloristisch kan bestempeld worden: de 'cnaptant'. Het ging om het hoofd van een beest op een stok met een kleed erover. Daaronder zat een man. Dit beest liep voor Goliath uit en probeerde de weg vrij te maken door de omstaanders te bedreigen.³¹⁴ In Lebbeke kwamen gelijkaardige figuren voor: de huppelpaardjes. Ook zij vervulden de rol van ordediensten en maakten de

---

310 VANDENBROECK, P, "Stadscultuur: tussen bovengrondse eenheid en onderhuidse strijd", J. VAN DER STOCK red., *Stad in Vlaanderen: cultuur en maatschappij 1477-1787*, Brussel, 1991, 77-92; 87. VAN BUYTEN, L., "Aspecten van de feestcultuur in Brabant en de Zuidelijke Nederlanden", *Brabantse folklore en geschiedenis*, 280 (1993), 347-354, 349.

311 VANDENBROECK, "Stadscultuur: tussen bovengrondse eenheid en onderhuidse strijd", 88.

312 VAN BUYTEN, "Aspecten van de feestcultuur", 350.

313 DE HERTOOGH, *Verenigings- en feestleven te Leuven*, 101. De oudste voorstelling van een reus in een processie dateert van 1265 in Portugal. Muir wijst er eveneens op dat reuzen vooral folkloristische, carnavaleske figuren zijn. Ze zijn immers een uitvergroting van de mens en hebben dan ook excessieve fysieke behoeften: eten, drinken, seksualiteit. Al deze lichamelijke behoeften stonden tijdens carnaval centraal. MUIR, E., *Ritual in Early Modern Europe* (New approaches in European History, 11), Cambridge, 1997, 96-97.

314 [VANDEVELDE], "Histoire de la procession de Furnes", 174. Vandaar waarschijnlijk de benaming van het dier. Cnappen betekent 'stuk bijten met de tanden'. Cf. VERDAM, "cnappen", *Middelnederlandsch Handwoordenboek*, 297.

weg vrij voor de grote ommegangswagens. Volgens Dauwe en Van der Linden hielden deze huppelpaardjes een referentie in aan de oorspronkelijke vruchtbaarheidsrituelen op het platteland en dienden ze de winterdemonen te verjagen. Daarnaast kon hun optreden ook gezien worden als een parodie op het adellijke steekspel.³¹⁵ De folklore was nog bijzonder levendig aanwezig in de processie op het eind van de zestiende en begin zeventiende eeuw.

Bij de bespreking van de participanten aan het feestleven hebben we ook de aanwezigheid van een groep Egyptenaren vastgesteld. Wat waren de beweegredenen van de magistraat om deze zwervers in de processie te laten optreden en hen bovendien voor deze dienst te belonen? De fascinatie voor het onbekende en exotische speelde ongetwijfeld mee. Wanneer in 1427 een groep zigeuners in Parijs is gestrand – misschien wel dezelfde groep die in 1430 Veurne aandoet – komen de burgers van Parijs in grote getale naar het vreemde volkje kijken en laten ze zich de hand lezen door de zigeunervrouwen.³¹⁶ Waarschijnlijk spraken deze vreemdelingen met hun bizarre verhalen en gewoonten tot de verbeelding van de inwoners. Ramakers merkt op dat het in processies ook vaak de gewoonte was om voorstellingen uit de sfeer van de *omgekeerde wereld* mee te voeren. Figuren als de molen van Parijs, het schip van Sinte-Reinuut en de Blauwe Schuit maakten hun opwachting in heel wat processies. Hij noemt in dit verband ook het optreden van de zigeuners in Veurne.³¹⁷ Het was niet zo ongewoon in kleine steden en dorpen om uit de samenleving te verwijderen types uit te beelden in de stedelijke ommegang.³¹⁸ Toch menen we dat het optreden van de zigeuners in 1430 niet in deze context begrepen moet worden. Vooreerst ging het bij figuren van de omgekeerde wereld meestal om verpersoonlijkingen van de ondeugden van een bepaalde stand, leeftijd of geslacht, die de maatschappelijke orde bedreigden. Het lijkt ons nogal moeilijk om voor deze periode de zigeuners in een van deze categorieën te plaatsen.

---

315 DAUWE, J. en VAN DER LINDEN, R., *De kruisboogschutters van Sint-Joris te Lebbeke (1377-1796): bijdrage tot de studie van de schuttersgilden in Oost-Vlaanderen*, Gent, 1983, 111-112.

316 HUIZINGA, *Herfsttij der Middeleeuwen*, 16.

317 RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 188-189.

318 VANDENBROECK, "Stadscultuur: tussen bovengrondse eenheid en onderhuidse strijd", 87.

Natuurlijk bedreigden de zigeuners voor een stuk de maatschappelijk orde: ze bestalen immers de poorters van de stad en zorgden voor heel wat overlast. Maar van een echt negatieve houding is in 1430 nog geen sprake.³¹⁹ We hebben er al eerder op gewezen dat de zigeuners pas eind vijftiende eeuw af te rekenen kregen met een vijandige houding van de stad. Voordien konden ze vrij ongestoord rondreizen door de Nederlanden. In de tweede helft van de vijftiende eeuw probeerden de steden wel steeds vaker hun aftocht af te kopen.³²⁰ Van Kappen wijst er eveneens op dat de massale invasie van zigeuners met ongedisciplineerd gedrag pas na 1438 optreedt.³²¹ Verder is er ook enkel sprake van het optreden van de graaf van Klein-Egypte in de processie. De rekeningen vermelden de rest van het gezelschap niet, wat natuurlijk geen sluitend bewijs is voor hun afwezigheid. Maar we vermoeden toch dat enkel de graaf meereed. In dit geval kan de graaf in zijn schitterend gewaad op zijn paard moeilijk als typevoorbeeld van een ondeugd worden beschouwd. We vermoeden dus dat de graaf werd uitgenodigd om mee te rijden als hoge adellijke gast. De zigeuners vertelden immers dat zij christenen waren, die uit het land verdreven waren door de Turken. Hun levensstijl – schitterende gewaden, paarden, jachthonden – maakte hun vermeende adellijke afkomst geloofwaardig.³²²

Acrobaten en potsenmakers mochten ook af en toe hun kunsten vertonen. Of dit gebeurt in de processie zelf of in de namiddag op het marktplein, is op basis van de rekeningen niet uit te maken. Zo trad de koorddanser Coppin de Meulnaere in 1426 op.³²³ Toch subsidieerde de stad dergelijk vermaak slechts zelden. In 1464 zorgden een dichter en een sprookspreker op 3 mei voor entertainment.³²⁴

319 Ze ontvingen naast een bedrag in hoofscheden ook nog een vat bier. SAV, Stadsr. 1430-1431, f° 13 v°.

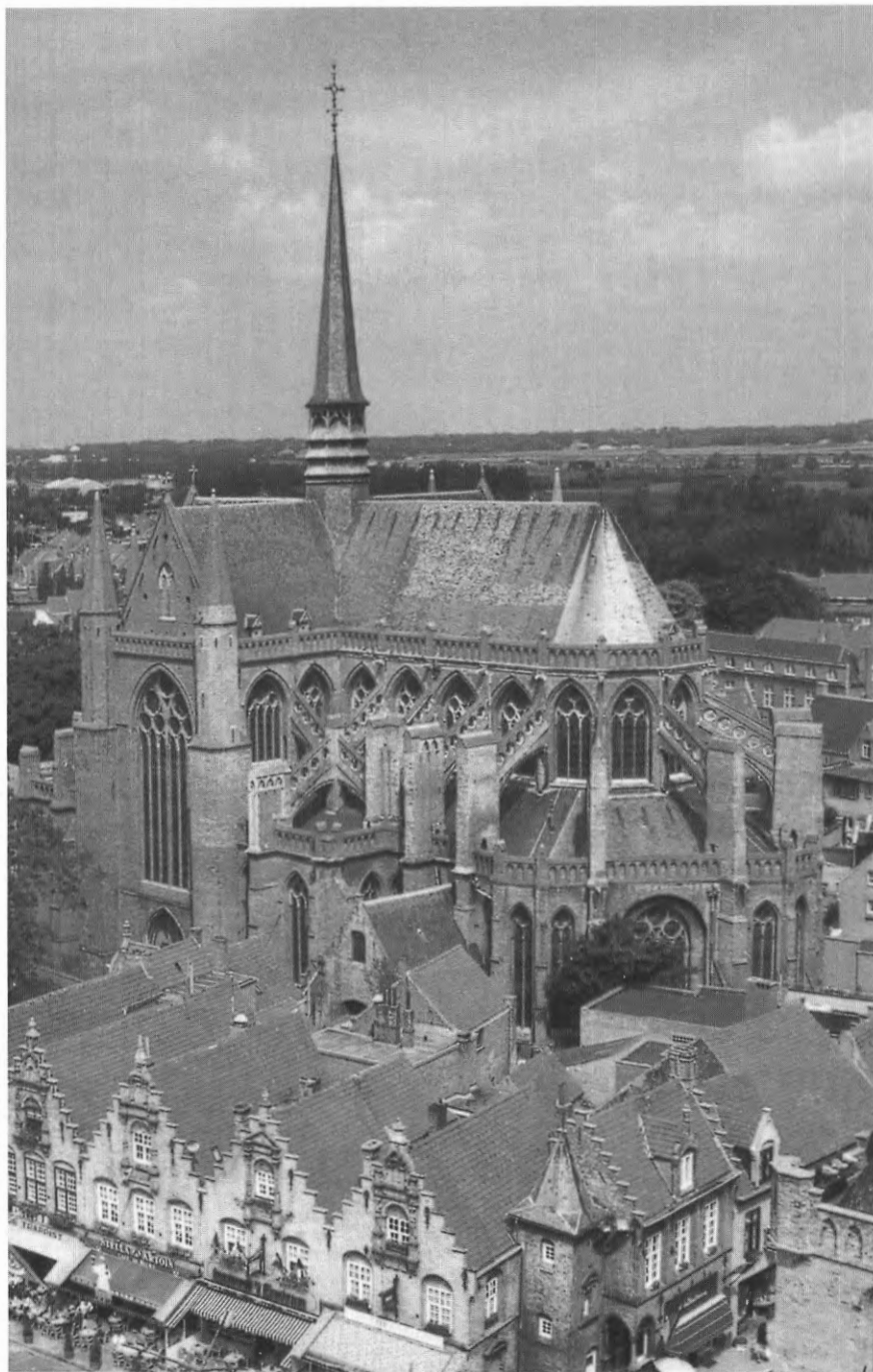
320 VAN HEMELRYCK, *Marginalen in de geschiedenis*, 73.

321 Volgens Van Kappen kwamen deze groepen rechtstreeks van de Balkan en droegen ze geen christelijke namen meer. VAN KAPPEN, *Geschiedenis der zigeuners in Nederland*, 39. In Veurne kunnen we die grens op basis van naamgeving echter niet trekken. In 1454 treffen we graaf Niklaas aan, in 1469 graaf Maarten en in 1491 graaf Steven. ARAB, Stadsr. 1454-1455, f° 15 r°; ARAB, Stadsr. 1469-1470, f° 13 r°; ARAB, Stadsr. 1491-1492, f° 17 v°.

322 VAN KAPPEN, *Geschiedenis der zigeuners in Nederland*, 25.

323 SAV, Stadsrek. 1426-1427, f° 23 r°.

324 Het is niet zeker dat dit voor het hele stadspubliek gebeurde, dan wel in besloten kring bij de maaltijd van de magistratuur. SAV, Stadsr. 1464-1465, f° 17 r°.

Sint-Walburgakerk in Veurne

(uit: J. Van Acker (red.), *De Sint-Walburgakerk van Veurne*, Veurne, 1992, coverfoto).

Een poging tot financiële analyse

Het is in dit afsluitend deel helemaal niet de bedoeling om, zoals in enkele studies rond stadsfinanciën,³²⁵ het financiële beleid van Veurne door te lichten. Evenmin willen we een statistische analyse doorvoeren van de inkomsten en uitgaven van de stad. Het is vooral de bedoeling om na te gaan hoe de uitgaven die de stad deed voor de Heilig Kruisprocessie doorheen de periode 1395-1550 fluctueerden. In zijn onderzoek naar de Gentse stadsfinanciën deelde Boone de uitgaven in in twee grote categorieën: gewone en buitengewone. Binnen de gewone uitgaven vielen onder andere de bestuurlijke uitgaven.³²⁶ Deze categorie – die overigens louter artificieel is en dus niet als dusdanig in de rekeningen kan worden aangetroffen – bevat onder andere de uitgaven voor feesten en processies. Een andere rubriek binnen de bestuurlijke uitgaven bestond uit de presentwijnen.³²⁷ In de Veurnse stadsrekeningen worden echter heel wat presentwijnen geschonken aan de deelnemers van de processie. Waarschijnlijk was dit in het laatmiddeleeuwse Gent ook het geval. Het is niet duidelijk of Boone deze onder de titel feesten of onder de noemer *prosenten* heeft geplaatst. Los van deze bemerking, kiezen we er voor in dit hoofdstuk niet de werkwijze van Boone toe te passen. Daarmee willen we gezins afbreuk doen aan de studie van Boone, die met dit werk een pareltje van degelijk onderbouwd kwantitatief onderzoek rond de stadsrekeningen heeft afgeleverd. Er zijn echter enkele redenen waarom zijn methode in dit onderzoek niet toepasbaar is. Het is immers niet onze bedoeling de hele rekening te analyseren, maar enkel aandacht te besteden aan de uitgaven voor de processie. De stad maakte ieder jaar kosten van uiteenlopende aard naar aanleiding van het grootste jaarlijkse evenement dat plaatsgreep binnen de muren. Niet enkel de versiering van de processie dreef het kostenplaatje voor de

---

325 O.a. BOONE, M. *Geld en macht: de Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1453)* (Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 15) Gent, 1990; VAN UYTVEN, R. *Stadsfinanciën en stadseconomie te Leuven van de XIIIe tot het einde der XVIe eeuw* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der letteren; 44) Brussel, 1961.

326 Naast bestuurlijke uitgaven, onderscheidt hij ook de militaire uitgaven en de betalingen voor openbare werken.

327 BOONE, *Geld en macht*, 38.

stad de hoogte in. Ook een hele reeks voorbereidende maatregelen zoals het onderhoud van de straten waarlangs de processie trok en de veiligheid tijdens de processie werden in de rekeningen opgenomen. Bij het bepalen van de totale kost van de processie voor een bepaald jaar, werd ook met deze uitgavenposten rekening gehouden. Het is echter vrij moeilijk om een helder beeld te krijgen van de werkelijke kost van de processie. Sommige posten blijven in bepaalde jaren achterwege en menselijke rekenfouten zijn niet altijd uit te sluiten. Het is ook niet uitgesloten dat bepaalde inkomsten zonder registratie in de algemene rekeningen voor bepaalde uitgaven werden aangewend. In de volgende analyse is een poging ondernomen om alle kosten naar aanleiding van de Heilig Kruisprocessie – die in de rekeningen werden opgetekend en als zodanig gekend zijn – bijeen te brengen.³²⁸ Daarbij zijn kleine afwijkingen niet ondenkbaar.

In eerste instantie gingen we de schommeling in de uitgaven voor de processie na.³²⁹ Om een werkelijk inzicht te krijgen in het belang van de processie is het aandeel van de processie in het totale uitgavenpakket van belang.³³⁰ Interessant wordt het vooral wanneer we beide grafieken met elkaar vergelijken. Globaal genomen blijven de uitgaven voor de Heilig Kruisprocessie vrij constant. In de late veertiende eeuw en de eerste twee decennia van de vijftiende eeuw stijgen zowel de absolute als relatieve uitgaven sterk. Toch is vooral de procentuele toename opvallend.³³¹ In de loop van de volgende jaren stabiliseren de relatieve uitgaven zich rond de 1%. Van 1425 tot 1470 blijven zowel de absolute als de relatieve uitgaven vrij stabiel. Daarna treedt een lichte stijging op in beide grafieken. Wat vooral in het oog springt zijn de scherpe pieken van de boekjaren 1475-1476 en 1485-1486 die met name in de tweede grafiek opvallen. Nadien vallen de

---

328 Het gaat hier om volgende posten: uitgaven voor de Veurnse schutters, de wijken en ambachten, de Heilig Kruisbroederschap, de toneelgroeperingen, Veurnse rederijders, de schutters en rederijders uit de omgeving, muzikanten, tafelvermaak, veiligheidsmaatregelen, kaarsen en toortsen, de relikdragers en de bezoekers. Het cijfermateriaal werd bijeengebracht aan de hand van vijfjaarlijkse steekproeven in het beschikbare materiaal. Wanneer voor dat jaar de rekeningen ontbraken, werd het jaar eraan voorafgaand of erop volgend gecontroleerd.

329 Zie bijlage 1 (grafiek 1).

330 Zie bijlage 1 (grafiek 2).

331 Van 0,15 % in 1395 naar 0,71 % in 1411. Dit is bijna een vervijfvoudiging. De absolute uitgaven stijgen in veel mindere mate: in 1395 gaven ze 475,5 s. uit, in 1411 519 s.

procentuele uitgaven terug op een niveau dat lager is dan de jaren voordien. De absolute uitgaven kennen deze gevoelige terugval niet. In de zestiende eeuw springen vooral de jaren 1525 tot 1530 uit de band. Ook het jaar 1545-1546 komt overeen met een piek in de grafiek. Vooral in absolute uitgaven, blijkt de stad in dit jaar veel te spenderen aan de processie.

Wat valt nu af te leiden uit deze bevindingen? Tot 1425 besteedde de stad steeds meer aan de processie, niet alleen in absolute cijfers, maar vooral in relatieve zin.³³² Het belang van de processie steeg dus opmerkelijk. Dit uit zich vooral in de grotere aantrekkingskracht die de processie uitoefende op de omliggende dorpen en haar schuttersgilden. Daarna bleef het aandeel van de uitgaven voor de processie vrij constant. De jaren 1475 en 1485 betekenden een aanzienlijke verruiming van het processiebudget. In deze woelige periode spendeerde de stad verhoudingsgewijs meer dan het dubbele als in andere jaren. Wat het boekjaar 1485 betreft, ligt de verklaring vooral in de daling van de totale uitgaven (en inkomsten).³³³ In die jaren was de toestand in Vlaanderen nogal onrustig. De opstand van de steden tegen Maximiliaan was volop aan de gang.³³⁴ Daaruit kunnen we afleiden dat de overheid de processie-uitgaven zelfs in slechte tijden op peil probeerde te houden. Deze vaststelling lijkt op het eerste zicht in tegenspraak met de bevindingen van Boone voor de Gentse situatie. Volgens deze auteur waren de feesten en processies de eerste plaats waar besparingen werden doorgevoerd in moeilijke tijden.³³⁵ Maar hij merkt eveneens op dat tijdens de hevigste jaren van de Gentse opstand tegen Filips de Goede de feesten en processies daar niet onder

---

332 In Gent stelde Boone eveneens een absolute toename vast. Maar relatief gezien daalden de uitgaven voor feesten en processies in dezelfde periode. Cf. BOONE, *Geld en macht*, 94.

333 Dat de absolute uitgaven eveneens de hoogte ingaan lijkt op het eerste zich wel belangrijk, maar wanneer we die confronteren met het jaar 1495 blijkt dat ze in feite geen zo'n grote rol spelen. Op dat moment liggen de uitgaven nog hoger dan in 1485, maar procentueel is het aandeel opnieuw gehalveerd.

334 BLOCKMANS, W.P., *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van middeleeuwen naar nieuwe tijden (1384-1506)* (Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der Letteren, 90), Brussel, 1978, 365.

335 Zoals gezegd is het onduidelijk of de presenten aan de deelnemers op feesten en processie daarin verrekend zijn. Boone merkt immers op dat de presenten wel vrij stabiel blijven. Cf. BOONE, *Geld en macht*, 84.

leden.³³⁶ De hypothese van Nijsten rond de identiteit van de stad als goedwerkend lichaam duikt hier opnieuw op. In een conflict met de centrale overheid was het beeld van de stad een wapen in de strijd. De nood aan interne eenheid was immers veel hoger wanneer de stad van buitenaf bedreigd werd. Via feesten en processies werd de eendracht bewerkstelligd en de sociale integratie van de verschillende stedelijke geleidingen bevorderd.³³⁷ In het daaropvolgende decennium besteedde de overheid absoluut gezien wel meer aan de processie dan in de eerste helft van die eeuw, maar uiteindelijk had deze toename van uitgaven enkel te maken met een ruimer algemeen budget en niet met een toenemende belangstelling voor de Heilig Kruisprocessie. De interesse van de stad voor de Heilig Kruisprocessie was in de jaren 1525 en 1530 opnieuw hoger dan gemiddeld. In die jaren trad eenzelfde scenario op: een lichte daling van de totale uitgaven zorgde voor een groter aandeel van de Heilig Kruisprocessie in het geheel. Opnieuw was de politieke situatie niet bijzonder gunstig: pas in 1529 kwam aan de vele oorlogen tussen Karel V en Frankrijk een voorlopig einde door de Damesvrede van Kamerijk.³³⁸

De grote piek in 1545 was van een andere aard: vooral de verruiming van het budget in absolute termen speelde daar een rol. De schuttersgilden, de rederijerskamers en de geestelijke en wereldlijke hoogwaardigheidsbekleders die zich de moeite hadden getroost naar de Veurnse processie te komen, werden beloond met vrij hoge bedragen. De toneelverenigingen van de stad deelden eveneens in de vrijgevigheid van het stadsbestuur. Het zijn vooral de giften aan deze deelnemers die het verschil maken in de 'vette' jaren. Andere uitgaven, zoals voor de broederschap of voor de inspectie van de proces-sieweg, blijven gedurende 150 jaar vrij stabiel. Vanaf 1415 krijgt de magistraat 28 s. par. om de processieweg te inspecteren. De Heilig Kruisbroederschap moet vanaf 1455 genoeg nemen met vier kannen wijn ter waarde van 56 s. par. Het feit dat deze bedragen zo constant blijven, laat ons vermoeden dat ze wettelijk geregeld waren. We hebben echter geen bronnen om deze veronderstelling hard te maken.

---

336 BOONE, *Geld en macht*, 95.

337 NIJSTEN, "De stad en haar metafoor", 236.

338 BLOM J.C.H., *Geschiedenis van de Nederlanden*, Baarn, 2001, 92.

Over het algemeen stijgt het aantal deelnemende groepen aan de processie met de jaren. Het spreekt voor zich dat dit zorgt voor een toename van de absolute uitgaven voor de processie. Zeker vanaf de zestiende eeuw geven de aanwezige schuttersgilden en toneelverenigingen een stijging van het processiebudget. Maar toch betekent een piek in de absolute uitgaven niet onmiddellijk dat de processie dat jaar een drukke bedoening was. In 1475 bijvoorbeeld gaf de stad 1167 s. par. uit aan de processie. Toch waren slechts zes deelnemende groepen in de rekeningen te traceren. Het recordaantal deelnemers stelden we vast in de jaren 1525 en 1545, namelijk 18 verenigingen. Niettemin waren de uitgaven voor de processie in 1545 veel hoger. De verklaring daarvoor zou kunnen liggen in het feit dat de aanwezigen gewoon veel meer wijn kregen dan in andere jaren. Het aantal kannen wijn dat de groepen ontvangen lag echter vast. In sommige jaren was de wijn die geschonken werd veel duurder dan in andere.³³⁹ Vandaar dat men ondanks een beperkt aantal deelnemers toch een hoog bedrag spendeerde. De stijging van de absolute uitgaven wordt dus zowel veroorzaakt door een toename van het aantal groepen als door een prijsstijging van de wijn.

De balansen van de Veurnse rekeningen zijn meestal negatief.³⁴⁰ Toch kunnen we bezwaarlijk stellen dat de processie-uitgaven verantwoordelijk zijn voor de negatieve saldi. Een luisterrijke processie die veel volk wist te trekken, bracht ook geld in het laatje. Wanneer veel geconsumeerd werd, verdiende de stad via de indirecte belastingen – de accijnzen op wijn en bier – ook aan de processie.

---

339 In 1545 ontvangen de toneelverenigingen elk twee kannen wijn ter waarde van 18 s. par. de stoop. In 1540 bedroeg de waarde van de wijn slechts 8 s. par. de stoop. ARAB, Stadsr. 1540-1541, f° 23 r°; ARAB, Stadsr. 1545-1546, f° 24 v°.

340 Daarbij moet rekening worden gehouden met het feit dat de balansen niet altijd een goed inzicht verschaffen in de werkelijke financiële situatie van de stad. Een deel van de uitgaven werd in werkelijkheid vaak niet betaald. Daarenboven hield men vaak al rekening met nog te innen inkomsten. Deze werden voorgeschoten door de wisselaar, maar de stad moest die nog terugbetalen. Cf. VAN UYTVEN, *Stadsfinanciën en stadseconomie*, 54.

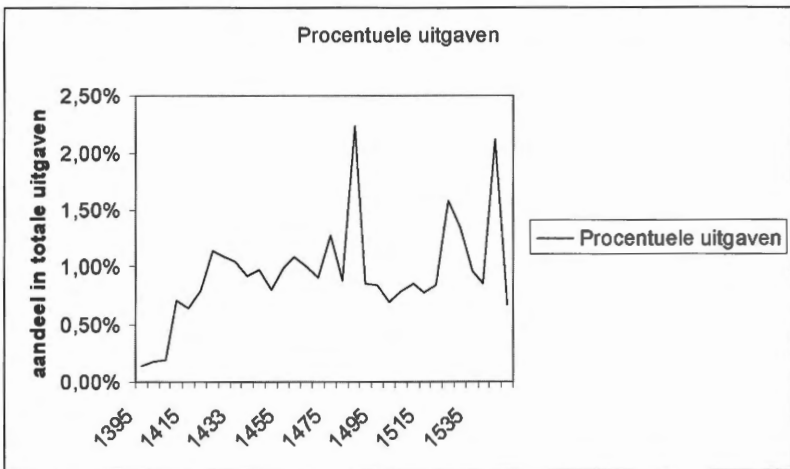
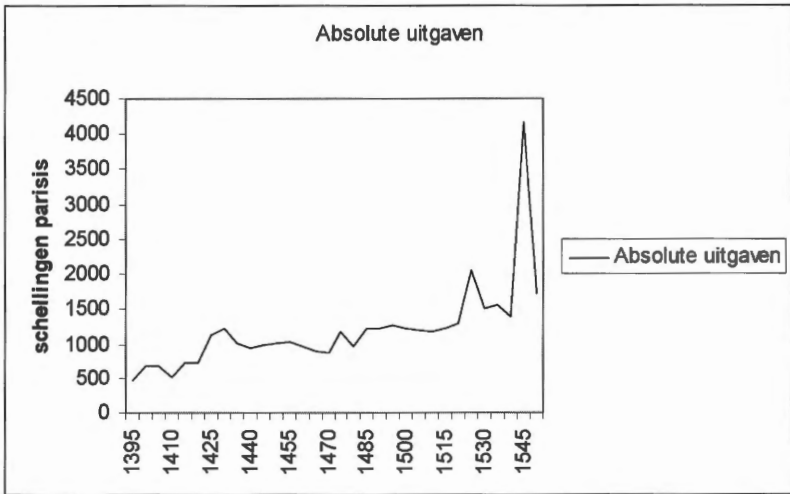
Besluit

In heel wat steden en dorpen waren de jaarlijkse processies het evenement bij uitstek. Dit was in Veurne niet anders. De studie van de Heilig Kruisprocessie in deze 'kleine' stad bracht zowel verschillen als gelijkenis aan het licht met grote steden. Waar in de oudste stadsrekening (1395) slechts een aantal uitgavenposten staan opgetekend voor deze processie, neemt het aantal deelnemers en figuren net als elders doorheen de jaren sterk toe. Toch is het figurenprogramma niet zo rijk als in andere steden. Aanvankelijk liepen enkel de schuttersgilden, ambachten en broederschappen mee in de processie door de stad. Of deze verenigingen ook instonden voor tableaux vivants of toneel is betwistbaar. In het geval van de Heilig Kruisbroederschap ontbreken afdoende bewijzen daarvoor. Ook rond de rol van de wijken en straten in de processie bestaat aanvankelijk niet veel duidelijkheid. Het zou kunnen dat zij reeds instonden voor versieringen van het parcours, al dan niet met tableaux. Vanaf 1545 subsidieert de overheid hun voorstellingen, wat zou kunnen wijzen op een toenemende bekommernis van het stadsbestuur om zijn invloed op het geheel te vergroten.

Toneel in de late middeleeuwen wordt vaak automatisch verbonden met de rederijkers. In Veurne bestonden dergelijke socio-culturele verenigingen ook sinds de vijftiende eeuw. Anders dan in grote steden, blijken de rederijkerskamers, als organisaties, nooit het overwicht halen in de voorstellingen en toneelspelen op de processiedag. Of het conservatief karakter van de figuurvoorstellingen daaraan te wijten is, is een andere kwestie die verder onderzoek vraagt. Zeker is alvast dat de heiligen, die in alle processies tot de oudste figuren behoren, nooit hun bevoorrechte plaats verliezen. Dit in tegenstelling tot de Oudenaardse Sacramentsprocessie waar bijbelse themata aan populariteit winnen ten koste van de heiligenfiguren. Wel ging in beide processies het passieverhaal een steeds prominentere plaats innemen. Ook de verhalen uit de Kruislegende waren, gezien de aard van de processie, een inspiratiebron voor taferelen. Bloed, zweet en tranen vormden in de middeleeuwen dus de geliefde cocktail van de meeste processiedeelnemers. Het enthousiasme van de stadsbewoners en bezoekers voor de processie was natuurlijk van cruciaal belang in het licht van de lichaamsmetafoer. Alle lichamen uit de stad moesten

zoveel mogelijk betrokken worden bij de processie. Heilig Kruisdag was dan ook een dure aangelegenheid. Het belang van de processie blijkt ook uit het feit dat zelfs in periode van instabiliteit, de overheid niet snoeide in de uitgaven. Op die momenten had het lichaam van de stad namelijk een grote behoefte aan een sterke eenheid.

Bijlage 1 De uitgaven voor de Heilige Kruisprocessie (3 mei)

J.O. Delepierre in de jaren 1850, foto Dr. Hugh Welch Diamond
(Brugge, privéverzameling)

Octave Delepierre (1802-1879) in duplo Sporen van een oud-bibliothecaris in een nieuwe bibliotheek

In 2004 vierde de Brugse openbare bibliotheek haar tweehonderdjarig jubileum. Van opzet een bewaar- en studiebibliotheek gericht op een beperkt geprivilegieerd publiek is ze gaandeweg geëvolueerd tot de laagdrempelige en veelzijdige dienstverlening zoals we ze nu kennen: een “gastvrij huis met vele kamers”, waarin oud en nieuw op een hedendaagse manier met elkaar verbonden worden. Tegenwoordig begeleidt ze 40.000 gebruikers naar een waaier van cultuur en informatie, die zowel lokaal als elders opgeslagen ligt. Via internet kunnen de catalogi van andere bibliotheken geraadpleegd worden. Steeds meer kan men de werken zelf onmiddellijk online consulteren. Grootschalige digitaliseringsprojecten als Project Gutenberg, Gallica, de Digitale Bibliotheek van de Nederlandse Letteren (DBNL), NedWeb en Google Books lijken de traditionele bibliotheekcollecties op het eerste gezicht zelfs overbodig te maken¹.

Die nieuwe, “hybride” bibliotheek vormt het kader voor twee verrassende ontmoetingen met een markante figuur uit die oude bibliotheek: Joseph-Octave Delepierre (1802-1879), hulpbibliothecaris van Pierre-Jacques Scourion en na diens dood in 1838 bibliothecaris tot zijn vertrek naar Groot-Brittannië. Als stadsbibliothecaris en archivaris van de Provincie West-Vlaanderen was hij één van de oprichters van de Société d’Emulation en een vruchtbaar auteur van historisch werk. Begin 1843 werd hij op verzoek van Sylvain Van de Weyer als secretaris van de Belgische ambassade te Londen aangesteld om er in 1848 consul te worden. In Engeland verwierf hij grote faam als

---

¹ Terug te vinden op respectievelijk <http://www.gutenberg.org>, <http://gallica.bnf.fr>, <http://www.dbnl.org>, <http://www.ned.univie.ac.at> en <http://books.google.com>.

bibliofiel en als bibliograaf van de marginale literatuur. Delepierres langdurige betrokkenheid met het Angelsaksische letterkundige leven maakt van de kosmopolitische Bruggeling een dankbaar onderwerp voor een “voyage autour de la bibliothèque” anno 2006. Wie zijn naam invoert in Google of een andere zoekmachine, komt vanzelf terecht bij talrijke referenties die men in een traditionele bibliotheek moeilijk terug zou vinden. We pikken er twee uit, waarin telkens internationale uitwisseling centraal staat. Net voor de Belgische Revolutie debuteert hij met een Franstalige poëziebundel die blijk geeft van uitgesproken interesse voor de wereld. In de jaren 1840 tracht de pas uitgeweken Delepierre zich een naam te maken in Britse literaire kringen door de Vlaamse letterkunde te promoten als onderdeel van een specifieke Belgische cultuur.

Delepierres franstalige debuut (1829)

Delepierres eigen jubileum ging vrij onopgemerkt voorbij in 2002, met uitzondering van een overzichtsbijdrage in het tijdschrift *Vlaanderen*². Daarin verwijst Lori Van Biervliet naar de persoonlijke bibliotheek van Delepierre die na de dood van zijn achterkleindochter in 1953 aangekocht werd door de Universiteit van Pennsylvania³. Een opzoeking in de onlincatalogus⁴ van de universiteitsbibliotheek levert ruim 70 volumes op, waaronder een volledige set werken geschreven, vertaald of bezorgd door Delepierre alsook een convoluut met een veertigtal kleinere drukken. Het gaat voornamelijk om auteursexemplaren, vaak voorzien van aantekeningen en bijlagen.

---

2 Van Biervliet, L., “Octave Delepierre (1802-1879): diplomaat, publicist en bibliofiel in Londen”, *Vlaanderen* 51 (2002) 289, p.28-29. Feitelijke gegevens over Delepierre zijn hieraan ontleend, alsook aan het meer uitgebreide Van Biervliet, L., “J.O. Delepierre. Brugs historicus, publicist en bibliofiel 1802-1879. Biografische schets, met een overzicht van zijn briefwisseling en bibliografie”, *Genootschap voor geschiedenis. Handelingen*, CXVIII (1981) 3-4, p.173-291.

3 Ook de Brugse Openbare Bibliotheek beschikt over een omvangrijke collectie Delepierreana, waarvan een groot gedeelte afkomstig is uit het familiebezit. Die werden in het voorjaar van 1883 aan het Brugse Stadsbestuur geschonken door zijn schoonzoon, de uitgever Nicolas Trübner, die ook zijn *In Memoriam* opstelde (Stadsarchief Brugge; dossiers bibliotheek 1863-1883).

4 <http://www.franklin.library.upenn.edu/>

Daarnaast vinden we er een aantal giften terug, o.m. de *Chroniques et traditions Provençales* van Alphonse Denis (Toulon, 1831), gelijkaardig van opzet aan Delepierres eigen *Chroniques, traditions et légendes de l'ancienne histoire des Flandres* uit 1834. Opmerkelijk zijn ook twee vroege prijsboeken: Abbé Vertots *Histoire des révolutions de Suède* (Paris, 1810) en P.J.B. Nougarets *Beautés de l'histoire d'Angleterre* (Paris, 1811) opgedragen in 1815 aan Delepierre door de praeses van het Brugse gymnasium. Deze onderwijsinstelling was het jaar ervoor opgericht door Nicolas Deschamps. Er werd onder meer Engels gedoceerd, een vak waarvoor – als we mogen afgaan op het onderwerp van het boek – de toen dertienjarige Delepierre niet onaardig presteerde. In aanvulling op de boekencollectie verwierf Penn Unversity later twee dozen documenten. De ene bevat aantekeningen, knipsels en artikels over macaronische literatuur, een komische dichtvorm waarbij verschillende talen door elkaar gemengd worden. De andere bevat een handgeschreven bibliografie en een niet geïnventariseerde verzameling handschriften, brieven, aantekeningen en schetsen.

Een uniek item in de verzameling is Delepierres debuutbundel *Heures de loisir*, in 1829 uitgegeven bij Le Roux (Gent, Mons) die ook werk van Delepierres vriend Jules Van Praet uitgaf. Het zijn de “essais poétiques” van een jonge advocaat, vermoedelijk op een vrij beperkte oplage verschenen en in Europa niet meer terug te vinden in openbare collecties. De nationale retoriek van de volgende dichtersgeneratie is nog veraf. Amper 10 jaar later zou een andere jurist, de vrederechter Karel Ledeganck door zijn collega Pieter Frans Van Kerckhoven op de vingers getikt worden omdat hij zijn dichtwerk te vrijblijvend als aangenaam tijdverdrijf had gekenmerkt⁵. Delepierres bundel bevat eenentwintig stukken, waarvan een gedeelte her en der eerder verschenen lijkt te zijn onder de initialen J. of A. Heel wat van deze gedichten passen in de sfeer van de Franse romantiek. Ze zijn ontstaan of gesitueerd in de private sfeer van de onmiddellijke vriendenkring *Vers écrits sur l'album d'un ami, A mon ami, Vers à mon amie, le jour de son anniversaire*. Geliefkoosde onderwerpen zijn de natuur (*Le printemps, L'automne, Le lys*) en vooral de liefde, meestal

5 Couttenier, P., “Van Nederlandse naar Vlaamse poëzie. De terechtwijzing van Ledeganck in 1840”, *Nederlandse letterkunde*, 4 (1999) 2, p. 178-190.

ongelukkig of onbeantwoord, zoals in *L'amour malheureux, Le désespoir d'amour* of *Adieu à mon ami* (p.4):

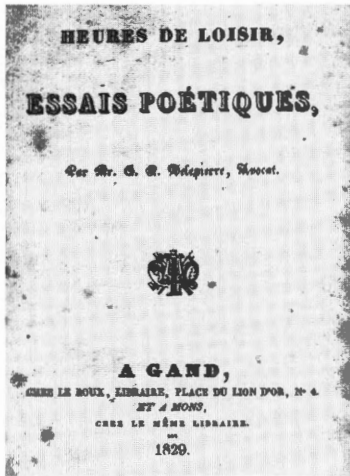
« Peut-être quelque jour de trop tardives larmes,
Arroseront mon froid tombeau;
Que bénis soient tes pleurs, mais vains seront leurs charmes
Rien de la mort ne rompt le sceau ».

Niet onverdienstelijk is “Présage”, een romantische ballade op het in sagen en legenden vaak voorkomende thema van de huilende hond als voorteken van de dood. Een kasteelvrouw geeft bij valavond een jankende zwerfhond te eten. Nadat hij enkele avonden teruggekomen is, vertrekt hij voorgoed. Ze kijkt hem na “Où sous de noirs cyprès reposent les reliques de ceux que la mort frappent des froides mains.” (p.34) Wanneer ze terug het kasteel binnengaat, blijkt haar moeder overleden te zijn.

Een *Chant sapphique* getuigt reeds van een grotere bekommernis om de vorm. Dit geldt nog meer voor het *Chant du lépreux d'Aoste*, veruit het boeiendste stuk uit de bundel. Het gedicht is geïnspireerd door een kortverhaal in dialoogvorm van de Franse auteur Xavier le Maistre uit 1810. Daarin beschrijft hij een ontmoeting die hij als soldaat had met een melaatse in Aosta. Die vertelt hem over zijn ellendig leven en zijn berusting in zijn lot. Delepierre buigt dit verhaal om in een aangrijpende dramatische monoloog naar Angelsaksisch model – vrij vroeg, niet alleen voor Vlaanderen! – vanuit het standpunt van een melaatse, verstoten door mens en natuur (p.11-12):

« Partout l'horreur me suit, jusqu'en nos bois déserts.
L'autan même, amenant de lugubre concerts,
Pareil aux flots émus, semble écarter les branches;
Je suis comme un maudit; et des tendres pervenches
Quand j'approche mes pas, leur tige sans couleurs
Se courbe, et les vergers au milieu des chaleurs
Au lieu de me donner des fleurs et de l'ombrage
Balancent des rameaux dépouillés de feuillage... »

Zes stukken, ten slotte, zijn fragmenten uit Byrons tragedie *Cain*, die Delepierre in verzen vertaalde uit het Engels. In noot vermeldt hij

Het franstalige debuut
van Delepierre
(Philadelphia,
Van Pelt Library
University of Pennsylvania)

dat bij eventueel succes nog andere vertalingen van dezelfde auteur zullen volgen. Delepierre stond met zijn enthousiasme beslist niet alleen. Nadat de roem van Byron in de herfst van 1816 samen met hem het kanaal overstak, bereikte ze een hoogtepunt na zijn dood in 1824. In onze contreien werden de Franse vertalingen in de jaren 1820 niet alleen gretig nagedrukt, maar ze inspireerden ook heel wat lokale auteurs⁶. Zelfs de ultra klassieke Louis Vincent Raoul – in die periode professor van Delepierre aan de Gentse Universiteit – liet zich verleiden tot een vertaling, hoewel hij later reserves zou uiten voor de extravagancies en het gebrek aan moraliteit in het oeuvre van Byron. De ster van Byron zou niet snel dalen en jaren later vinden we er nog sporen van terug in het werk van onder meer Theodoor Van Ryswyck en vooral Karel Ledeganck. Ook als Delepierre in 1838 Hendrik Conscience en Johan Alfried De Laet in Brugge rondleidde tijdens hun prospectiereis voor de *Leeuw van Vlaenderen* moet Byron onderwerp van gesprek geweest zijn. Conscience schrijft de Brugse bibliothecaris immers dat De Laet de episode over Willem van Saeftinge aan het uitwerken is voor een lang gedicht in de stijl van Byrons *Childe Harold*.

- 6 Charlier, G., *Le mouvement romantique en Belgique*. Brussel, 1948-1959, Deel 1, p. 94.
- 7 Brief 17/03/1838 Hendrik Conscience aan Octave Delepierre, AMVC-Letterenhuis, geciteerd naar Degroote, G., "Onuitgegeven en weinig gekende brieven van Hendrik Conscience (1835-1883) II", *Handel. K. Zuid-Ned. Maatsch. Taal- Lett. Gesch.*, 21 (1967), p. 125.

J.O. Delepierre in de jaren 1850, foto Dr. Hugh Welch Diamond
(Brugge, privéverzameling)

Promotor van Conscience en de Vlaamse letterkunde in Engeland (1847)

De samenwerking tussen Hendrik Conscience en Octave Delepierre⁸ kreeg een decennium later een internationaal verlengstuk. In 1847 en de daarop volgende jaren bracht de pas naar Londen uitgeweken Delepierre Conscience en de Vlaamse letterkunde onder de aandacht van de Engelsen via een reeks anonieme bijdragen in het Londense tijdschrift *The Athenaeum*⁹. De identificatie van alle bijdragen uit dit tijdschrift via de website van het "Athenaeum Indexing Project"¹⁰ geeft een zicht op de volledige reikwijdte van Delepierres artikels en laat ons toe de gegevens in een bredere context te plaatsen.

De vroegtijdig afgebroken artikelenreeks over de Vlaamse letterkunde is intrigerend omdat ze op een ogenblik dat Europa zich afvroeg of België haar onafhankelijkheid zou bewaren, – en wellicht wel net daarom – reeds een beeld trachtte te schetsen van de jonge Vlaams-Belgische letterkunde. Ze roept een aantal vragen op: Wat waren de uitgangspunten van Delepierre? Waarom besliste *The Athenaeum* om een beschrijving van een pas heroplevende en vaak niet in het Engels beschikbare letterkunde te publiceren? Wat was het beeld dat geschetst werd en op welke manier paste dat in de verwachtingen van het negentiende eeuwse Britse lezerspubliek?

Van Franstalige nationale monografie naar Engelstalige artikelenreeks over de Vlaamse letterkunde

Uit de bewaarde briefwisseling leren we dat Delepierre oorspronkelijk van plan was een Franstalig overzicht van de recente nationale

---

8 Zie Spinoy, E., "De samenwerking van Hendrik Conscience en Octave Delepierre", *Spiegel der letteren* 30 (1988), 2-3, p.143-160 en literatuurverwijzingen aldaar, online beschikbaar via DBNL.

9 Wellens, O., "De kritische receptie van Conscience in Engeland", *Handel. K. Zuid-Ned. Maatsch. Taal- Lett. Gesch.*, 36 (1982), p.259-271.

10 De bibliotheek van de Londense City University bewaart een "marked copy" van het tijdschrift, waarin de redacteur de auteurs van de anonieme stukken bijschreef. Via de website van "The Athenaeum index of reviews and reviewers (1830-1870)" kan men auteurs, recensenten en titels opzoeken: <http://web soi.city.ac.uk/~asp/v2/home.html>.

literatuur uit geven. Hiermee was hij niet aan zijn proefstuk. Reeds eerder had hij in zijn eigen nationale cultuurhistorische overzichten uit 1836 en 1840 de oudere Vlaamse letterkunde een ruime plaats toegekend met verwijzing naar Willems' *Verhandeling*¹¹. Ditmaal zou hij enkel de moderne letterkunde behandelen. Hiervoor vroeg hij in 1846 informatie op bij o.m. Snellaert en Conscience. Deze laatste stuurde hem op 11 juni 1846 teksten en lijsten door met namen en titels met betrekking tot de Vlaamse letterkunde¹². Voor de Franstalige kant van het land raadde hij hem aan contact op te nemen met de Brusselse letterkundigen.

Delepierres opzet om ruime plaats te geven aan de contemporaine Nederlandstalige letterkunde is in meer dan één opzicht opmerkelijk. Kort daarvoor, immers, had Auguste Baron reeds een overzicht van de actuele Belgische letterkunde gegeven in *La Belgique Monumentale*, een prestigieus project om het culturele kapitaal van de Belgische natie in kaart te brengen. De Vlaamse taal krijgt er geen plaats voor hogere functies als bestuur, literatuur, onderwijs en wetenschap.¹³ Enkel Willems, David en Conscience worden even vermeld als filologen en De Laet als (vermoedelijk Franstalige) essayist. Ook Paul Devaux stelt enige maanden later in het invloedrijke *Revue Nationale* dat het gebruik van het Vlaams als volwaardige tweede literaire taal een drempel is voor de intellectuele ontwikkeling van het land, behalve als het om folklore, volkspoëzie en vulgariserende wetenschapswerken gaat. Hij koppelt dit aan de praktische volksaard van de Vlamingen « La population flamande ne se distingue-t-elle pas plutôt

-
- 11 *Aperçu historique et raisonné des découvertes, inventions, innovations et perfectionnements en Belgique* (1836) en *La Belgique illustrée par les sciences, les arts et les lettres* (1840). In 1860 geeft Delepierre *A Sketch of the History of Flemish Literature* uit "compiled from flemish sources". Het is vooral een historisch overzicht dat put uit de literatuurgeschiedenissen van Willems en Snellaert. We behandelen het hier voor zover het betrekking heeft op de negentiende-eeuwse Vlaamse letterkunde.
- 12 Brief 11/06/1846 Hendrik Conscience aan Octave Delepierre, AMVC-Letterenhuis, geciteerd naar Degroote, G. "Onuitgegeven en weinig gekende brieven", p.155.
- 13 Baron, A., "Coup d'oeil sur l'état des sciences, des lettres et des arts en Belgique depuis 1830" in: Moke c.a. *La Belgique monumentale, historique et pittoresque*. Brussel, 1844, dl. 2, p. xviii: "Chercher à élever le flamand au rang de langue littéraire, c'est jeter l'inquiétude et la perturbation dans l'éducation comme dans la science, c'est scinder en deux fractions ce public déjà si rare qui s'intéresse aux progrès de l'intelligence."

par le bon sens, par une conception un peu lente peut-être, mais sûre, par une intelligence droite et patiente ? »¹⁴.

In tegenstelling tot de vrij algemene appreciatie van de historische Vlaamse letterkunde, was er dus allerm minst een consensus over de positie van de recente Vlaamse literatuur. Ofschoon de argumenten van Baron en Devaux niet nieuw waren, was het debat intenser geworden naarmate de jaren 1840 vorderden. De erkenning van de Belgische staat in 1839 had de weg vrijgemaakt voor de verdere ontwikkeling van een moderne Vlaamse component binnen het Belgische geheel. Het Vlaamse literaire veld begon vorm te krijgen: de ontwikkeling van een eigen letterkundige productie met een eigen kritiek, de consecratie van de spelling, de verzoening van de generaties binnen het Vlaamsch Taelverbond, het verschijnen van het eerste Nederlandstalige dagblad *Vlaamsch België* en de taalkundige studies van Lebrocquy en Vandenhoven... Delepierres project als legitimering van dit proces betekent dus een duidelijke stellingname in dit debat. Hiermee volgt hij als Franstalige flamingant het spoor van de literatuurgeschiedenissen van Willems en Snellaert. Die behandelden evenwel nauwelijks de hedendaagse Vlaamse letterkunde, hetzij vanwege de datum van publicatie, hetzij vanwege een zekere terughoudendheid om nog levende, vaak jonge schrijvers een plaats te geven in de canon. Men kan zich evenwel afvragen of er op dat ogenblik een markt was voor een dergelijke publicatie. Het project liep dan ook op de klippen. In een brief aan Jules de Saint-Genois wijt Delepierre dit aan de onaantvaardbare financiële voorwaarden van de Belgische uitgevers¹⁵. Mogelijks zal ook het feit dat de Brusselse uitgever Jamar van plan was een Franstalige geschiedenis van de Vlaamse letterkunde geschreven door Snellaert uit te geven in zijn reeks "Bibliothèque Nationale" een rol gespeeld hebben.

Inmiddels slaagde Delepierre erin zich een naam te maken in Britse literaire kringen, onder meer in de entourage van de Britse uitgever Sir Charles Wentworth Dilke. Zowel Dilke als een aantal van de

14 Devaux, P., "De la langue flamande, son passé et son avenir, par Hubert Vandenhoven", *Revue Nationale*, 5 (1845) p. 59

15 Brief 30/06/1847 Octave Delepierre aan Jules de Saint-Genois, Universiteitsbibliotheek Gent hs. G. 18454¹⁶, gedeeltelijk uitgegeven bij Jacob, A., *Briefwisseling van, met en over Hendrik Conscience uit de jaren 1837 tot 1851*. Gent, 1913-1914, deel 2, p.287-288.

redacteuren van het door hem uitgegeven tijdschrift *The Athenaeum* waren graag geziene gasten op Delepierres literaire salon. Hierdoor kreeg Delepierre de kans om zijn project alsnog uit te voeren in een aangepaste vorm. Op 30 juni 1847 meldt hij de Saint-Genois dat hij zijn overzicht in stukken zou laten verschijnen in *The Athenaeum*¹⁶. Het opzet zou ook beperkt worden tot Nederlandstalige letterkunde geschreven in België. Achteraf zou hij de artikelenreeks gezamenlijk uitgeven bij een Britse uitgever en zelf vertalen naar het Frans als hij er de tijd voor vond.

Voor de selectie van de auteurs sprak hij in eerste instantie zijn persoonlijke kennissenkring aan: Hendrik Conscience, Johan Alfried De Laet, Jules de Saint-Genois. Daarnaast circuleren ook de namen van Prudens Van Duyse en Theodoor Van Ryswyck in de briefwisseling. De grote afwezigheid is Karel Ledeganck, wiens dood in 1847 nochtans een uitstekend aanknopingspunt bood voor een bijdrage¹⁷. Niet iedereen is even enthousiast over zijn initiatief. De Saint-Genois, bijvoorbeeld, weigert omdat hij bevreesd is voor aanvallen in de Belgische pers. Delepierre probeert hem over de streep te halen door te wijzen op het persoonlijk belang van zijn vriendendienst. Bovendien kan hij op die manier zijn land beter van dienst zijn¹⁸.

In het Athenaeum Indexing Project worden 18 bijdragen van Delepierre geïdentificeerd (zie bijlage). Een eerste groep van 8 bijdragen verscheen in de periode 1847-1849 en heeft voornamelijk betrekking op de Vlaamse letterkunde. In de zomer van 1847 verschijnen drie teksten over Hendrik Conscience (26/06/1847), Johan Alfried De Laet (14/08/1847) en Jan Frans Willems (18/09/1847) die duidelijk deel uitmaken van een gezamenlijke "series of sketches of Flemish literature". Dit project wordt vroegtijdig afgebroken. Wel recenseert hij in 1848 opnieuw werk van Conscience (*Hugo Van Craenhove* en *Lambrecht Hensmans*) samen met Felix Bogaerts' *Oude*

---

16 Ruim 20 jaar later zouden Emile de Laveleye en Paul Fredericq in hetzelfde *Athenaeum* de Vlaamse literatuur op een meer systematische manier presenteren, meer hierover bij: Demoor, M., "De Vlaamse literatuur op een blaadje gepresenteerd: Emiel de Laveleye en Paul Fredericq in 'The Athenaeum', 1871-1904", *Spiegel der letteren*, 36 (1994), afl. 2-3, pag. 211-220.

17 Dit zet hij recht in *A Sketch of the History of Flemish Literature*, waarin hij wel Ledeganck, maar niet De Laet vermeldt.

18 Brief 29/09/1847 Octave Delepierre aan Jules de Saint-Genois, Universiteitsbibliotheek Gent hs. G. 18454⁴⁹.

tyden. De postume uitgave van Willems' laatste deel van de *Oude Vlaemsche liederen* behandelt hij samen met Wackernagels editie van Luthers religieuze liederen. In 1849 ten slotte bespreekt hij Consciencés *Jacob Van Artevelde*. Een decennium later duikt hij opnieuw op. De stukken uit de periode 1860-1862 zijn vermoedelijk op vraag van de redactie geschreven. Ze zijn veel uiteenlopende van aard en doorkruisen de volledige Europese culturele ruimte.

Dat uitgerekend *The Athenaeum* de gastheer zou worden voor Delepierrés overzicht is geen toeval. Dit tijdschrift, gesticht in 1828 in de marge van de gelijknamige club, was wellicht het eerste Engelstalige multinationale tijdschrift¹⁹. Het blad richtte zich op de politieke en culturele elite in binnen- en buitenland. Het verscheen wekelijks, maar ten behoeve van de buitenlandse lezers werden de afleveringen ook maandelijks verscheept in een verzamelband. Hoewel er van meet af aan aandacht besteed werd aan het politieke, culturele en wetenschappelijke leven in het buitenland, was het vooral in de jaren 1830 onder de directie van Charles Wentworth Dilke dat het tijdschrift een internationale koers ging varen. Een imposant persoonlijk netwerk van buitenlandse correspondenten was verantwoordelijk voor nieuws en kritiek uit alle uithoeken van Europa. Delepierrés artikelenreeks kan beschouwd worden als een late uitloper van een reeks nationale literaire overzichten, o.a. over Spanje, Frankrijk, Duitsland en Amerika, die vanaf 1834 verschenen. Het feit dat bepaalde werken niet of nog niet in het Engels beschikbaar waren, werd opgevangen door lange samenvattingen of vertaalde fragmenten. De bijdragen waren vooral bedoeld om zelfstandig gelezen te worden door een publiek dat op de hoogte wou blijven. Deze welwillende, ietwat neerbuigende houding tegenover het buitenland is typerend voor het gematigde Whig progressivisme van het tijdschrift, dat streefde naar de emancipatie van de middenklasse.

De opname in *The Athenaeum* had meteen voor gevolg dat Delepierré zijn literair overzicht in een breder biografisch en politiek kader moest plaatsen. Hoewel hij het Belgische letterkundige leven van op een afstand was blijven volgen, beschikte hij over onvoldoende informatie om zijn artikels te stofferen. Aan de Saint-Genois

---

19 Zie Marchand, L. A., *The Athenaeum: A mirror of victorian culture*. Chappel Hill, 1941, vnl. p.45-52.

schrijft hij dat de Engelse artikels verschillen van de Belgische of de Franse. Hij verzoekt hem informatie door te sturen over zijn literaire leven, de beweegredenen waarom hij zijn Vlaamse werken geschreven had, op welke basis de onderwerpen gekozen waren en hoe ze ontvangen waren. Ook de politieke contextualisering van zijn literair-historisch overzicht is van belang om het imago van de Belgen bij te stellen. « Or il faut que je les échauffe un peu, ces messieurs les Anglais sur un sujet encore presque neuf pour eux, la littérature flamande moderne ».

Terra incognita:
het verwachtingspatroon van het Engelse publiek

De welwillende houding van *The Athenaeum* was een uitzondering in de vroege Victoriaanse tijd. Vaak – Brontës *Villette* was beslist geen alleenstaand geval – werd een negatief beeld van het Europese continent geschetst om er de eigen Britse identiteit in oppositie mee op te bouwen²⁰. In het beste geval stond men onverschillig tegenover de lage landen die vrij algemeen gekarakteriseerd werden door een praktische, utilitaristische ingesteldheid²¹. Net voor de Belgische revolutie merkt een recensent van Bowrings *Batavian Anthology* (1824) op: “The last thing for which we should have expected to be indebted to the land of tulips is poetry. It has produced painters, but the Flemish school, though high in art is poor in fancy.”²² In 1837 recenseert Delepierre *The Origin of Dutch* van Joseph Bosworth, een werk dat hij in 1840 naar het Frans zou vertalen²³. Daarin vinden we opnieuw het nationale stereotype terug, maar dan in positieve zin. Zo wordt Cats

---

20 Demoor, M., *The fields of Flanders : alles of bijna alles wat Engelse auteurs ooit schreven over Vlaanderen en België ... en waarom*. Roeselare, 2002.

21 Hugo Dyserinck haalt vergelijkbare uitspraken van Taine en anderen aan als een typische “mirage” voor Vlaanderen in “De Frans schrijvende Vlaamse auteurs van 1880 in de spiegel der Franse en Duitse literaire kritiek”, *Spiegel der letteren*, 6 (1964), p. 9-30. Voor de beeldende kunsten stelt Tom Verschaffel hetzelfde vast in “Een jury heeft geen reden van bestaan: Franse critici over Belgische kunst, 1831-1865”, *De negentiende Eeuw*, 30 (2006) 1, p. 19-34.

22 “Art.IX Batavian Anthology” *The Eclectic Review* (1824), p. 272 online beschikbaar via Google Books.

23 Delepierre, O., “The origin of Dutch”, *Messageur des Sciences et des Arts de Belgique*, 5 (1837), p. 267-272.

OLD FLANDERS;

OR,

POPULAR TRADITIONS AND LEGENDS OF BELGIUM.

BY

OCTAVE DELEPIERRE

ATTACHE TO THE BELGIAN EMBASSY, MEMBER OF THE
SOCIETY OF ANTIQUARIES IN LONDON, OF THE HISTO-
RICAL COMITY IN PARIS, OF THE ROYAL ARCHEOLOGICAL
SOCIETY IN BELGIUM, &c., &c., &c.

VO 1.

LONDON:

T. C. NEWBY, 72, MORTIMER ST., CAVENDISH Sq.

1845.

Titelpagina van Delepierres *Old Flanders* (1845)
(Brugge, *Openbare Bibliotheek, schenking Trübner*)

naar voren geschoven met de motivering dat zijn dichtwerk volks, praktisch en bruikbaar is. Ook wanneer België na de afscheuring van de Noordelijke Nederlanden apart beoordeeld wordt, blijft het beeld bestaan dat een gebrek aan intellectuele activiteit en verbeeldingskracht een inherente eigenschap is van de natie:

“We are so habituated to regard the Belgians as a purely practical people; to think of them as mere weavers or lace-makers; as carvers of wood or forgers of iron; – in a word, to identify them with manufacturers and mechanical arts; that we find it difficult to imagine them rising above the concerns of every-day life, and deserting its active and engrossing duties for the dreamy speculations of literature, especially the more imaginative departments.”²⁴

De eerste die vanuit de specifieke Belgische context aandacht vraagt voor de rijke cultuur van de jonge staat aan de overkant van het kanaal is Delepierre. In het voorwoord van zijn eerste Engelstalige publicatie *Old Flanders; or, Popular traditions and legends of Belgium* (Londen: Newby, augustus 1845) stelt hij dat de publicatie bedoeld is om de nieuwsgierigheid van het Engelse publiek op te wekken. Hiervoor grijpt hij gedeeltelijk terug op zijn eigen *Chroniques, traditions et légendes de l'ancienne histoire des Flandres*, in 1834 uitgegeven te Brugge en Rijsel. Daarin had hij reeds het Engelse model van de “Romances of History” gebruikt om er een groter publiek mee te bereiken: de geschiedenis onderwezen via een bloemlezing van korte, laagdrempelige novellen. Toch is *Old Flanders* meer dan een vertaling van het werk uit 1834. Slechts acht van de oorspronkelijke stukken komen voor in de Engelse versie, aangevuld met enkele stukken van latere datum. De beschrijving van de ceremonie van het Gulden Vlies is overgenomen uit de *Annales de la Société d'Emulation* van 1842. Zowel de legende van de waterput bij het Pandreitje als die van de schouw van het Brugse Vrije zijn afkomstig uit zijn *Album pittoresque de Bruges* (1837, 1840), hoewel hij bij de schouw opmerkt dat recent onderzoek de legende reeds weerlegd heeft. De basis waarop

---

24 [Russell, C.W.], “Flemish literature – Hendrik Conscience’s Tales”, *Dublin Review*, september 1846, p. 164 online beschikbaar via Google Books.

Delepierre de verhalen selecteert, is hun leesbaarheid voor een publiek zonder voorkennis. Bovendien worden een aantal van de stukken grondig bewerkt in de trant van Walter Scott. Er komen veel meer dialogen in voor en de actie wordt aangescherpt. Fictionele personages en verhaalmotieven uit de romanliteratuur worden geïntroduceerd en de noten vallen weg of worden minder geleerd geformuleerd. Het verhaal over de valse Boudewijn van Constantinopel groeit bijvoorbeeld uit van korte beschrijving van 13 bladzijden naar een 112 bladzijden tellende miniroman waarin tegenstrijdige overleveringen handig tegen elkaar uitgespeeld worden²⁵.

Zoals de ondertitel aangeeft, tracht *Old Flanders* het volledige Belgische grondgebied te bestrijken. Hiervoor werd het eigen materiaal uitgebreid met bestaande bewerkingen van legenden uit Gent, Maldegem, Zomergem, Vlissingen, Antwerpen (4), Maastricht en Hastière. Zo vinden we er de prozavertaling van Ledegancks *Burgslot van Zomergem* terug, die Delepierre in 1840 reeds voor *La Renaissance* naar het Frans vertaalde. Consciences "Godswraek" nam hij over uit *Phantazy* (1837), een bundel kortverhalen en gedichten, waar de auteur zelf inmiddels al afstand van genomen had. Mogelijks kreeg Delepierre de bundel ten geschenke bij het studiebezoek van 1838. "Herman de Schaliedekker"²⁶, De Laets bewerking van een Antwerpse legende is overgenomen uit *Vlaemsch België* van 1844. De ballade van het "Heerken van Maldegem"²⁷ vinden we terug in Willems' *Belgisch Museum* van 1838 met een voorwoord van Ledeganck. Verder herkennen we "Johan de bastaerd" van Karel Nys,

---

25 Dezelfde materie werd zeer afwijkend behandeld in o.m. Voisin en Serrure *Le livre de Baudoyne* (1836) en Jules de Saint-Genois *Faux Baudouin* (1840). Mogelijks is er een verband met de Brugse toneelbewerking die bij de Saint-Genois vermeld wordt (Dl. 2, p. 296). In 1840-1841 verschenen er een geromantiseerde versie van de feiten door Eduard Le Glay (Rijsel) en een studie van J. De Mersseman in de *Annales de la Société d'Emulation*.

26 De tekst verscheen oorspronkelijk als Franstalig feuilleton in *L'Emancipation* (1838). De Laet vertaalde het zelf voor het dagblad *Vlaemsch België* (1844). Een Duitse vertaling ervan verscheen in 1846 in *Die Sagen Belgiens* van Maria von Ploennies, een werk dat grote inhoudelijke verwantschap vertoont met *Old Flanders*.

27 De ballade van het "Heerken van Maldegem" is van de hand van Joost Frans De Hoon, vrederechter en geneesheer in Kaprijke en schoonvader van Karel Ledeganck. Zie M. Brys, M. Carlier en H. Vanacker *Belgisch Museum 1837-1846; Vaderlandsch Museum 1855-1863*. Gent, 1985. In de nalatenschap van Delepierre trof Trübner nog een overdruk aan van deze vertaling die elders zelfstandig

de watergeuzen in het zog van Moke en een Gents verhaal uit de entourage van Van Duyse of de Saint-Genois. Op die manier functioneert de bundel in zekere zin als een bloemlezing van de Vlaamse letterkunde uit de jaren 1830-1840. In *Het Taelverbond* waardeert De Laet het initiatief van Delepierre, maar hij betreurt het dat de oorspronkelijke auteurs niet vermeld worden²⁸. Wanneer Delepierre het jaar erop naar België komt, stuurt hij zijn dochter naar Antwerpen om de plooiën weer glad te strijken en de Vlaamse letterkundigen warm te maken voor de medewerking aan zijn literatuuroverzicht dat hij weer opgenomen heeft, zij het dat hij nu enkel de Vlaamse letterkunde zou behandelen.

The Eclectic Review reageert positief op *Old Flanders* “these pleasant, and useful volumes, written a little rashly perhaps in English by a foreigner.”²⁹ Stilistisch gezien wordt hij gesitueerd als een epigoon van Sir Walter Scott en de reeds door Delepierre vertaalde Thomas Colley Grattan. Vooral de grote aandacht die hij besteedt aan de couleur locale wordt sterk geapprecieerd: “the picturesque at its true value”. Het negentiende-eeuwse nationale landschap is dan ook nadrukkelijk aanwezig in de bundel in de vorm van stadsbeschrijvingen, monumenten, kastelen en natuurbeschrijvingen. Zoals hij in het voorwoord aangeeft, tracht Delepierre – zelf een ervaren gids en de auteur van verscheidene toeristische guides – in *Old Flanders* de brug te slaan tussen de opkomende antiquarische reisindustrie en de meer cultuurnationalistisch geïnspireerde verhalende letterkunde. Het vertelstandpunt is dat van de autochtone gids die verduidelijkt hoe de eigentijdse geografie samenhangt met de nationale geschiedenis, oscillerend tussen de gebruiken, gebeurtenissen en legenden uit het verleden en projecties naar een noodzakelijke nationale toekomst. Verderop in de bundel – na de beschrijving van de gebeurtenissen uit 1302 – geeft hij aan dat de kennis van andere volkeren nog een breder belang dient (p.285-286):

---

verschenen was. N[icolas] T[rübner], *Joseph-Octave Delepierre: In Memoriam, for friends only*. Edinburg-London, 1881, p. 60.

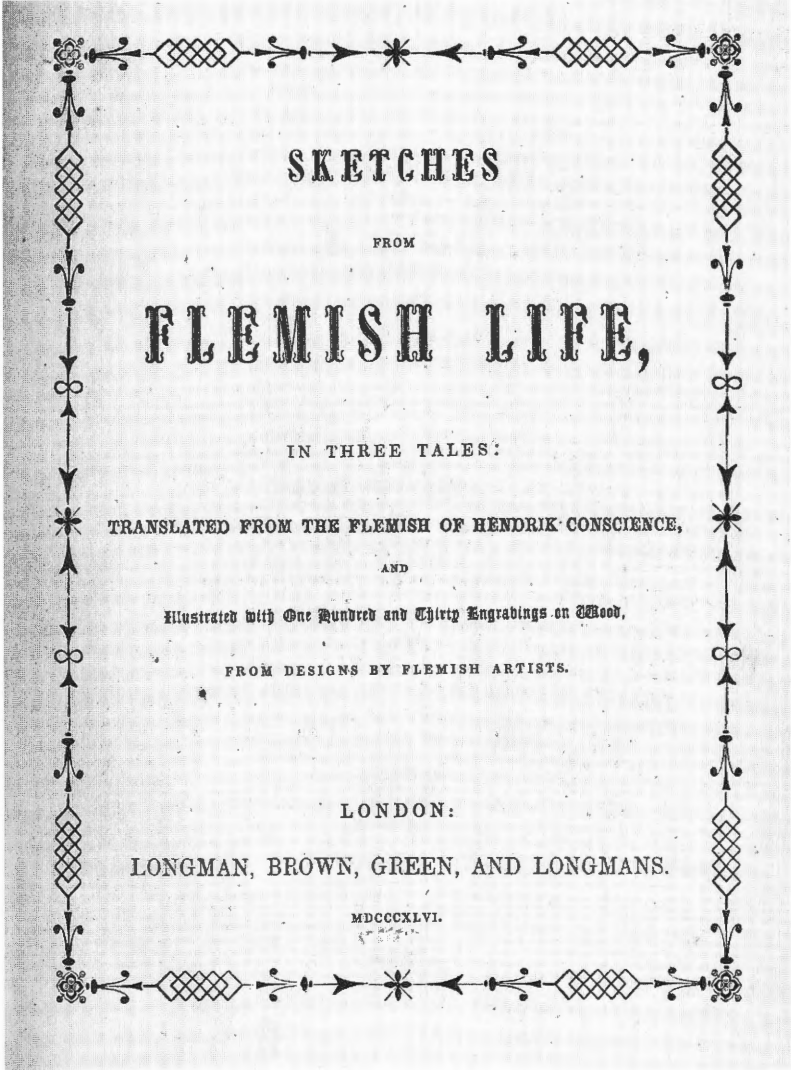
28 *Het Taelverbond* II (1846), p. 103.

29 “Art. VIII The history and literature of Flanders, Old Flanders, or Popular Traditions and Legends of Belgium. By Octave Dele Pierre.”, *The Eclectic Review*, (1846) p. 353-362 online beschikbaar via Google Books.

“But on a not very far distant horizon of events
may be seen the flag of universal concord!
The wide propagation of knowledge,
promises fair a time,
when the enlightened world shall struggle
no more for any ascendancy
but that of knowledge and wisdom,
and the cry of the wounded
shall cease among Christians.”

Op die manier krijgen de verhalen een politieke duiding. Zich nadrukkelijk positionerend als attaché aan de Belgische ambassade wil hij dan ook, in de lijn van zijn dagtaak, aan het buitenland bewijzen dat België niet zomaar het gevolg is van een politieke beslissing en ondanks haar beperkte omvang wel degelijk over voldoende cultureel kapitaal en uitstraling beschikte om haar bestaan te rechtvaardigen. “Few countries offer a richer harvest to the imagination” (p.ii-iii) De typische “Belgian valour” (p.iv) loopt als een rode draad doorheen de verhalen, of het nu gaat om de centrale rol die de Belgen avant la lettre speelden in de kruistochten of als kampioenen van vrijheidslievendheid en opstandigheid tegen de diverse vreemde bezetters. De recensent van *The Eclectic Review*, die bijzonder vertrouwd is met de Frans-Vlaamse situatie, ziet er een sympathieke vertegenwoordiger in van één van die in de geest van de romantiek heroplevende kleinere literaturen in Europa. In dit kader wijst hij op de grote rol die het gewone volk speelt in de Vlaamse geschiedenis, zodat de nationale helden evenzeer bij de kunstenaars, de handelaars en ambachtslieden te vinden zijn als bij de adel. Aansluitend bij Delepierres verzuchting over een geweldloze toekomst ziet hij een nieuwe rol weggelegd voor de Belgische natie. De grote rijkdom en werkkraft van het volk, gekoppeld aan de neutraliteit en centrale ligging van de staat geeft haar enorme groeikansen in een moderne Europese economie, die aan het veranderen is als gevolg van de “wonders of modern powers of locomotion”.

Die “eurozone” vormt het kader voor de Engelse receptie van Conscience, in de daarop volgende decennia nagenoeg het enige literaire Belgische exportproduct op de Angelsaksische markt. Reeds

SKETCHES

FROM

FLEMISH LIFE,

IN THREE TALES:

TRANSLATED FROM THE FLEMISH OF HENDRIK CONSCIENCE,

AND

Illustrated with One Hundred and Thirty Engravings on Wood,

FROM DESIGNS BY FLEMISH ARTISTS.

LONDON:

LONGMAN, BROWN, GREEN, AND LONGMANS.

MDCCCLXVI.

Nicolas Trübner introduceert het werk van Hendrik Conscience
bij het Engelse publiek
(Brugge, privéverzameling)

enkele maanden na de Duitse uitgave van drie novellen door Melchior Von Diepenbrock onder de titel *Flämisches Stilleben*, verschijnen in december 1845 de *Sketches from Flemish Life in three tales* bij Longman, Brown, Green and Longmans van de hand van hun medewerker Nicolas Trübner. Afkomstig uit Heidelberg was de toekomstige schoonzoon van Delepierre in 1843 ingegaan op de uitnodiging van William Longman om voor de Londense uitgeverij te gaan werken. Het lijkt erg aannemelijk dat Delepierre en Trübner, die beiden hun werkplaats hadden in Paternoster Row, in 1845 reeds contact hadden met elkaar. In elk geval refereert Delepierre in *The Athenaeum* verschillende keren naar het initiatief van Trübner. Trübners vertaling was meer dan een eenmalige bevestiging. In 1846 vertaalde hij "A visit to Wappers" een fragment uit Luise von Ploennies' *Reise-erinnerungen aus Belgien*, wat erop lijkt wijzen dat hij contacten had met Vlaamsgezinde kringen in Duitsland³⁰. In 1846 doet ook het gerucht de ronde dat hij voor de uitgeverij Longman zou werken aan Engelse vertalingen van Consciences *De Leeuw van Vlaenderen* en *Hugo Van Craenhove*, maar deze zijn niet verschenen.³¹

In de *Sketches from Flemish life* zijn vertalingen opgenomen van *Siska van Roosemael*, *Hoe men schilder wordt* en *Wat eene moeder lyden kan*. Het is zeer aantrekkelijk uitgegeven, geïllustreerd met 130 houtsneden uit de Buschmann uitgave en voorzien van een uitvoerig voorwoord van de vertaler. Daarin situeert hij de figuur van Hendrik Conscience. Hiervoor baseert hij zich op de inleiding van Von Diepenbrock en een essay van Snellaert in de *Allgemeine Augsburger Zeitung*. Wat vooral opvalt, is de anti-Franse houding. Conscience "bears a glowing hatred to the French refinement and language which have kept his beloved country in disgraceful subserviency and mental bondage" (p.x). Hij wordt dan ook vooral geportretteerd als een schrijver voor het volk met als voornaamste kwaliteiten zijn eenvoudige en oprechte stijl, zijn beschrijvende kracht, en zijn inzicht in het gevoelsleven van de mensen. Hierdoor kan hij volgens de vertaler ook een buitenlands publiek aanspreken, in het bijzonder het Engelse volk, dat een grote verwantschap vertoont met de Vlamingen :

30 *De Broederhand*, 2 (1846) 1, p. 43.

31 O.m. in *Het Taelverbond* 1846, p. 262 en *Het Handelsblad* 24/10/1846 Zie Jacob, A., *Briefwisseling*, dl. 1, p. 172 en 220.

“The author incalculates principles which have always found an echo in English hearts; he advocates the doctrines of pure religion, he develops the natural affections of the heart, he rewards virtue and unmasking vice, he praises industry and scorns idleness; and with safety it may be asserted, that it is to her full appreciation of these qualities that England is indebted for the high moral and political position she holds among the nations of the earth.” (p. XV-XVI)

Ook door de pers wordt de universele aantrekkingskracht van Conscience's werk onderschreven. Hij wordt er geassocieerd met vrouwelijke auteurs als de Engelse Miss Edgeworth, de Franse Madame Guizot en de Zweedse Miss Bremer, die deel uitmaken van een symbolische ruimte die de nationale grenzen overstijgt³². De *Sketches from Flemish life* worden ondergebracht in de markt voor sentimentele fictie die in het zog van Richardsons *Pamela* ontstaan was. Die had als doelgroep een transnationale gemeenschap van nieuwe consumenten uit de middenklasse, verbonden door leesplezier en gedeelde tranen voor het universele drama van het menselijke hart. Omdat in deze teksten het individuele streven naar geluk, deugd en persoonlijke vrijheid geconfronteerd wordt met de externe eisen van de sociale of familiale context, is dit meteen ook het kanaal bij uitstek waarlangs burgerlijke liberaal-democratische codes opgebouwd worden over de landsgrenzen heen. De *Sketches* worden dan ook door Longman aangeprezen met sentimentele en opvoedkundige verkoopargumenten: “A sort of wonderful stranger from a terra incognita” “one of the sweetest and most truly excellent lessons we ever read”, “will draw tears from many an eye”, “individual and instructive”³³. De *Dublin Review* kwalificeert het werk in een uitgebreide en zeer gunstige recensie als “light reading” in het genre van “Domestic Novel”, whose interest scarcely extends beyond the quiet circle of the home

---

32 Vergelijk M. Cohen en C. Dever (ed.), *The Literary Channel: The Inter-National Invention of the Novel*. Princeton, 2001.

33 “New Works and new titles to Messrs. Longman and co's catalogue”, uitgeverscatalogus gevoegd bij Sewell, E.M., *Amy Herbert*. Londen, 1846, p. 6 en New Works and new editions printed for Messrs. Longman and co” uitgeverscatalogus gevoegd bij Haydon, B.R., *Lectures on Painting and Design*. Londen 1846, beiden online beschikbaar via Google Books.

fireside". Dit soort romans hebben een grote opvoedkundige en praktische waarde. Van een dergelijke omschrijving naar jeugdliteratuur is slechts een kleine stap. *Brittania* vergelijkt ze met het werk van de populaire jeugdschrijfster Mary Howitt en omschrijft ze als goed uitgevoerde jeugdliteratuur die evenzeer door volwassenen gesmaakt kan worden³⁴. Ook de Amerikaanse editie van Trübners vertaling uit 1849³⁵ is bedoeld voor de jeugd. De licht bewerkte verhalen worden verdeeld over drie kortere volumes en verschijnen in de reeks *Dunigan's Home Library*, "a series of neatly executed little volumes to furnish Catholics with useful and attractive reading". De vormgeving en de illustraties, die gekopieerd werden van de Engelse editie, maken opnieuw een inherent deel uit van het pakket dat aan de lezer aangeboden wordt. De uitgave en de doelgroep van de reeks zijn dan ook zeer vergelijkbaar met Buschmanns *Nederduitse Kunstbibliotheek voor lezende huisgezinnen*, waarin *Siska van Roosemael* oorspronkelijk verscheen. Het concept slaat aan. Al gauw vinden we Conscience in Engelstalige en Franstalige edities terug in Amerikaanse uitleenbibliotheken. Ook Delepierre staft Consciences populariteit in zijn *History of Flemish Literature* met het feit dat hij opgenomen is in Franse en Britse treinbibliotheken. Tegelijk betekent dit dat de Vlaamse letterkunde, zoals José Lambert reeds aangaf voor de receptie in Frankrijk³⁶, ook in het Angelsaksische taalgebied in de lagere regionen van de literatuur lijkt te blijven hangen. Als Delepierre in zijn *History of Flemish Literature* (1860) Consciences populariteit staft met het feit dat hij opgenomen is in Franse en Britse treinbibliotheken, dan heeft deze uitstraling een scherp randje. Conscience, in Vlaanderen een eersterangsauteur, komt terecht in de consumptieliteratuur en de jeugdliteratuur³⁷. Bij het importeren wordt de esthetische functie van

34 Geciteerd in bovenvermelde uitgeverscatalogus.

35 Conscience, H., *Tales of Flemish life*. New York, Edward Dunigan & Brother, 1849. Het werk is uitgegeven door Anne Charlotte Lynch, die in haar *Handbook of Universal Literature* (1860) voor de recente Vlaamse letterkunde enkel Conscience en De Laet opneemt, de auteurs die door Delepierre in *The Athenaeum* besproken waren. Online beschikbaar via project Gutenberg.

36 Lambert, J., "De verspreiding van Nederlandse literatuur in Frankrijk: enkele beschouwingen", *Ons Erfdeel*, 23 (1980), p. 74-86, online beschikbaar via DBNL.

37 *De Broederhand* I (1845) 1, p. 21 betreurt het dat Conscience uitgerekend met zijn "kleine novelletjes" in het buitenland bekend raakt: "Men ga in eene gallery en sie daer eerst eenen Rubens, dan eenigen dosynen van Genreschilders. Dese

het werk afgezwakt ten voordele van de ontspannende en de opvoedende, niet toevallig rollen die beter aansluiten bij het stereotype beeld van de utilitair ingestelde Belgen. De Schotse uitgever Constable die in 1854 *Conscience's Tales of Flemish Life* uitgeeft in zijn *Miscellany of foreign literature* tracht dit op te vangen door de verhalen van Conscience in te passen in de overgang naar de landelijke en realistische verhalen van Dickens, Andersen en Auerbach. Hij prijst hem dan ook aan als de Vlaamse Dickens. Het is typerend dat zowel Trübner als Constable trachten aansluiting te vinden bij Dickens door hem een presentexemplaar te sturen van hun vertaling.³⁸

Het nationale aspect wordt heel wisselend ontvangen. Het katholieke *Dublin Review*³⁹ situeert Conscience passend in de Vlaamse nationale heropleving als schepper van “a national school of fiction” en wijst op de analogie met de Ierse situatie met de verzuchting dat de Ierse Conscience gauw moge opstaan. De meeste Engelse critici hebben het echter moeilijk met de anti-Franse inslag. *Chambers Edinburgh Journal*⁴⁰ omschrijft het als “a curious if not melancholy revelation of patriotic feeling” en vindt dat België ondanks haar politieke onafhankelijkheid sociaal deel uitmaakt van Frankrijk. Ook *The Athenaeum*⁴¹ heeft het er moeilijk mee en verwijst naar de tegenstrijdigheid met de Franse stijl van de illustraties. *Douglas Jerrold's Shilling magazine*⁴² vindt het “a trifle too national” en suggereert dat het voor onschuldige genoegens als leesplezier wijzer zou zijn om zich aan te sluiten bij het grote buurland, aangezien het weinig waarschijnlijk lijkt dat de Vlamingen hun individualiteit als natie of als ras zullen behouden. In de Amerikaanse editie wordt het negatieve “frenchified” systematisch vervangen door “fashionable”.

---

laetsten sullen veel aentreckelyks voor ons hebben, dit loochenen wy niet, maer met welkens vreugde keeren wy later terug tot onsen Rubens (...) Een sulken Rubens is Conscience's Leeuw.” Online beschikbaar via NedWeb.

38 House, M., Storey, G. (ed.) *The Letters of Charles Dickens: The Pilgrim Edition*. Oxford, 1965-1993. Volume 4: 1844-1846 p. 465, en vol. 7: 1853-1855, p. 502.

39 [Russell, C.W.] “Flemish literature – Hendrik Conscience's Tales”, *Dublin Review*, september 1846, p.164 online beschikbaar via Google Books.

40 “Sketches from Flemish Life”, *Chambers Edinburgh Journal*, (1846) p. 133-136.

41 [Chorley, H.F.], “Sketches from Flemish Life”, *The Athenaeum*, 950 (1846), p.37-38.

42 “Sketches from the flemish Life”, *Douglas Jerrold's Shilling magazine*, 3 (1846) p. 185 online beschikbaar via Google Books.

Samengevat kunnen we met Ludo Simons⁴³ stellen dat er twee factoren zijn die de ontvangst van de Vlaamse letterkunde en Conscience in het bijzonder beïnvloeden. Enerzijds is er een interesse voor de geschiedenis en emancipatie van één van die kleinere Europese culturen. Anderzijds is er een aanknopingspunt met een nieuw lezerspubliek op zoek naar vervoering en opvoeding. In beide gevallen zijn de esthetische verwachtingen ondergeschikt. De receptie en de interpretatie van de Vlaamse letteren worden bepaald door het nationale stereotype beeld met al voornaamste kenmerken een volksverbonden realisme en een technisch vaardige uitvoering van bestaande literaire modellen. Delepierres artikelenreeks in *The Athenaeum* situeert zich anderhalf jaar na het verschijnen van Trübners uitgave. Inspelend op het relatieve succes van de Consciencevertaling is het zijn intentie de Vlaamse letterkunde op een meer systematische manier aan het Engelse publiek voor te stellen. Op welke manier pakt hij dit aan?

Delepierres artikelenreeks in "The Athenaeum" nader bekeken

Hoewel hij naar de vorm het Engelse vertelstandpunt inneemt, volgt hij niet het spoor van de Engelse recensenten. We vinden er dan ook geen vergelijking met Dickens of Walter Scott in terug, maar wel een betoog over de eigenheid van een specifieke en originele Vlaams-Belgische literatuur als gesloten systeem los van vreemde invloeden. Voor Delepierre is de letterkunde geen autonome activiteit, maar een manifestatie van de "native powers", elders omschreven als "the genius of the people", "the Belgic mind" of "the innate intellectual resources of the people". De begrippen Vlaams en Belgisch worden hierbij zonder groot onderscheid door elkaar gebruikt, omdat voor Delepierre de Vlaamse cultuur de basis vormt voor de Belgische. De specifieke biografische gegevens die Conscience over zichzelf en De Laet meedeelt, worden in dit collectieve referentiekader ingepast en desnoods aangepast. De manier waarop hij de nationale identiteit verwoordt, grijpt terug naar Herders concept van de volksgeest, zoals het ook door Willems gehanteerd werd: een set van kenmerken die een

43 Simons, L., "Hij leerde zijn volk lezen'. Conscience: een groot schrijver of een mythe?" in: Wauters, K. (red.), *Verhalen voor Vlaanderen : aspecten van het Vlaamse fictionele proza tot aan de Tweede Wereldoorlog*. Kapellen, 1997, vnl. p. 26-29.

groep mensen verbindt tot een originele culturele gemeenschap, tevens een scheppende oerkracht die zich organisch ontwikkelt in de loop van de geschiedenis.

“These [publications] bear the stamp of mind and genius in every lineament. They are imprinted with the energy, simplicity, and power of the Flemish character. Not light and evanescent in nature – not got up for a present purpose or written under the impression of a momentary impulse – they take on the contrary a firm hold of the mind...”

Net als in Trübners voorwoord vormen authenticiteit en soberheid de basis voor een sterke affiniteit met de Engelse letterkunde, al benadrukt hij meer de rationele, intellectuele kwaliteiten over de sentimentele. Ook het kenmerk vitaliteit of kracht komt opvallend veel terug. De territoriale beperktheid wordt ruimschoots gecompenseerd door de grote creativiteit en werkkraft. Het is dan ook geen verrassing dat er in de Vlaamse provincies 3 keer zoveel literaire publicaties verschijnen als in een gelijkaardig grondgebied in Frankrijk of Engeland. De Vlaamse letterkunde is dan ook uitgegroeid tot een volwaardige letterkunde waarin alle genres vertegenwoordigd zijn. De typische nationale kenmerken, waarrond Delepierre zijn betoog opbouwt, vallen dus samen met het stereotype beeld van de Belgen dat we hierboven beschreven hebben. Maar in plaats van ze te weerleggen, tracht hij ze te activeren in een positieve context en te linken aan het zelfbeeld van de Engelsen.

Dezelfde werkkraft vinden we terug in de beschrijving van Conscience, “a man of fertile genius and indefatigable industry”. De biografische gegevens zijn gebaseerd op wat Conscience hem doorstuurde⁴⁴. Uit de vergelijking van brief en artikel blijkt duidelijk hoe Delepierre het levensverhaal en het oeuvre van Hendrik Conscience verbindt met het nationale verhaal. De bespreking concentreert zich bijgevolg rond nationale psychologische kenmerken als eenvoud, gevoel en eerlijkheid. Vooreerst een eenvoudige vloeiende verhaallijn.

---

44 Brief 16/07/1846 Hendrik Conscience aan Octave Delepierre, AMVC-Letterenhuis, gepubliceerd in Degroote G., “Onuitgegeven en weinig gekende brieven”, p.155-161.

Toch zijn er voldoende levendige beschrijvingen en spannende scènes zoals bij de Guldensporenslag. Originaliteit, gevoel en verbeelding zijn beperkt aanwezig, maar niet teveel, want dat zou hem in het vaarwater brengen van de Franse literatuur. Hoewel Conscience Delepierre in 1838 toevertrouwd had dat het niet zozeer op de historische accuraatheid aankwam, maar wel op de mogelijkheid ervan⁴⁵ wordt hij ten slotte beschreven als onvermoeibaar in zijn opzoekingen en bekend om zijn objectiviteit en liefde voor de waarheid. Ook zijn zijn taalgebruik en stijl aangepast aan de diverse personages of tijdsomstandigheden die hij behandelt. Het zijn deze kwaliteiten die ervoor verantwoordelijk zijn dat Conscience's talenten ook in het buitenland erkend werden, een extern waardeargument. Op dit punt overdrijft Delepierre ten opzichte van de doorgestuurde gegevens, door te stellen dat Conscience's eerste werken quasi onmiddellijk in het Duits en het Frans vertaald werden.

Ook Johan Alfried De Laet beantwoordt aan "a peculiar type of character in the Flemish author". Hij wordt met name naar voren geschoven als journalist van het eerste Nederlandstalige dagblad *Vlaemsch België* en als schrijver van *De Vlaemsche Beweging*, een antwoord op het reeds vermelde artikel van Paul Devaux in de *Revue Nationale* waarin De Laet de emancipatie van de Vlamingen kadert in een modern concept van de receptieve middenstaat. Op literair vlak worden niet zijn voor die periode opmerkelijke sonnetten of zijn historische verhalen, maar wel de novelle *Het lot* benadrukt, niet toevallig een zedenschets. Bovendien draait Delepierre het feit dat De Laet zijn eigen Franstalige novellen uit *L'Emancipation* naar het Nederlands vertaalde gewoonweg om: "Many of his Flemish stories were translated into French." Het geeft meteen de beperkingen aan van zijn concept, waarin de individualiteit van de auteurs en de authenticiteit van de gegevens ondergeschikt worden aan het collectieve nationale verhaal. In zijn stuk over De Laet komt Delepierre even in ademnood. De Laet was zelf karig met biografische informatie geweest⁴⁶. Bovendien had hij niet dezelfde buitenlandse uitstraling

---

45 Jacob, A., *Briefwisseling*, p. 7.

46 Brief 29/07/1846 Hendrik Conscience aan Octave Delepierre, AMVC-Letterenhuis, gepubliceerd in Degroote G., "Onuitgegeven en weinig gekende brieven", p. 168-170.

als Conscience en was zijn werk niet in het Engels vertaald. Geïnspireerd door De Laets essay *De Vlaemische Beweging* besteedt hij het grootste gedeelte van het artikel aan een overzicht van de nationale geschiedenis. Door de continuïteit met een gezamenlijk verleden te benadrukken, wordt de omwenteling ontdaan van haar revolutionaire, toevallige karakter. Ze wordt verbeeld als een noodzakelijke stap in de natuurlijke ontwikkeling van het volk. "Is it not in the nature of its previous manifestations then, that a nation which a few centuries since stood at the head of European learning should arouse itself from its compelled slumbers – and, fired by the recollection of its past fame, again seek to join the ranks of intellectual freedom and renown?". Conscience, De Laet en co zijn de erfgenamen van een rijke cultuur, van Van Maerlant of de *Reinaert* en de *Oude Vlaemische liederen* uitgegeven door Willems, werken die stuk voor stuk dezelfde nationale waarden van eenvoud, directheid, kracht en gevoel vertolken: "a direct and forcible appeal to the most obvious and prominent principles and passions of human nature". Onbegrip voor het volkskarakter vanwege Filips II en zijn opvolgers leidden tot verval totdat de natie intellectueel dood was. Het probleem van de kwaliteit dat de Engelsen beschouwden als een permanente eigenschap inherent aan de stereotype Belgen, beschrijft Delepierre als een (omkeerbare) fase in de historische ontwikkeling van het volk. Na de revolutie schiep het bestuur de voorwaarden voor de nationale heropleving: "The new legislative government has fully demonstrated that the genius of the people requires only favourable circumstances to develop itself with energy and credit." In dit kader wordt Delepierres vriend Sylvain Van de Weyer vernoemd die het initiatief nam om De Laet en Conscience in 1845 aan te stellen als Professeurs Agrégés aan de Gentse Universiteit.

Ook de Vlaamse taal vormt een rode draad doorheen de geschiedenis van België. Zelfs na 600 jaar zijn de woordenschat en grammatica grotendeels ongewijzigd gebleven⁴⁷. Delepierre bevestigt bovendien het homogene karakter van de natie door het Vlaams voor

---

47 Hetzelfde argument komt terug in Delepierres *A sketch of the History of Flemish Literature* (1860), waar hij een keure uit 1299 citeert die nog perfect leesbaar is voor de negentiende-eeuwse Vlaming.

te stellen als de (enige) grondeigen taal van het land⁴⁸. "The Belgian people feel daily more and more that, although the French language is equally with their own a literary instrument to them, it is the bounden duty of a nation that understands its own interests and honour to encourage writers who maintain and extend the primitive language of the country. This proves a strong and powerful bond of nationality." Hoewel hij het Frans beschouwt als een vreemd element binnen de Belgische staat, laat hij tegelijk de deur open voor het Frans als cultuurtaal. Op die manier weet Delepierre de interne conflicten meestal in een zekere vaagheid weg te moffelen, maar dat lukt niet altijd. Opmerkelijk zijn dan ook de haast militaire termen waarin de schrijvers beschreven staan. Wordt Conscience vooral een slachtofferrol toebedeeld, dan luidt het bij Willems "He died, like a valiant warrior in the breach". Ook De Laet moet herhaaldelijk in het harnas tegen de furieuze aanvallen van "foreign writers in Belgium", al blijkt ook de Brugse Franstalige parlementair Paul Devaux onder deze categorie te vallen.

Het is duidelijk dat hoewel Delepierre naar de vorm het Britse vertelstandpunt inneemt, het gehanteerde referentiekader grotendeels samenvalt met dat van zijn Belgische collega's. Zijn artikelenreeks volgt dan ook het programma dat hij reeds in zijn recensie van Bosworth had omschreven:

"Enfin la Belgique et sa langue commencent à être regardées à l'étranger comme un peu plus dignes d'attirer l'attention, grâce aux efforts constants de nos littérateurs, qui ont senti que la nationalité ne s'acquiert et ne se constitue pas seulement par des traités, mais encore par un sentiment d'unité qu'il faut tâcher d'inculquer dans les masses, en répandant la connaissance de ce que nous avons été, et par conséquent de ce que nous pouvons devenir encore."⁴⁹

---

48 Eenzelfde standpunt had Delepierre in 1837 en 1840 reeds ingenomen bij zijn recensie en vertaling van *The origin of the Dutch language* van J. Bosworth. (zie Spinoy, E., "De samenwerking").

49 Delepierre, O., "The origin of Dutch", p. 267.

Met andere woorden, Delepierre definieert zijn rol niet enkel als het representeren van een op zichzelf bestaande nationaliteit. Hij beschrijft hem als een culturele praktijk waardoor de natie als verbeelde gemeenschap geconstrueerd wordt. Dezelfde strategieën past hij toe om het bestaan van de Vlaamse letterkunde als exponent van de jonge Belgische natie voor de buitenlandse opinie te legitimeren. Hij creëert “un sentiment d’unité” door de specificiteit van het volk (meestal in oppositie tot de Franse cultuur) te omschrijven en door de continuïteit met het glorieuze nationale verleden en de cohesie binnen de Belgische staat te benadrukken⁵⁰. Net als Conscience of David stelt hij de Vlaamse taal en cultuur voor als de oorsprong en de verbindende factor voor de Belgische nationaliteit. Gezien de buitenlandse context legt hij wel andere klemtonen in zijn verhaal. Om het imago van de Belgische literatuur naar het buitenland te versterken, tracht hij meer de esthetische kwaliteiten van de schrijvers in de verf te zetten ten nadele van de didactische functie van de letterkunde. Ook de rol van de (katholieke) godsdienst als basis voor de nationale cohesie vinden we er begrijpelijkerwijs minder terug.

De impact van de artikelenreeks

Men kan niet omheen de grote betekenis die Delepierres artikelenreeks in een prestigieus tijdschrift als *The Athenaeum* voor de promotie van de Vlaamse letterkunde in het buitenland moet gehad hebben. Niet alleen bereikte hij hiermee rechtstreeks een Engels en internationaal lezerspubliek, maar het artikel vormde ook het uitgangspunt voor de receptie van Conscience in andere Europese landen. Met enige trots meldt Delepierre in 1849 dat zijn Conscience-biografie aan de basis lag van het artikel van de gezaghebbende Franse criticus Saint-René Taillandier in de *Revue des Deux Mondes* “De la Renaissance flamande en Belgique. Le Romancier de la Flandre: Hendrik Conscience”(1849)” op een ogenblik dat de eerste Franse vertaling – niet toevallig een vertaling van *Siska van Roosemael* – later dat jaar nog moest verschijnen. Ook in het Duitse taalgebied werd Delepierres artikel overgenomen. In beide gevallen

---

50 Tollebeek, J., “Historical representation and the nation-state in romantic Belgium (1830-1850)”, *Journal of the history of ideas*, 59 (1998) 2, p. 329-353.

was Conscience zelf hiervoor verantwoordelijk. Zo stuurde hij de biografie door naar Carl Lorck voor opname in het pangermaanse weekblad *Nordischer Telegraph*, met de vraag om de tekst niet al te letterlijk over te nemen en zeker *The Athenaeum* te vermelden.⁵¹

Conscience was er zich heel goed bewust van dat zijn buitenlandse reputatie verbonden was met de binnenlandse institutionalisering van de Vlaamse letterkunde in het algemeen en zijn figuur als nationaal schrijver in het bijzonder. In Vlaanderen ging het Conscience-artikel dan ook niet onopgemerkt voorbij. Door de groep rond Pieter Frans Van Kerckhoven werd hem verweten zijn reputatie te regisseren. Omdat hij daarbij de verkeerde esthetische en ideologische keuzes zou maken, vond men dat hij de collectieve identiteit, waaraan hij zijn schrijverschap verbonden had, op een verkeerde manier gestalte gaf. Ook Delepierres artikel werd in de polemieken betrokken. Op 29 juli 1847 schrijft Conscience hem dat zijn vijanden er een exemplaar van te pakken gekregen hebben en zich aan het werk gezet hebben om er een alternatieve versie van te maken. Kort daarop vertaalde Jules de Saint-Genois het *Athenaeum*-artikel naar het Nederlands voor *De Eendragt*.⁵² Zoals Conscience zelf reeds aangaf in zijn brief aan Delepierre kan het beschouwd worden als de voorloper van een reeks autobiografische werken als *De geschiedenis myner jeugd*, waarin Conscience het imago opbouwt van een onbeïnvloede, naïeve schrijver, die natuurgetrouw en vanuit het hart schreef. Net zoals in de artikelenreeks van Delepierre verdwijnen de individuele schrijver, het schrijfproces, de fictie in een gesloten verhaal van collectiviteit, authenticiteit en organische groei. Conscience en Delepierre vonden elkaar in een gezamenlijk beeld van de Vlaamse letteren: "simple as the soil from which they grew"⁵³.

51 Aan dezelfde Carl Lorck raadt hij aan *de Loteling* te vertalen. «Je me suis déjà aperçu que ces contes, qui caractérisent la vie Flamande et sont écrits dans un style naïf, ont plus de succès en Allemagne que des ouvrages de littérature ordinaire» Brief 7/12/1849 Hendrik Conscience aan Carl Lorck, geciteerd naar Degroote, G., "Onuitgegeven en weinig gekende brieven", p. 191-192.

52 De Saint-Genois, J., "De Vlaamse letterkunde en Hendrik Conscience", *De Eendragt*, 2 (1847-1848), p. 30, p. 34 en p. 42.

53 Voorwoord van Conscience bij de *Tales of Flemish Life*. Edinburgh, Constable & Co, 1854.

- Flemish literature: The Year of Wonders – Frances of Roosemael –
Literary Evenings 1026 (June 26,1847) p. 668-669
- Flemish literature: The Crusader – The House of Wesembeke –
The Polar Star – Destiny 1033 (August 14,1847) p. 861-862
- Flemish literature: Old Flemish Songs 1038 (September 18,1847)
p. 979-980
- The Belgian Travellers from the Thirteenth to the Seventeenth
Century 1045 (November 6,1847) p. 1145-1146
- Adventures of the Count Hugo Von Craenhove – Lambrecht
Hensmans – The Olden Times 1079 (July 1,1848) p. 647
- Martin Luther's Religious Songs 1090 (September 16,1848) p. 925
- Jacob van Artevelde 1146 (October 13,1849) p. 1037
- The True Chronicles made and kept of old by Jehan le Bel, Canon
of St. Lambert, in Liege 1202 (November 9,1850) p. 1159
- History of the Press in France 1717 (September 22,1860)
p. 380-381
- History of the Press in France. Volume VI 1720 (October 13,1860)
p. 481
- History of Attila and his Successors 1722 (October 27,1860) p. 550
- The Prince de Ligne's Works 1724 (November 10,1860) p. 628
- The Two Young Literary Ladies 1731 (December 29,1860)
p. 904-905
- Secret and Anecdotal History of Italy 1736 (February 2,1861)
p. 152
- The English, London, and England 1738 (February 16,1861)
p. 223
- Political and Literary History of the Jews of Spain 1752 (May 25,
1861) p. 960
- History of the Commerce and Navy of Belgium 1768 (September
14, 1861) p. 340
- Arne 1800 (April 26,1862) p. 561-562

---

54 Bron: The Athenaeum Indexing Project.

Boekbesprekingen

Jacoba VAN LEEUWEN, *De Vlaamse wetsvernieuwing. Een onderzoek naar de jaarlijkse keuze en aanstelling van het stadsbestuur in Gent, Brugge en Ieper in de Middeleeuwen.* – Brussel: Paleis der Academiën, 2004. – 297 p. (*Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten*, nieuwe reeks, nr. 15).

Het werk van mevrouw Van Leeuwen is een bijzonder geslaagde en waardevolle bijdrage tot de kennis van de machtsverhoudingen en het functioneren van de instellingen in het graafschap Vlaanderen in de middeleeuwen.

Over ieder van de bestudeerde steden bestonden met betrekking tot de hier aangesneden problematiek een reeks afzonderlijke studies waarvan de auteur zelf voorbeelden geeft (voor Gent door M. Boone, voor Brugge door D. Van den Auweele, voor Ieper door P. Trio). Door de drie (stedelijke) Leden van Vlaanderen in eenzelfde studie te behandelen, maakt Van Leeuwen de vergelijking tussen de drie steden veel gemakkelijker. In de machtsstrijd tussen de landsheer en de stad, die de aanstelling en vernieuwing van de Wet (het stadsbestuur) is, komt Gent duidelijk naar voren als de meest rebelse stad. Ook Brugge is geen slaafse volger van wat door de vorst voorgeschreven of gewenst wordt. Ieper lijkt veel volgzamer te zijn, wat de auteur in verband brengt met de tanende macht van de stad vanaf de veertiende eeuw. De commissarissen voor de wetsvernieuwing, het al of niet aanstellen van steden- of herenkiezers speelden een rol in deze strijd.

Bijzonder interessant is de invalshoek waarvoor Van Leeuwen zich nu reeds als specialist terzake heeft opgeworpen: de rol van het ritueel bij bestuursdaden en hier meer bepaald bij de wetsvernieuwing. Essentieel zijn de in Vlaanderen steeds voorkomende elementen : de opening, de (geheime) stemming, de openbare proclamatie en tenslotte, de eedaflegging. Vanzelfsprekend werden deze rituelen begeleid door een aantal minder essentiële begeleidingselementen : een mis, klokgelui, aanwezigheid van de bevolking, al of niet met banieren, voor het stadhuis. Bij dit alles konden nog minder belang-

rijke elementen als vernederings- of onderwerpingsrituelen, acclamatie, maaltijden of feestelijkheden komen. Toch bleef het ritueel van de wetsvernieuwing in vergelijking met andere stedelijke rituelen zoals processies en Blijde Intredes van secundair belang.

Alhoewel de auteur de wetsvernieuwing bestudeert vanaf de vroegst beschikbare gegevens hierover, blijkt toch dat zij voor de periode vóór 1379 vooral gebruik maakt van privileges, ordonnanties en reglementen, terwijl het gamma van de bronnen en resultaten rijker lijkt voor de periode na die datum. Ongetwijfeld is dit te danken aan het feit dat zij hiervoor beroep kon doen op de resultaten van haar proefschrift waarin zij de periode van 1379 tot 1493 bestudeerde.

Vermeldenswaardig is de bijzonder geslaagde manier waarop de auteur zowel verhalende als diplomatieke (archivalische) bronnen gebruikt. Ook de indrukwekkende bibliografie mag niet onvermeld blijven. Toch missen wij enkele zeer belangrijke bronnenuitgaven : C. Wyffels (m.m.v. J. De Smet en A. Vandewalle), *De rekeningen van de stad Brugge (1280-1319)*, A. Van Werveke, *Gentse Stads- en Baljuwsrekeningen (1351-1364)*. Onder de werken missen wij : C. Wyffels, *Nieuwe gegevens betreffende een XIIIe eeuwse 'democratische' stedelijke opstand : de Brugse 'Moerlemaye' (1280-1281)*. Deze detailopmerkingen doen evenwel niets af aan de vele en grote kwaliteiten van het werk van mevr. Van Leeuwen.

Jacques Mertens

Jos KOLDEWEIJ, *Geloof en Geluk. Sieraad en devotie in middeleeuws Vlaanderen*. – Tielt en Arnhem: Lannoo en Terra, 2006. – 272 p.: ill.

Mensen hebben van in het prille begin hun lichaam en hun kledij getooid met allerlei sieraden: kettingen, hangers, sierspelden e.d. Dat geeft hen iets eigens wat ze onderscheidt van de anderen. Zo tonen ze hun rang, hun welstand, hun religieuze overtuiging of het horen bij een bepaalde groep. Of gewoon omdat ze het sieraad mooi vinden. Het zijn meestal kleine voorwerpen, dikwijls van weinig kostbaar materiaal vervaardigd en na een tijdje niet meer waardevol genoeg bevonden om nog langer bewaard te worden. Veel van deze middel-

eeuwse sieraden zijn enkel uit ikonografische bronnen bekend gebleven; andere insignes, o.m. pelgrimstekens, zijn de laatste jaren in groten getale aan het licht gekomen en blijken een onverhoopte rijke bron voor de cultuurgeschiedenis te zijn en meteen een belangrijke aanvulling op de geschreven bronnen.

Het zijn deze pelgrimstekens – en alles wat er in een breder cultuurhistorisch kader mee samenhangt – die het hoofdbestanddeel vormen van het hier besproken boek en van de bijhorende tentoonstelling “Geloof en Geluk” in het Gruuthusemuseum te Brugge¹. De loodtinnen bedevaartsinsignes die de pelgrims bij hun terugkeer op hun kledij vasthechten als bewijs en herinnering aan hun pelgrimstocht, zijn de laatste jaren meer en meer bekend geworden. Eeuwen geleden werden ze reeds afgebeeld op miniatuurranden in handschriften uit de Gent-Brugse school (einde 15de-begin 16de eeuw), en in de tweede helft van de vorige eeuw bestudeerd door dr. K. Köster. Het zijn echter archeologische opgravingen, en het gebruik van metaaldetectoren, die honderden authentieke pelgrimstekens te voorschijn hebben gebracht. Zo bracht het onderzoek in Zeeland – voornamelijk in het Verdronken Land van Zuid-Beveland – in tien jaar tijd meer dan 700 tekens aan het licht (cfr. het boek “Heiligen uit de modder. In Zeeland gevonden pelgrimstekens”, Zutphen, 1987). In het vroegere graafschap Vlaanderen zijn de bekendste vindplaatsen Brugge, Ieper, Raversijde en Sluis. De grote aantallen tekens op maar enkele plaatsen bewijzen dat heel veel dergelijke insignes in omloop zijn geweest, en dit in vele vormen en variaties. Het waren echte massaproducten waarvan de gietmallen trouwens niet moeilijk te maken waren.

Bij de kerken en kapellen waar de bedevaarders naar toe gingen, werden de pelgrimstekens en medailles, en later ook de bedevaartvaantjes, te koop aangeboden. De mensen hielden van bedevaarten, processies en kermessen waar het religieuze en het profane zich met elkaar vermengden; men vierde feest en ging terzelfdertijd “dienen”

---

1 Voor de tentoonstelling (22 september 2006–4 februari 2007) werd het Gruuthusemuseum nog maar eens leeggehaald. Na de tentoonstelling krijgt de vaste verzameling een nieuwe presentatie, hopelijk voor een lange tijd. En eveneens met de hoop dat men bij de aankleding rekening zal houden met de oude en recente (neogotische) toestand van het huis van Lodewijk van Gruuthuse, zonder ingrepen die het interieur geweld aandoen.

bij een heilige om zijn hulp af te smeken voor mens en dier. Dikwijls had een kerk meerdere heiligen bij wie men terecht kon. Soms heeft de verering maar een tijdelijk of plaatselijk karakter gehad; andere bedevaartplaatsen zijn eeuwenlang – tot op onze dagen – in trek gebleven.²

Er is ook de eenzame pelgrim die uit godsvrucht of wegens een opgelegde straf of om het avontuur de pelgrimsstaf opneemt en de (verre) reis onderneemt. In het boek komen uiteraard de drie grote middeleeuwse bedevaartplaatsen aan bod: Jeruzalem, Rome en Santiago de Compostela. En bij de heiligen is de hoofdpersoon natuurlijk de H. Jacobus, de heilige die wordt afgebeeld als een pelgrim naar zijn graf in Compostela.³

Toch waren ook kritische geluiden te horen over de pelgrimstochten, zoals er ook bedenkingen waren over de reliekenverering en de aflatenhandel. Zo kwamen er alternatieve geestelijke bedevaarten in eigen streek tot stand; kruiswegstaties en – in latere tijden – de Lourdesgrotten zijn in die geest opgezet.

Naast religieuze insignes zijn er ook talloze profane, soms erg erotisch getinte insignes waarvan echter maar weinig over herkomst, gebruik en copers bekend is.

Het boek “Geloof en Geluk” is geschreven door prof. dr. Jos Koldewij, die zich reeds jarenlang met de studie van de pelgrimstekens in de Nederlanden bezig houdt. Het boek bevat een schat aan wetenswaardigheden en aan dokumentatie- en illustratiemateriaal, vakkundig gerangschikt en beschreven. Terloops mogen we hier wel vermelden dat in het boek dikwijls verwezen wordt naar de publicaties over pelgrimstochten – meestal in *Biekorf* – van wijlen de voorzitter van ons Genootschap Antoon Viaene, door Koldewij een “zeer gewaardeerde Bruggeling” genoemd (p. 222).⁴

---

2 Zie o.m. W. GIRALDO, *Volksdevotie in West-Vlaanderen* (Brugge, 1989) en ID., *Duizend jaar mirakels in Vlaanderen* (Brugge, 1995).

3 Op 25 juli, feestdag van de H. Jacobus, in het jubeljaar 1999, woonden we in de stampvolle kathedraal van Santiago de Compostela de indrukwekkende misviering bij waarin o.m. de verbondenheid van Spanje met de H. Jacob tot uiting kwam. In zijn aanspraak tot de heilige vroeg koning Don Juan Carlos o.a. aan de patroon van Spanje dat hij hen zou sterken in hun trots van Spanjaarden te zijn (“En este día te pido, Señor Santiago, que nos confirmes en el orgullo de ser españoles”).

4 I.v.m. de biografie van A. Viaene wordt op p. 224 verwezen naar de bijdrage van L. Van Biervliet in A. VIAENE, *Vlaamse pelgrimstochten*, Brugge, 1982, p. VII-XI; van dezelfde auteur is het uitgebreide artikel over Viaene in het *Nationaal Biografisch Woordenboek*, X (1983), kol. 666-676.

Om te besluiten zouden we hier toch enkele opmerkingen willen neerschrijven die uiteraard niets afdoen aan de grote waarde van het boek.

P. 73. Is de (Limburgse ?) vierzijdige stok wel een pelgrimsstaf ? De stok lijkt alleszins niet aan de typische cilindrische pelgrimsstaf met knop(pen) bovenaan. Voor een wandelstok of -staf is een vierzijdige vorm toch niet zo gebruikelijk.

P. 85. Het grafbeeld van de in 1483 in Schotland vermoorde Anselm Adornes in de Brugse Jeruzalemkerk kwam tot stand nadat de details over zijn dood te Brugge waren bekend geworden; "op zijn rechterborststreek is de fatale verwonding aangegeven!". R. Van Belle heeft in *Biekorf* 84 (1984), p. 147-151, aangetoond dat op het ligbeeld niet de wonde en het afgebroken moordwapen zijn weergegeven, maar de afgebroken lansrust, een steun voor de lans.

P. 97. "In 1288 betaalde de stad Brugge een beeldhouwer voor het maken van een beeld van Jacobus voor de Sint-Donaaskerk. Hoe deze Sint Jacob eruitzag weten we niet, wellicht was hij vergelijkbaar met de laatdertiende-eeuwse eikenhouten apostelbeelden in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Damme." In de uitgave van C. Wyffels van de oudste Brugse stadsrekeningen luidt de tekst als volgt: "Item pro statua Jacobi Louchard, pendente in ecclesia beati Donatiani facienda. 50 s." Het is duidelijk dat hier geen sprake is van een beeld van de H. Jacobus. Het betreft de betaling door de stad Brugge van 50 sch. voor het maken van het beeld van Jacobus Louchard dat in Sint-Donaas hangt. (Of: Voor het beeld dat afkomstig was van Louchard?). Jacobus (Jackemon) Louchard behoorde tot de bekende bankiersfamilie Louchard uit Atrecht die o.m. aan Vlaamse steden – o.a. aan Brugge – geld leende.

P. 106. "Zo was de torenspits van de Sint-Jacobskerk te Brugge in de late middeleeuwen bezaaid met glanzend vergulde jakobsschelpen.", met verwijzing naar een artikel van H. Stalpaert die zelf steunde op een (verkeerd gedateerd 25 juli 1943) artikel van M. English (Dagklapper) in het *Parochieblad Brugge* van 25 juli 1948 waarin o.m. staat: "In de Middeleeuwen lag de hoge torenspits van onze Brugse St-Jacobskerk bezaaid met vergulde St-Jacobsschelpen." In werkelijkheid betaalde men in 1500 2-6 sch. gr. aan Michiel de Cueninc om de vier schelpen op de torenspits te vergulden.

P. 202, 204. I.v.m. het mirakelkruis in de O.-L.-Vrouwekerk te

Damme had men naar het deel “Damme” (*Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen* 5, 1971) en naar bijdragen in *Bieckorf* 1971 kunnen verwijzen.

P 206. Van het 15de-eeuwe pelgrimsteken van de H. Godelieve uit Gistel wordt een modern afgietsel (“origineel onbekend”) uit het Penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel afgebeeld. Een zeer gelijkend en volgens M. English (“Godelieve van Gistel”, 1944, p. 81, 126; afb. 20) het toen enig bekende oude exemplaar, was in het bezit van de bekende Brugse munt- en penningkundige A. Visart de Bocarmé.

Luc Devliegher

Johan BRAET, *Geschiedenis van de brouwerij De Leeuw in Aartrijke*. – Zedelgem: Gemeentebestuur, 2006. – 138 p.: ill.

Op 5-6 mei 2006 vond de plechtige en feestelijke opening plaats van de gerestaureerde brouwerij De Leeuw in Aartrijke. Het gebouw biedt onderdak aan de gemeentelijke archiefdienst en het administratief centrum voor de deelgemeente Aartrijke. Tevens zijn er vergaderzalen en polyvalente ruimtes, die ter beschikking staan van de plaatselijke sociaal-culturele verenigingen.

Naar aanleiding van de restauratie (2000-2005) en de ingebruikname heeft gemeentearchivaris-erfgoedzorger Johan Braet de geschiedenis neergeschreven van de dorpsbrouwerij. Het rijk geïllustreerde en fraai verzorgde boekje is uitgegeven door het Gemeentebestuur en verkrijgbaar bij de Dienst Archief (Engelstraat 7, 8211 Aartrijke - archief@zedelgem.be) of bij het Onthaal in het Gemeentehuis (Pater Amaat Vynckelein 1, 8210 Zedelgem) voor de prijs van 8 euro.

In een eerste voorwoord beschrijft schepen van Monumentenzorg Patrick Arnou de moeilijke en lange weg van het restauratiedossier. Uit zijn betoog blijkt het niet evident te zijn om in een kleinere gemeente als Zedelgem een dergelijke grootschalige en kostelijke restauratie te realiseren. In een tweede voorwoord wijst Miek Goossens, algemeen coördinator cel Monumenten en Landschappen West-Vlaanderen (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap) op de geslaagde herbestemming en het hergebruik van het industrieel bouwwerk.

En dan wordt met een heel breed palet en zeer gedetailleerd de geschiedenis van de brouwerij en van de verschillende brouwersfamilies geschetst op basis van de reeds bestaande – eerder schaarse – literatuur, maar vooral op basis van een origineel en minutieus bronnenonderzoek. Dit laatste geschiedde vooral in het gemeentearchief, het parochiearchief, het provinciaal archief, het archief van het kadaster, archieven van rechtbanken, notariële archieven, in kranten en vakbladen en in het oorlogsdagboek over 1914-1918 van Jules Depuydt. De draad van het verhaal zelf is er een van steeds terugkerende opgang, bloei en teloorgang van een ambachtelijk-industriële onderneming, en dit gepaard gaand met geregeld enige dramatiek.

In 1854 stichtte de Aartrijkse koster Louis Vandewalle nabij de huidige Engelstraat en Eernegemsestraat te Aartrijke de brouwerij De Leeuw. Hij verbouwde hiervoor grondig bestaande woningen en bijgebouwen, die hij aangekocht had. Reeds in 1862 verkocht hij – waarschijnlijk wegens een te hoge leningenlast – de brouwerij aan Henri Nevejan uit Esen. Deze herbouwde het complex in 1871 volledig en gaf het zijn huidige aanzien. Opnieuw lijkt de opzet op financiële klippen gestoten te zijn en nauwelijks negen jaar na de bouw moest Nevejan alles reeds terug verkopen. Jan Depuydt uit Lichtervelde was deze keer koper en installeerde er zijn zoon Henri en diens echtgenote Justine Decoster als brouwers. Onder invloed van de nieuwe ontwikkelingen en technische kennis werd de onderneming kort na de eeuwwisseling grondig gemoderniseerd. Tijdens de Eerste Wereldoorlog verslechterden de economische mogelijkheden: de bezetter legde onder meer het herbergbezoek aan banden, verzegelde de mouterij en nam uiteindelijk in 1916 de koperen brouwketels in beslag. Na de oorlog werd de brouwactiviteit niet meer hernomen. De familie Depuydt investeerde als een van de belangrijkste aandeelhouders in de coöperatieve Brugse brouwerij 'Brasserie du Lac' en hield in Aartrijke enkel nog een drankenopslagplaats en drankenhandel aan. Het gebouw De Leeuw werd in de mate van het mogelijke hersteld en onderhouden, maar geraakte toch stilaan meer en meer in verval. Op 3 oktober 1997 werd het gebouw als monument beschermd en op 23 april 1998 aangekocht door de Gemeente Zedelgem.

Bij het uittrekken van zijn verhaallijn ondervond de auteur grote moeilijkheden wegens de aanzienlijke lacunes in de bewaard gebleven

documenten. Hij moest wegens bronnentekorten dan ook regelmatig overgaan tot gissingen of hij kon zelfs soms de gebeurtenissen niet accuraat meer reconstrueren en moest zich dan noodgedwongen tot vage algemeenheden beperken. Bv. omdat het bedrijfsarchief volledig verloren is gegaan, komt men bijzonder weinig te weten over de economisch betekenis van de onderneming, over de bedrijfsorganisatie of over de werkprocessen. Aangezien ook de originele plannen er niet meer zijn, kan slechts gegist worden naar architect(en) en de uitwerking van de bouwprojecten en bouwcampagnes...

Heel veel aandacht besteedt de auteur aan de brouwers en hun familieleden of aan ontwikkelingen die eigenlijk minder met De Leeuw zelf te maken hebben. Soms lijkt hij zich daar zelfs wat in te vergalopperen en brengt uitputtende 'familiegeschiedenissen' van verre afstammelingen die strikt genomen buiten het verhaal staan. Wat heeft men er bv. aan te weten dat een van de kleindochters van Henri Nevejan bekendheid verwierf omdat zij meehielp Joodse kinderen te redden tijdens de Tweede Wereldoorlog (blz. 45)? Ook bv. de historiek over de Brugse brouwerij 'Brasserie du Lac' (vanaf blz. 83) heeft eigenlijk toch maar zeer onrechtstreeks te maken met het onderwerp van het boek, met name enkel in zoverre dat Evarist Depuydt er bestuursfuncties bekleedde en de familie er aandeelhouder was.

Toch doen deze laatste opmerkingen niet echt af aan de waarde van het boek. Het is heel vlot geschreven en lezenswaard, ook al omdat het geregeld dramatische en meeslepende passages bevat, waar ook de niet-specialist in brouwerij- of algemene dorpsgeschiedenis in geïnteresseerd kan zijn. Het boek brengt echt het brouwerijgebouw tot leven. Het geeft de bewaard gebleven en nu prachtige gerestaureerde stenen inhoud en kleur, en legt de geschiedenis ervan in het collectief dorpsgeheugen zo goed mogelijk vast.

Johan Vannieuwenhuysse

Ann VANROLLEGHEM, *Ieper à la Carte. De Ieperse vestingen in kaart gebracht*. – Ieper: Erfgoedcel, 2006. – 256 p.: ill.

Te Ieper aan de Menenpoort als bij valavond de Last Post wordt geblazen gaan je gedachten vooreerst naar de duizenden namen van gesneuvelden uit de Eerste Wereldoorlog en daarna, langsheen de bij de poort aansluitende resten van de eens zo prestigieuze Vaubanvestingen naar een duizendjarige geschiedenis van bouwen en afbreken van stadswallen als een gevolg van veroveringswaanzin. Van die geschiedenis schreef Ann Vanrolleghem een overzicht in haar boek *Ieper à la carte. De Ieperse vestingen in kaart gebracht*. Mooi en aantrekkelijk uitgegeven, voortreffelijk van vormgeving, in een evenwichtige afwisseling van tekst en bijzonder waardevol illustratiemateriaal. Een kijkboek – en daarmee spreken we niet denigrerend – waarin de moeilijke en doorgaans saaie materie van de cartografie toegankelijk en verhelderend wordt voorgesteld.

De auteur slaagt erin te beschrijven hoe samen met de ontwikkeling van Iepers territorium en de groeiende belangrijkheid van de stad de aanleg van een beschermende vestinggordel evolueerde. Bovenop het verhaal van de opeenvolgende fortificatielinies krijgen we in een menigte plannen een weergave van wat de stad aan structuren en constructies doorheen de tijden te bieden had.

De exacte loop van de aarden wal ten oosten van de Ieperlee uit het begin van de tiende eeuw, toen graaf Arnulf over Vlaanderen heerste, kan enkel bij benadering, voortgaande op de gegevens uit oude kronieken, worden gereconstrueerd. Zo ook de situatie van halverwege de 12de eeuw, toen de klassieke afbakening van de stad werd bereikt.

Het historiserende stadsplan van Guillaume du Tielt uit het begin van de 17de eeuw vertoont het beleg van Ieper in 1383 door de Gentenaars en de Engelsen. Tevergeefs liepen ze storm tegen de binnenvesten van de door de lakennijverheid toen nog rijke stad. Ieper gold naast Gent en Brugge als een van de “goede steden” of leden van Vlaanderen die het bestuur van het graafschap mee uitmaakten.

Merkwaardig op het plan van Guillaume du Tielt is de tracerings van “de uterste veste”, de omwalling van de voorstad uit 1302-1328 die naar aanleiding van het beleg van 1383 door de Ieperlingen zelf uit strategische redenen was afgebroken, samen met heel de voorstad,

waarvan het bruikbare materiaal binnen de poorten van de binnen-vesten was gesleept. Grote aandacht gaat op het plan en tevens in het commentaar van de auteur naar de verering van Onze-Lieve-Vrouw van Tuine, want aan haar bemiddeling werd het ontzet van de stad toegeschreven.

Op het moment dat Jean Thévelin in 1564 zijn indrukwekkende wandkaart van Ieper tekent is de wetenschappelijke aanpak van het kaartmaken al heel wat opgevoerd door de aanwending van de driehoeksmeting, een methode door Gemma Frisius te Leuven op punt gezet. Van belangrijke steden werd vaak, op verzoek van de magistraat, een plan vervaardigd ter promotie van de handel. Brugge en Ieper teerden toen enkel nog op hun verworven roem.

Bekende uitgevers van atlassen konden er niet onderuit het plan van Ieper in hun werk op te nemen. In de revue van grote namen komt vooreerst Ludovico Guicciardini met zijn stadsplannen en panorama's in zijn beschrijving van de Nederlanden van 1567 en 1581. Voor de tweede uitgave werd de plattegrond van Ieper uit het stedenboek van Braun en Hoogenberg ontleend. Guicciardini's "Description" werd later door Blaeu en Janssonius opnieuw ter beschikking gesteld. Voor deze laatste werkte Pieter van den Keere. Ieper prijkt op zijn best op de gravure van Vedastus du Plouich in de "Flandria Illustrata" van Antonius Sanderus (1641). Dit plan werd door Joan Blaeu en anderen in hun stedenboeken overgenomen. Verder nog het stadsprofiel van Merian (1559) en dat van Nicolaas Jansz Visscher (1660).

De Bourgondische stenen ringmuur van 1388, gebouwd onder impuls van Filips de Goede, bracht volgens onze auteur "Ieper aan de top van de stedelijke vestingbouwkunde in Vlaanderen". De constructie voldeed aan de eisen van het toen moderne veldgeschut. Herhaaldelijk aangepast tijdens het Habsburgse en Spaanse bewind, toen de neerstad of nieuwstad omwald werd, als antwoord op de dreiging van het opdringerige Frankrijk, zal de muur stand houden tot aan de definitieve inname van Ieper in 1678 door het leger van Lodewijk XIV. Als gevolg hiervan volgde de laatste maar niet de minst belangrijke fase in de fortificatiegeschiedenis van Ieper. De Franse koning wilde de stad tot een oninneembare vesting verbouwen en gaf bevel aan zijn gerenommeerde vestingarchitect Sébastien le Prestre, heer van Vauban (1638-1707), Ieper te omringen volgens het toen-

malig succesrijke gebastioneerde systeem. Uiteindelijk verdween de Bourgondisch-Spaanse omwalling in een keurslijf van bastions of bolwerken en vier hoornwerken. De aldus nieuw aangeklede stad wordt vertoond in de stadsplannen en profielen van Frederick De Wit, de familie Danckerts, Pierre Avelines, le seigneur de Beaulieu, Friederich Bernard Werner, Nicolas de Fer, Gaspard Baillieu, Eugène-Henri Frickx en Isaac Tirion, om maar de bijzonderste uitgevers te noemen.

Nadat Ieper ten gevolge van de Vrede van Utrecht door Frankrijk aan Oostenrijk was afgestaan, brak voor de vestingen van de stad een tijd van aftakeling aan. Keizer Jozef II en na hem de Franse invallers sloopten gedeeltelijk de wallen. Halverwege de 19de eeuw volgde de ontmanteling, met het oog op een mogelijke economische heropleving van de stad. Dit gebeurde in een periode van vernieuwde wetenschappelijke accuraatheid op het gebied van de kartering, waarvan het werk van o.a. Engel Van Eeckhout en P.C. Popp getuigt.

Aan de hand van de ontwikkeling van de stadsvestingen wordt ons in "Ieper à la Carte" een doorsnede van de algemene geschiedenis van de cartografie aangeboden. Meteen worden handig tussen de verscheidene hoofdstukken in, de bijzonderste vragen omtrent het maken en drukken van kaarten behandeld, zoals de evolutie van de druktechniek, de doeleinden van de kaartenmakers, de aanwending van de driehoeksmeting, de schaal, het inkleuren, de kenmerken van plattegrond, profiel en perspectief en de betekenis van de cartouche.

Zoals enkele andere steden heeft nu ook Ieper haar historische atlas. Ieperlingen en liefhebbers van cartografie zullen aan het boek van Ann Vanrolleghem veel genoeg beleven. Alhoewel wetenschappelijk verantwoord is het werk toegankelijk voor iedereen, en voor de prijs moet je het ook niet laten. De stad Ieper en haar erfgoedcel mogen trots zijn op hun verwezenlijking. Dat nog veel steden dit voorbeeld volgen.

Toch wagen we ons aan een paar opmerkingen. Was het boek in eerste instantie als wetenschappelijke vulgarisatie niet geschikt geacht voor de inlassing van een bibliografie en werd deze dan toch maar op een los blad meegegeven? Ook missen we, voor een grotere bruikbaarheid, een alfabetische index van de namen.

Jozef Bossu

ANN VERDONCK, LIESBETH DE WINTER, MARCEL SMETS, *Huib Hoste 1881-1957*. – Antwerpen: Vlaams Architectuurinstituut, 2005. – 272 p.: ill.

Ik heb architect Huib Hoste éénmaal ontmoet, in 1952 toen ik in het Gruuthusemuseum te Brugge de fotografische inventaris voor het *Archief en Centraal Laboratorium van de Belgische Musea* (ACL, nu *Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium*) aan het voorbereiden was. Hoste kwam er met zijn zoon-fotograaf Hans het stadsplan van Damme door J. Lobberecht (1660) fotograferen voor het VTB-boek over de Zwinstad dat onder zijn leiding in 1956, één jaar vóór zijn overlijden, zou verschijnen.

In 1972 publiceerde ir. arch. M. Smets zijn proefschrift “Huib Hoste, voorvechter van een vernieuwde architectuur” (cfr. deze *Handelingen*, 110, 1973, p. 203-204), de beste monografie over Hoste. Prof. Smets is nu één van de drie auteurs van een nieuw werk over de Brugs-Antwerpse architect, uitgegeven door het *Centrum Vlaamse Architectuurarchieven*, dat werkt onder de koepel van het *Vlaams Architectuurinstituut*. De kern van het boek bestaat uit een oeuvre-catalogus van zowel het uitgevoerde werk als van de ontwerpen die niet tot uitvoering zijn gekomen (p. 57-223, opgemaakt door A. Verdonck). Daaraan gaan drie bijdragen vooraf: een korte levensbeschrijving (p. 25-39, door A. Verdonck), de vooroorlogse jaren te Brugge (p. 41-48, door L. De Winter), Hoste en de moderne architectuur (p. 49-56, door M. Smets). De lijst met publicaties van Hoste – gebaseerd op het boek van Smets – telt niet minder dan 611 nrs. Voor de vooroorlogse artikels zou een controle nuttig zijn geweest teneinde onvolledige referenties en tekorten bij te werken. Zo heeft Hoste in het begin van zijn loopbaan, tijdens de periode 1905-1912, regelmatig meegewerkt aan onze *Annales de la Société d’Emulation de Bruges*; dit had ongetwijfeld te maken met de hervorming die C. Callewaert – omringd door verscheidene jonge wetenschappers – vanaf jg. 1905 in de *Annales* doorvoerde. Hoste schreef voornamelijk over onderwerpen op het gebied van historische bouwkunst. Terloops vermeldde hij – in *Annales* 55 (1905), blz. 352-353 – dat hij in opdracht van het Brusselse museum van het Jubelpark wrijfprenten van koperen grafplaten uit zes West-Vlaamse gemeenten had gemaakt. Ook in andere tijdschriften publiceerde hij architectuur-his-

torische bijdragen. Buiten de twee, in het hier besproken boek vermelde artikels in de *Revue de l'Art chrétien* 1906 en 1908, heeft de jonge Brugse architect reeds in 1905 twee bijdragen in dit gezaghebbende tijdschrift laten verschijnen. Aan het *Bulletijn der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent* heeft hij eveneens meegewerkt. Voor een goede kennis van het jeugdwerk van Hoste kan een volledige bibliografie van zijn archeologische geschriften ook haar nut hebben.

Ook de opgave van zijn waarschijnlijk laatste artikel, in 1958 postuum verschenen, toont aan dat de auteurs het stuk niet gezien of gelezen hebben. Inderdaad, de vermelding in het oudere boek van Smets luidt op p. 170 als volgt: “De Bouwkunst’ & ‘Stedebouw’, *West-Vlaanderen*, september 1957”. In het hier besproken boek heeft de tussentitel “Stedebouw” in Hostes artikel er zelfs toe geleid dat er nu ten onrechte twee bijdragen worden vermeld, de nrs. 607 en 610. In werkelijkheid heeft het artikel “De Bouwkunst” van Hoste niets met het tijdschrift *West-Vlaanderen* te maken; het staat op p. 360-373 in het boek “West-Vlaanderen” dat in 1958 o.l.v. Antoon Viaene door uitgeverij Meddens uit Brussel werd gepubliceerd.

Hostes Brugse jaren vóór de Eerste Wereldoorlog zijn een tijd van zoeken en proberen. Toen hij in 1902 de tekeningen maakte voor A. Duclos’ “L’art des façades à Bruges” – hij wordt op de titelbladzijde vermeld als “Hubert Hoste élève architecte” – dacht hij misschien wel op een loopbaan als architectuurhistoricus en architect van restauraties en van gebouwen in neogotiek¹ of in vrije, moderne gotiek in navolging van zijn Gentse leermeester Louis Cloquet. Daarop kunnen niet enkel de artikels in de *Revue de l'Art chrétien* en in de *Annales* van de Société d’Emulation wijzen, maar ook Brugse realisaties als Spiegelrei 11 (1905, betoelaagde neogotische verbouwing), het huis J. Ryelandt in de Filips de Goedelaan (1909), de Sint-Jozefkliniek (1909), Oost-Gistelhof 2 (1909, gesubsidieerde, archeologisch onderbouwde restauratie). In 1910 kwam hij in contact met de moderne Nederlandse bouwkunst en ging op bezoek bij o.m. H. Berlage en K. De Bazel; daar vond hij een nieuwe vormtaal.

1 In zijn artikel ‘L’architecture domestique à Ypres’, in: *Annales de la Société d’Emulation de Bruges*, 59 (1909), p. 5-17, gebaseerd op het werk van A. Heins, toont Hoste zich nog een overtuigde neogotieker waar hij schrijft over architect J. Coomans “qui dernièrement encore est parvenu à édifier une superbe rangée de maisons de style yprois, à la plaine de la gare” (p. 17).

Later schreef hij daarover: "Geen wonder dat mijn geneigdheid voor een moderne gotiek, die sedert lang verwaterd was, nu volledig in het niet zonk, evenals mijn zoeken naar een meer tijdeigen 'vormarchitectuur'".² Die invloed vindt men terug in zijn eigen woning en in die van zijn gebuur Joe English, uit 1911 (Canadastraat 3 en 5 te Sint-Michiels), en meer nog in het landhuis Daverlostraat 164 te Assebroek (1912).

Zijn verblijf in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog gaf H. Hoste alle gelegenheid om verder met de nieuwe architectuur aldaar kennis te maken, zoals o.a. ook blijkt uit de vele dagbladartikels die hij eraan wijdde.³ Het was dan ook een andere Hoste die na de oorlog naar Vlaanderen terugkeerde. De jaren '20 waren de belangrijkste in zijn architectenloopbaan, die zich vooral op de woonhuisbouw toespitste. Kenmerkend voor zijn nieuwe visie is de woonwijk te Zelzate (1921-1923). Bij het grote publiek is zijn bekendste werk uit die periode ongetwijfeld het woonhuis van dr. R. De Beir, Dumortierlaan 8 te Knokke (1924-1925).

In 1922 bouwde Hoste te Zonnebeke een nieuwe kerk op de plaats van de verwoeste abdijkerk die nog gedeeltelijk uit de 18de eeuw stamde. In tegenstelling met de toen in de frontstreek herbouwde kerken die meestal of kopieën waren van de verdwenen bedehuizen, of er toch sterk op geïnspireerd waren, heeft Hoste daar een gebouw opgetrokken met een ongewone betonnen kap als modern element. De rondbogige drielichten wijzen weliswaar op een zoeken naar vernieuwing, maar met prof. dr. K. Peeters zou ik toch geneigd zijn te zeggen: "Het gaat niet aan, die kerk het beginpunt van een nieuwe stijl te noemen".⁴ Enkele jaren later, in 1924-1925, bouwde Hoste de nieuwe kapel van de Sint-Jozefkliniek te Brugge, ditmaal in gotiek "van geen enkele eeuw" zoals hij het later zelf formuleerde.⁵

---

2 H. HOSTE, 'Evolutie naar de Moderne Architectuur', in: *Streven*, 10 (1957), p. 1062-1070 (hier p. 1064).

3 Toch liet de oude Vlaamse baksteenarchitectuur hem niet los, zoals een reeks artikels in *De Bouwwereld* uit 1917 getuigen.

4 K. PEETERS, 'Nieuwe kerken in West-Vlaanderen', in: *Kunst en Religie*, 42 (1960), p. 29-48 (hier p. 34). Hetzelfde artikel verscheen als 'Westvlaamse kerkbouw in een Nederlands vizier', in: *West-Vlaanderen*, 13 (1964), p. 17-35.

5 H. HOSTE, 'Evolutie...', p. 1068. De driebeukige kapel is volgens het hier gerecenseerde boek intact bewaard (p. 135). Het hoofdaltaar is nu echter weggestopt

Eigenaardig toch hoe, jaren later, ook de modernist Hoste de spitsboog niet kon loslaten: hij stond inderdaad positief tegenover de bombastische Sint-Niklaaskerk te Oostduinkerke (1952-1953) waar het stikt van de spitsbogen!⁶

Hoste heeft zich ook beziggehouden met enkele grote stedenbouwkundige ontwerpen. Voor Antwerpen-rechteroever maakte hij in 1935 met architect R. Braem een urbanisatieplan waarbij ongeveer de helft van de oude stad zou verdwijnen. Het zou nog erger geweest zijn dan de kaalslag die na de Tweede Wereldoorlog in de Scheldestad rond het Vleeshuis heeft plaats gevonden.

N.a.v. een prijsvraag uit 1937 ontwierp Hoste in 1938, samen met architect P. Michel, te Brugge een nieuwe laan – met bebouwing – tussen 't Zand en het station dat op de gemeente Sint-Michiels in aanbouw was; daarbij betrok hij de hele buurt in zijn urbanisatieplan wat o.m. de sloping van de Meersen inhield.⁷ Het Commisariaat-Generaal voor 's Lands Wederopbouw belastte in 1941 echter de architecten J. Lantsoght en J. Vandermoere met een nieuwe studie, met als resultaat o.a. een laan zonder woonhuizen. Alhoewel Hoste zijn eigen plan niet zag aanvaarden, was hij toch zo groothartig dat hij het concurrerende ontwerp met instemming begroette.⁸

Het is opvallend dat Hoste tijdens zijn laatste levensjaren terugkeerde naar zijn eerste liefde, de architectuurgeschiedenis. We vernoemden reeds het boek over Damme dat in 1956 onder zijn leiding verscheen. Daarnaast zijn er nog twee bijdragen in het tijdschrift *West-Vlaanderen*: over de Sint-Medarduskerk te Wervik (1953) en

---

achter een nieuwe wand en gordijnen en de twee zijaltaren zijn gedeeltelijk ontmanteld, dit alles om zg. het profane gebruik van de kapel niet te storen! Maar zo is, jammer genoeg, het hoofdaccnt van de kapel verdwenen. En had de kapel geen biechtstoelen?

- 6 H. HOSTE, 'De Bouwkunst', p. 368, waar hij schrijft dat de nieuwe kerk van Oostduinkerke, samen met enkele andere kerken "op de weg naar de ontvoogding" ligt. Zie o.m. ook M. ENGLISH, 'Kerkbouwkunst van nu in Westvlaanderen', in: *De Toerist*, 36 (1957), p. 265-271.
- 7 H. HOSTE, 'Brugge. Een gedeeltelijk urbanisatieplan', in: *Bouwkunst en Wederopbouw*, 1 (1941), p. 55-62.
- 8 H. HOSTE, 'Brugge en de urbanisten. III. Een Appreciatie', in: *Bouwkunst en Wederopbouw*, 1 (1941), p. 171-174. "Alles bij mekaar genomen, hebben wij er reden toe ons te verheugen met dit ontwerp: het is de belichaming van een merkwaardige omwenteling in de verouderde urbanistische winkel van ons land; het is een triomf van het nieuwe op het oude" (p. 174).

over het in 1914-1918 vernielde laatgotische doksaal in de Sint-Niklaaskerk te Diksmuide (1954). Ook zijn hierboven vermeld postuum artikel in het boek “West-Vlaanderen” over de bouwkunst in de 19de en de eerste helft 20ste eeuw hoort daar bij.

Huib Hoste is ongetwijfeld een belangrijke figuur in de Vlaamse architectuurwereld: begaafd en idealistisch, eigenzinnig en koppig, altijd bereid om zijn ideeën uiteenzetten en te verdedigen. “Mijn dynamisme is gevoed geweest door mijn godsdienstige en Vlaamse overtuiging en door mijn modernisme. Ik kan niet getuigen dat één daarvan mij veel opdrachten bijgebracht heeft... En toch mag ik getuigen dat ik een goed gevuld leven gehad heb en mijn overtuiging nooit geweld aangedaan heb...”. Met deze enkele zinnen besluit Huib Hoste zelf, in het jaar van zijn overlijden, een terugblik op zijn leven, neergeschreven in het tijdschrift *Streven*.⁹ Niemand zou het beter kunnen verwoorden.

Luc Devliegher

---

9 H. HOSTE, ‘Evolutie...’, p. 1070.

Kroniek

PERSONALIA

Huldiging J. Mertens. – Op 22 juni 2006 had in de Stedelijke Bibliotheek te Oostende de overhandiging plaats van de afl. 1-2 van onze *Handelingen*, jg. 143 (2006) aan dr. J. Mertens. Dit huldenummer werd samengesteld door bestuursleden van het Genootschap. De gevierde, die van 1976 tot 1985 redactiesecretaris was van ons tijdschrift, werd dit jaar 70.

Na een welkomstwoord door burgemeester J. Van de Castele, hield G. Asaert de Laudatio, waarna het de beurt was aan de huidige redactiesecretaris L. Vandamme om het huldenummer voor te stellen. Vervolgens overliep voorzitter L. Devliegher de rol die J. Mertens in het Genootschap heeft gespeeld. Een dankwoord van Mertens besloot het ernstige gedeelte waarna een receptie in het cafetaria de aanwezigen nog lange tijd samen hield.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Licentiaatsverhandelingen Geschiedenis betreffende het oude graafschap Vlaanderen en de provincies West- en Oost-Vlaanderen

Katholieke Universiteit Leuven (2005)

DE ZAEYTIJD Dries. *Het ontstaan van de Volksunie in Izegem (1958-1976): resultaat van 50 jaar Vlaams-nationalisme ?* (L.Vos)

DOCKX Ivan. *De heerlijkheid Itegem tijdens de Oostenrijkse periode (1713-1789)* (E. Van Ermen – E.Aerts)

MERVEILLIE Koen. *Nieuwkerke als industriële groeipool in de late middeleeuwen* (P. Trio)

PICEU Tim. *Oorloghe zonder stryd. Vrijbuitერიj en Staatse Contributieheffing in het Brugse Vrije (1584-1609)* (E. Van Ermen)

SANTY Olivier. *Militaire leveringen, logementen en prestaties in de stad Roeselare, 1648-1678* (E. Van Ermen)

SEYNHAEVE Brecht. *Crisis in Kortrijk op het einde van de 16de eeuw. Van Beeldenstorm tot Twaalfjarig bestand (1566-1609)* (E. Van Ermen)

SOENENS Eva. *Momentopname van de Opstand in de Nederlanden aan de hand van een resolutieboek van de Staten van Vlaanderen (22 november 1578-4 juni 1579)* (G. Janssens)

TERMOTE Dieter. *Het dagelijkse leven van de Belgische frontaalmoezeniers tijdens de Eerste Wereldoorlog* (P. Pasture)

TRAEN Alice. *Het volksonderwijs in het decanaat Oudenburg in de 17^e en 18^e eeuw* (E. Put)

TRASNEL Carmen. *Een straatje zonder einde. De lijfrentepolitiek van Diksmuide bekeken vanuit dubbel perspectief; stedelijke magistraat en houders (1403-1453)* (P. Trio)

NOVEMBER Simon. *Van Kortrijk tot Doornik: de politieke en militaire geschiedenis van het graafschap Vlaanderen in de veertiende eeuw* (E. Van Ermen)

Michel Cloet

Universiteit Gent (2005)

BALCAEN Aline. *Mortaliteitsstudie van een kleine stad: Waregem tijdens de tweede helft van de 19de - eerste helft van de 20ste eeuw.* (Isabelle Devos)

BRAEKEVELT Jonas. *Car ainsi nous plaist il estre fait. De ordonnances voor het graafschap Vlaanderen van Filips de Goede, hertog van Bourgondië (regeerperiode 1419-1438).* (Marc Boone)

CAPPELLE Charlotte. *Interstedelijke conflicten in de Bourgondische periode, casus Brugge-Sluis.* (Marc Boone)

CHRISTIAENS Dimitri. *Het graafschap Vlaanderen: een Europese topregio op het einde van de hoge middeleeuwen en in de late middeleeuwen. Een onderzoek naar de relatie tussen de steden en het hinterland: kern-periferie verhoudingen die wijzen op een vroeg kapitalistisch productiesysteem? Een studie in het kader van de Wereld-systeem analyse.* (Eric Vanhaute)

DE BONDT Nathalie. *De levensstandaard in Oost- en West-Vlaanderen in de achttiende eeuw op basis van antropometrische indicatoren.* (Isabelle Devos)

- DE MÛELENAERE Nel. *Van het Westelijk Front Geen Nieuws.* De Duitse en Britse regimentsgeschiedenis als herdenkingsmonument handdelend over de "rustige periode" in de Ieperboog. (Bruno De Wever)
- DE ROCK Jelle. *Het bestuur van de kasselrij Kortrijk in de Bourgondische periode (1387-1453).* (Jan Dumolyn)
- DESMET Matthias. *Het Sint-Amanscollege te Kortrijk (1879-1940): disciplinerings en sociaal beleid.* (Jan Art)
- DEWOLF Kirsten. *Analyse en situering van het verzet in de gemeenten Avelgem en Kluisbergen: 1940-1944.* (Bruno De Wever)
- GERMONPREZ Dagmar. *De Oudelandse Polder van Cadzand anno 1553. Eigendomsstructuren en landschapsreconstructie aan de hand van GIS.* (Erik Thoen)
- MAES Glenn. *Het bestuur in Blankenberge tijdens de Bourgondische periode (eerste helft vijftiende eeuw).* (Jan Dumolyn)
- RAPOYE Elke. *De contrareformatie te Kortrijk (1580-1646).* (René Vermeir)
- SMETS Sarah. *Het leven zoals het was: Canton. Reconstructie van het dagelijkse leven van de Oostendse Compagnie te Canton in China (1724-1732).* (Jan Parmentier)
- SMISSAERT Tijn. *"De opbouw van het nieuwe Oostende."* Oostende 1397-1489. (Jan Dumolyn)
- VANBEVEREN Hermien. *Geloof onder vuur? Sint-Sixtus: een abdij en haar bewoners tijdens de Eerste Wereldoorlog in onbezet België.* (Bruno De Wever)
- VANDENBOGAERDE Sebastiaan. En boven het gebulder der kanonnen... *Het dagelijkse leven in een plattelandsgemeente in het Duitse Etappengebied. Tiegem 1914-1918.* (Bruno De Wever)
- VANDENBROECKE Bram. *Brugse bruiden en bruidegoms. Het huwelijksgedrag te Brugge, 1860-1900.* (Isabelle Devos)
- VAN HASSEL Dieter. *Een Bereysde Bruggeling: de figuur Vincent Stochove, 1605-1679.* (Jan Parmentier)
- VAN LAERE Stéphane. *Kiezers, weest op uwe hoede! De politieke machtsstrijd in Kortrijk 1851-1864.* (Hilde Symoens)
- VANTHUYNE Elke. *Een eeuw sterfte in Torhout. Mortaliteitsstudie van een kleine stad (1846-1947).* (Isabelle Devos)
- VAN TOMME Annelies. 'Alser niet sekerder en is als de doodt ende niet onsekerder als der heure der selver...' *Uitvaartgebruiken in het Brugse Vrije tijdens de 18de eeuw. Casus Oedelem.* (Isabelle Devos)

VERCRUYSSSE Saartje. *Ongehuwde moeders in de regio Kortrijk, eind achttiende eeuw.* (Isabelle Devos)

VERMOTE Jochen. *De vesting Nieuwpoort doorheen kaarten en rekeningen: financiering van een vestingstad (17de-18de eeuw).* (Jan Parmentier)

WACKENIER Willem. *Alveringem tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het civiele en militaire leven in een dorp achter het IJzerfront.* (Bruno De Wever)

Lmc François

Het interieur in de middeleeuwse dorpskerk. – Het is algemeen bekend dat in middeleeuwse dorpskerken in de oude Nederlanden maar heel weinig kerkmeubilair uit de Middeleeuwen bewaard is gebleven. De oorzaken zijn velerlei. Enkele decennia na wat men gemeenzaam het einde van de Middeleeuwen noemt, het begin van de 16de eeuw, krijgt het oude interieur het erg te verduren door de Beeldenstorm en daarna door de veranderingen die de Reformatie doorvoert in de liturgie (altaar, beelden, orgel). Veel van wat gespaard was gebleven, moest nadien de plaats ruimen voor de barokke kunstvernieuwing als gevolg van de Contrareformatie. Branden en oorlogen zijn nooit ver weg en houten voorwerpen, die reeds vlugger verslijten dan stenen, zijn daar meestal het eerste slachtoffer van. De kunstsmaak verandert, er is voor nieuwe zaken geld nodig en dit kan gevonden worden door de verkoop van oude werken.

Van stadskerken, kathedralen en kloosterkerken is de middeleeuwse aankleding tamelijk goed bekend, o.m. door grote tentoonstellingen die in de laatste decennia in onze nabuurlanden plaats hadden. Maar in dorpskerken in afgelegen gebieden is dikwijls nog heel wat materiaal bewaard dat maar aan weinigen bekend is. Om dit aan een ruimer publiek kenbaar te maken, schreven twee docenten aan de Rijksuniversiteit van Groningen, J. Kroesen en R. Steensma, een tweetalig (Engels-Nederlands) boek “The interior of the medieval village church. Het middeleeuwse dorpskerkinterieur” (430 blz., 582 afb.; Peeters, Leuven, 2004) dat het onderwerp behandelt in West-Europa, van Scandinavië in het noorden tot Spanje en Italië in het zuiden.

Zoals de schrijvers in het "voorwoord" meedelen, vond hun boek zijn oorsprong in hun onderzoek naar de ikonografie van de romaanse doopvonten in kerken op het Zweedse eiland Gotland: ter plaatse zagen ze dat in de 92 kerken van het eiland heelwat van de oorspronkelijke kerkaankleding nog op hun oude plaats was bewaard. Zo groeide de belangstelling voor het oorspronkelijke interieur van de middeleeuwse plattelandskerken.

In het kort beschrijven de auteurs eerst de dorpskerk (types, onderdelen, evolutie) in zeven regio's van Europa, geïllustreerd met foto's en grondplannen. Vervolgens komt het decor aan de beurt, hoofdzakelijk de muurschilderingen. Daarna behandelen de hoofdstukken 3-17 het eigenlijke onderwerp, het kerkmeubilair. Telkens worden eerst de geschiedenis (ontstaan en evolutie), de types en de ikonografie uitvoerig behandeld, waarna kenmerkende voorbeelden worden besproken, dit met behulp van fraaie foto's die de auteurs zelf hebben gemaakt. Zo komen achtereenvolgens de onderdelen van het meubilair aan bod, van oost naar west, te beginnen met het koor: altaar (met antependium en ciborium, maar niet met het altaarkruis), altaarretabel, sacramentshuis, piscina, sedilia, koorgestoelte en leze-naar. Het koor wordt afgesloten door een wand, een hek of een doksaal; onder de triomf- of koorboog hangt het triomfkruis. In het schip staan de preekstoel, banken, het heilig graf, de doopvont, beelden en het orgel.

Verscheidene kerkmeubels werden reeds vroeger bestudeerd, hetzij één bepaald type (bijv. het altaar, door J. Braun; het doksaal in de Nederlanden, door J. Steppe), hetzij het geheel van het interieur (bijv. door A. Reinle)¹, maar dit boeiend cultuurhistorisch onderwerp werd nog niet eerder in zo'n brede context en zo aanschouwelijk – en in het Nederlands – voorgesteld en uitgelegd.

Het is opvallend – maar niet onverwacht – dat de oude Nederlanden maar zwak vertegenwoordigd zijn in het boek; oude altaren, koorbanken, preekstoelen of orgels zijn inderdaad in onze plattelandskerken nauwelijks nog te vinden. Daarentegen zijn er nog wat beelden en doopvonten bewaard, en het is daarom wel jammer dat bijv. de romaanse Doornikse vonten (exemplaren o.m. in de kerken te Lichtervelde, Noordpeene, Zedelgem, Zillebeke) die ook in

---

1 A. REINLE, *Die Ausstattung Deutscher Kirchen im Mittelalter*, Darmstadt, 1988.

Engeland voorkomen, geen plaatsje hebben gekregen naast bijv. de Gotlandse² en Bentheimer vonten. Maar ja, de auteurs schrijven zelf dat ze “op geen enkele manier de pretentie hebben volledig te zijn” en “dat de voorbeelden met vele andere aangevuld kunnen worden” (blz. 8).

Een categorie die niet aan bod komt, zijn de grafmonumenten (grafzerken en graftomben). Strikt genomen is dit geen kerkmeubilair, maar hun aanwezigheid in bijv. het koor van een dorpskerk of in een speciaal aangebouwde kapel (met eigen meubilair) kan wel mede beeldbepalend zijn voor het kerkinterieur.

Tot een ander onderdeel dat misschien niet had mogen ontbreken, behoren de, waarschijnlijk heel zeldzame kisten (voor oorkonden, boeken, e.d.) en kasten (voor gewaden).

In een tijd waarin meer en meer mensen minder vertrouwd zijn met kerkelijke liturgie en religieus erfgoed, is het nuttig en wenselijk dat de verantwoordelijken voor de zorg van dit patrimonium weten waarvoor ze staan. Een betere kennis komt de bewaring ten goede.

Luc Devliegher

Brangwyn reviewed. – In de reeks zomerevenementen die Brugge steevast op touw zet om het plaatselijk toerisme te bevorderen, was de tentoonstelling over leven en werk van de Britse kunstenaar Frank Brangwyn (Brugge 1867-Ditchling 1956) in het Groeningemuseum en het Arentshuis (1-7 tot 17-9-2006) een hoogvlieger. Zij was eerst in Leeds geopend en kwam vervolgens naar Brugge om nadien nog naar Swansea te verhuizen. *Frank Brangwyn* kwam tot stand naar aanleiding van de 50ste verjaardag van de dood van de kunstenaar en dankzij het enthousiasme en de inzet van de Britse kunsthistorica Libby Horner. Na een bezoek aan het Brangwynmuseum in Brugge in 1997, was zij zodanig overweldigd

---

2 In de Sint-Gilliskerk te Brugge is de 14de-eeuwse kuip van een doopvont uit Gotland bewaard gebleven (S. VANDENBERGHE, ‘Nieuwe gegevens omtrent de gotische doopvont van de Sint-Gilliskerk te Brugge’, in: *Jaarboek 1995-1996. Stad Brugge Stedelijke Musea*, blz. 255-261). Dit waarschijnlijk meest zuidelijke voorbeeld van een Gotlandse vont, kan via Hanzekooplui naar Brugge zijn gekomen.

en geïnspireerd dat zij Brangwyns werk ernstig begon te bestuderen en uiteindelijk doctoreerde op een proefschrift over *Sir Frank Brangwyn (1867-1956). Designs for Interiors, Architecture and the Decorative Arts* (University of London, 2002). De man sloeg letterlijk de hand aan alles en alles getuigt van zijn vaardigheid, creativiteit en mateloze energie. Hij hanteerde talloze technieken en toonde een ongelooflijk vakmanschap zowel in de schilderkunst, de waterverfkunst, de teken-, ets- en drukkunst. Hij had het voordeel te zijn opgegroeid met potlood, pen en schildersborstel, in het atelier voor architectuur en design van zijn vader William Curtis Brangwyn (1839-1907), eerst in Brugge van 1865 tot 1874 en daarna in Londen. Zijn vroegste jeugdindrukken in Vlaanderen zijn hem levenslang bijgebleven en hij koesterde een bijzondere liefde voor zijn geboortestad die hij vanaf 1927 mild met zijn kunstwerken heeft begiftigd. Zijn grafisch werk werd altijd door kunstminnaars en bibliofielen hooggeschat (Zie o.a. *Sotheran's Catalogue*, Spring 2000, nrs. 159-163 en *Marc Van De Wiele, Veilingcatalogus*, 6-7 okt. 2006, nrs. 11-35).

De rol van Brugge is merkwaardig in de revaluatiegeschiedenis van de kunstenaar. Van groot belang daarbij was het bestaan van een *Brangwynmuseum* dat echter de voorbije twintig jaar jammerlijk moest plaats ruimen voor andere collecties en tentoonstellingen. De fondscatalogus van 1937 vermeldt 445 nummers, waaronder twee tapijten en speciaal ontworpen meubelen voor de expositieruimte in het *Arentshuis*.

Van even groot belang was de inventaris die Dominique Maréchal in 1987 heeft opgesteld. Hij telde 37 schilderijen, 41 waterverfschilderijen, 87 tekeningen, 500 etsen, 315 houtsneden, 104 litho's plus enkele meubelen, tapijten en gleiswerk. De daarmee gepaard gaande tentoonstelling *Frank Brangwyn* (tentoonstellingscatalogus, Brugge, 1987) werd toen bezocht door de bekende Engelse architectuurhistoricus Gavin Stamp. Hij schreef over *Bruges remembers Frank Brangwyn* in *The Daily Telegraph*, 7 sept. 1987, waardoor de kunstenaar in eigen land opnieuw onder de aandacht werd gebracht. Nochtans had *The Royal Academy* in Londen in 1952 Brangwyn bijzonder vereerd door voor het eerst in de geschiedenis van de instelling een overzichtstentoonstelling te wijden aan een nog levend kunstenaar.

De huidige tentoonstelling in Brugge 2006 getuigde eens te meer van Brangwyns geniaal talent en hoe zijn ontwerpen voor toegepaste kunst hem in de rij plaatsen van de groten in de kunststromingen van *Arts and Crafts* in Engeland en van de *Jugendstil*, het *Art Nouveau* tot het *Modernisme* op het vasteland van West-Europa. In het algemeen verraadt Brangwyns werk invloeden van zijn leermeesters William Morris en Arthur Heygate Macmurdo maar ook van beroemde tijdgenoten als Frederick Leighton, Charles Rennie Mackintosh, William de Morgan, Henry van de Velde en Constant Meunier. Vele schilderijen zijn een weerslag van lange rondreizen bij de aanvang van zijn carrière, vooral in Noord-Afrikaanse landen en Turkije. Zij vertonen felle kleuren die beantwoorden aan de felheid van het bestaan en het exotisme die ook later in zijn muurschilderingen en textilia nog vertaald worden. Het doek met de *Zee in Marmara* uit 1888 bevat reeds alle kenmerken die zijn hele oeuvre typeren: krachtige tekening, vitaliteit, drama, religiositeit en sociale gevoeligheid. Overal spreekt gedrevenheid, een fors karakter, een uitzonderlijke werkkraft en handigheid. Brangwyns architectuurtekeningen zijn pareltjes in de grote traditie van de 19de-eeuwse Engelse kunst. De affiche met oude *Italiaanse vrouwen* uit 1909-1910 evenals de ets met *Gebombardeerde huizen in Arras* uit 1919 zijn documenten die door Brangwyns kunst met tragiek beladen, een unieke meerwaarde kregen. Zijn enorme diep ingewreten, donkere etsen die variëren van Romeinse bruggen, middeleeuwse kerken tot Victoriaanse spoorweghallen, zijn grandioos en bijna sacraal. Sommige doen aan Rembrandt en zelfs aan Piranesi denken. De gevoeligheid en dramatiek die in de etsen door lichtcontrasten is gerealiseerd, valt echter weg bij de gekleurde drukken. Feitelijk vormde de Brugse tentoonstelling (toevallig!) een waardige en verrassende 'case-study' in het perspectief van de tentoonstellingen over *Het huis Bing* en over de *Wiener Secession* in Brussel in het voorjaar 2006. Het 'Brangwynjaar' eindigt in oktober met een bijzondere tentoonstelling, een reeks voordrachten en verkoop van zijn werk in *The Jointure Studios*, Ditchling, Sussex, waar de kunstenaar bijna 40 jaar tot aan zijn dood heeft gewoond. De Londense galerij van *Rachel Moss en Liss Fine Art* die voor de verkoop instaan, zijn sinds de jaren 1960 verwoede verzamelaars van Brangwyn.

De verwachtingen voor de tentoonstelling in Brugge lagen onte-recht laag. Er werd niet de minste reclame gevoerd en de geïnteres-

seerde kunstliefhebber moest bij gebrek aan wegwijs en organisatie in de Stedelijke musea een grote inspanning leveren om de Brangwyntentoonstelling te ontdekken. Wie daarin slaagde, werd verrassend beloond, zowel door de kwaliteit als door de kwantiteit én de voorstelling van het oeuvre. De gedegen Engelse catalogus *Frank Brangwyn* op naam van Libby Horner en de *Arts and Crafts* specialist Gillian Naylor was voortijdig uitverkocht. Moge het onverhoopte succes nieuw leven bezorgen aan de Brugse Brangwyncollectie.

Lori van Biervliet

Pugin in Ramsgate. – De geschiedenis van de neogotiek in Vlaanderen kan niet geschreven worden zonder rekening te houden met de invloed van de Engelse bouwmeester Augustus Welby Northmore Pugin (1812-1852). Daarom vestigen wij de aandacht op *The Grange*, het huis dat Pugin voor zichzelf bouwde in 1844 in Ramsgate en dat tot in 1924 door zijn familie bewoond werd en thans in zijn oude glorie hersteld. De restauratie nam drie jaar in beslag en kwam tot stand dankzij *The Landmark Trust* met de steun van *The Heritage Lottery Fund*, *English Heritage*, verschillende andere ‘trusts’ en van milde weldoeners. *The Landmark Trust* bestaat veertig jaar en zet zich vooral in om kleine historische gebouwen van teloorgang te redden en in stand te houden door die te verhuren als exclusieve vakantieverblijven (www.landmarktrust.org.uk).

The Grange in Ramsgate is feitelijk een klein landhuis dat moest ruimte bieden aan Pugin’s kroostrijk gezin en atelier. Het is gelegen aan de West Cliff Road, naast *St Augustine’s Abbey Church* (vanaf 1845) waarvoor Pugin niet alleen de plannen ontwierp maar ook de bouw bekostigde, en tegenover *St Augustine’s Abbey* (1860), naar een ontwerp van zijn zoon Edward Pugin. Het imposante huis met massieve toren staat als een uitkijkpost over de wateren van het Kanaal dat Pugin in zijn jacht zo dikwijls heeft overgestoken om op het vasteland exploratie- en documentatietochten te ondernemen. Ramsgate betekende voor Pugin de woonplaats van zijn geliefde tante Rose Hill, waar hij zijn jeugdvakanties doorbracht en waar hij in 1841 werkte aan zijn beroemdste boek, *The True Principles of Pointed or Christian Architecture*. De aandacht voor Pugin en Ramsgate is vooral te dan-

ken aan *The Pugin Society*, opgericht in 1995 ten gevolge van de tentoonstelling *Pugin: A Gothic Passion* (V&A, London 1994), met het doel leven en werk van Pugin en zijn zonen Edward, Peter Paul en Cuthbert te bestuderen en tot het bewaren van het erfgoed bij te dragen (www.pugin-society.org.uk). Van 15 tot 17 september 2006 organiseerde *The Pugin Society* een *Grand Celebratory Weekend* ter gelegenheid van de plechtige openstelling van *The Grange*. Daarbij waren verschillende afstammelingen van Pugin te gast in de voorvaderlijke woonst, zoals Sarah Houle, een achter-achterkleindochter van Pugin en zijn derde vrouw Jane Knill evenals de aanverwante familie Neill Phillips, die nog steeds aan het hoofd staat van het voorvaderlijk bedrijf van *The Hardman Ateliers* in Birmingham. Onder de eminente genodigden was Alexandra Wedgwood die jarenlang 'keeper' was van de Pugin realisaties en archief in *The Houses of Parliament* in London. Zij is auteur van o.a. *A.W.N. Pugin and the Pugin Family, Catalogues of Architectural Drawings in the Victoria and Albert Museum* (London, 1985). Aanwezig was ook Margaret Belcher, professor Engelse Literatuur in Nieuw-Zeeland, die langs literair-historische weg de geschriften van Pugin ontdekte. Zij is uitgever van o.a. *The Collected Letters of A.W. Pugin* (2 dln., 2001 en 2003). Verder vermelden we Roderick O'Donnell, onderzoeksleider bij *National Heritage*, Rosemary Hill van wie in 2007 een biografie van Pugin verschijnt (Pinguin Books) en tenslotte professor Gavin Stamp, een autoriteit op het gebied van Victoriaanse architectuur.

L.v.B.

Oud-Nederlandse prenten en schilderijen uit Dresden in Brugge. – De donkere winterdagen werden in Brugge van begin december 2005 tot einde februari 2006 opgehelderd door de komst van een 60 tekeningen en een tiental paneelschilderingen uit de Nederlanden (1400-1530), nu bewaard in het Kupferstich-Kabinett en in de Gemäldegalerie Alte Meister in Dresden. Het zijn werken toegeschreven aan bekende Vlaamse Primitieven, hun atelier en hun navolgers. Interessant waren ook verscheidene ateliertekeningen of studiebladen d.w.z. tekeningen met motieven en details die de schilders maakten om ze eventueel later in hun schilderijen te verwerken.

Het topstuk van de tentoonstelling was ongetwijfeld de zilverstift-tekening (op wit gegrondeerd papier) door Jan van Eyck van (waarschijnlijk) kardinaal N. Albergati uit 1435. Deze tekening was het ontwerp voor van Eycks schilderij van Albergati (1438), bewaard in Wenen, en in 2002 in Brugge te bewonderen. De tekening van Jan van Eyck is op velerlei punten van uitzonderlijk belang. Het is voor eerst de enige bewaard gebleven tekening van de Brugse meester en meteen ook de enige van de ca. 600 15de-eeuwse tekeningen uit de Nederlanden waarvan de maker met zekerheid bekend is; in de andere gevallen gaat het immers om toeschrijvingen, waarvan maar weinige met grote zekerheid (bijv. P. Christus' "Man met valk" uit Frankfurt). Door de kleuraanduidingen op het portret zijn ook het handschrift en de taal van Jan van Eyck bewaard gebleven. Het is merkwaardig hoe de zilverstift met heel fijne lijnen een precisie in de detaillering bereikt die niet enkel het gelaat natuurgetrouw en levendig weergeeft, maar ook licht en schaduw laat spelen, zoals dit ook in het geschilderd portret van de kardinaal het geval is.

In de catalogus "Van Eyck tot Bosch. Oud-Nederlandse meesterwerken uit de Staatliche Kunstsammlungen Dresden" (208 blz.) staan verscheidene inleidende bijdragen die over het werk van Jan van Eyck handelen: over het uitvoerig technisch onderzoek van de tekening, over het kleine Maria-drieluik uit Dresden (niet in Brugge aanwezig), over problemen bij het onderzoek naar het oeuvre van Jan van Eyck (dit laatste door T. Borchert). In de grotere Duitse catalogus "Das Geheimnis des Jan van Eyck. Die frühen niederländischen Zeichnungen und Gemälde in Dresden" (264 blz.) van de tentoonstelling in Dresden zelf (in 2005), staat o.m. ook nog een bijdrage over het geheime (?) bindmiddel dat Jan van Eyck in zijn schilderijen gebruikte.

Luc Devliegheer

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Nieuwpoort. – In de Stadshalle te Nieuwpoort had van 14 juli tot 1 oktober de tentoonstelling "Nieuwpoort versterkte stad" plaats. Aan de hand van voornamelijk kaartmateriaal werd een beeld gebracht van

de stadsontwikkeling en van de opeenvolgende versterkingen waarmee de stad werd omgeven. De in 1163 door graaf Filips van de Elzas gestichte stad heeft een dambordvormig stratenpatroon met de marktplaats, de halle en de O.-L.-Vrouwekerk op de zuidkant. Het duurde echter tot het einde van de 14de eeuw eer er een echte stadsversterking met muren, torens, poorten en grachten gebouwd werd. Vanaf 1578 werden zes bastions aan de middeleeuwse sterkte toegevoegd. Na de verovering door de Spaanse troepen in 1583 werd de vesting verder uitgebouwd waarbij ook de sluizen ingezet werden om de omgeving van de stad onder water te kunnen zetten. In 1818-1822 werd de stadsversterking door de Nederlanders herwerkt. Uiteindelijk begon in 1861 e.v. de slooping van de sterkte.

In 1914-1918 heeft het “militaire” Nieuwpoort voor het laatst een rol gespeeld door het aanwenden van het sluizencomplex voor de overstroming van de IJzervlakte.

Van wol tot baksteen. – Tijdens de eerste eeuwen van de Duinenabdij te Koksijde – 12de-13de eeuw – heeft de wolhandel, o.m. met de Engelse cisterciënzerabdijen, een belangrijke rol gespeeld in het leven van de monniken en mede gezorgd voor de inkomsten om het grootse 13de-eeuwse bouwprogramma te financieren.

Aan dit weinig bestudeerd aspect uit de abdijschiedenis – met daarbij ook aandacht voor de inpolderingen en de schaapteelt in de kustvlakte – werd door het abdijsmuseum Ten Duinen een kleine tentoonstelling gewijd in de vroegere kapel van de abdijhoeve Ten Bogaerde (9/9-5/11/2006). De tentoonstelling, samengesteld door H. Van Royen, werkte voornamelijk met tekstpanelen waarvan de teksten ook afgedrukt zijn in de begeleidende brochure, wat een lovenswaardig initiatief mag worden genoemd.

150 jaar Georges Rodenbach en de Cercle Littéraire Excelsior Brugge. – De 150ste verjaardag van de geboorte van Georges Rodenbach (1885-1898) in 2005 werd in Vulaines-sur-Seine (Frankrijk) herdacht met een hulde aan deze Belgisch Franstalige schrijver, in het Musée départementale ‘*Stéphane Mallarmé*’, Pont de

Valvins. Rodenbach was regelmatig te gast te Valvins, het buitenverblijf van de Franse dichter Stéphane Mallarmé nabij Fontainebleau.

De tentoonstelling *Georges Rodenbach, ou La Légende de Bruges* (25/9-24/12/2005) leidde de bezoeker door het leven en de gevoelswereld van deze romancier, poëet en vriend van Mallarmé, en zijn roman *Bruges-la-Morte*. Voor de tentoonstelling in Vulaines-sur-Seine gaf de Openbare Bibliotheek Brugge een exemplaar van het boek : *Excelsior! 1883-1893* in bruikleen uit de bibliotheek van Achiel Van Acker.

Rodenbach, die te Parijs woonde, nodigde Mallarmé in 1890 uit voor een lezing bij de *Cercle Littéraire Excelsior* in het Hôtel du Sablon in de Noordzandstraat te Brugge. Hij gaf er op 15 februari een referaat over zijn vriend en schrijver Villiers de l'Isle-Adam. De *Cercle Littéraire Excelsior* werd te Brugge in 1883 opgericht en vierde haar 10-jarig jubileum in 1893 met de uitgave van een *Livre d'Or: Excelsior! 1883-1893*. Het album werd uitgegeven bij de Brugse Franstalige uitgeverij Popp, met frontispice van Flori Van Acker. Mallarmé heeft Brugge erin vereeuwigd met een sonnet *A ceux de l'Excelsior*. Rodenbach schreef er zijn gedicht *Nénuphar* in neer.

Georges Rodenbach is met *Bruges-la-Morte* beroemd geworden. Dit symbolistische werk, dat ooit vanwege onbegrip verguisd werd, heeft er uiteindelijk toe bijgedragen Brugge een nieuw toeristisch elan te geven. De belangstelling voor dit meesterwerk blijft actueel en universeel, getuige daarvan de romanvertalingen in het Duits, Russisch, Fins, Italiaans, Spaans en het Nederlands. Naar aanleiding van *150 jaar Georges Rodenbach* verscheen in 2005 een nieuwe Engelse vertaling door Mike Mitchell, uitgeven bij Dedalus te Sawtry (Engeland).

Leo Cuvelier

Veelvuldige Chineesche Gezichten. – In het Stadsarchief van Brugge liep van 8 september tot 22 oktober 2006 de tentoonstelling ‘Veelvuldige Chineesche Gezichten. China-belangstelling in Brugge in de 18de en 19de eeuw’. Aanleiding voor het opzetten van deze tentoonstelling was het thema van de Open Monumentendagen van dit jaar: ‘Import-Export’. Het ‘huis Sebrechts’ in de Beenhouwersstraat, dat door de stad Brugge gerestaureerd wordt, was een van de openge-

stelde monumenten. Daar waren nog onlangs enkele stroken Chinees behangpapier ontdekt. Ze getuigen van de opmerkelijke China-belangstelling die onder meer in Brugge in de 18de en 19de eeuw heerste. De in de 17de eeuw sterk ontwikkelde handel met het Oosten – niet alleen China – bracht de import mee van allerhande kostbaarheden en curiosa, waarmee de salons van de burgerij werden opgesmukt.

In Brugge waren verschillende firma's actief in de Chinahandel, waarvan die van Mary Anne van Outryve een opmerkelijk voorbeeld is. Hiervan is in het Stadsarchief het verkoopboek bewaard van de in 1728 via Oostende ingevoerde thee. Andere opmerkelijke archiefdocumenten, die in deze tentoonstelling in de kijker werden geplaatst, zijn de eveneens in het Stadsarchief bewaarde handelsboeken van Prosser en Porter en de handelscorrespondentie van nog andere in Brugge ingeweken Ierse families. Ook het 'Oosters Album' van Joseph van Huerne, bewaard in de Steinmetzverzameling van de stedelijke Musea, werd hier terecht onder de aadacht gebracht en in digitale vorm ontsloten. Een aantal prachtige voorwerpen in Chinees poselein, bewaard in de Musea Brugge of opgegraven op de site van het voormalige Jezuietencollege, vervulde de tentoonstelling.

Met de tentoonstelling 'Chineesche Gezichten' leverden het Stadsarchief, de Musea Brugge, Monumentenzorg Brugge en de Openbare Bibliotheek, in samenwerking met de Brugse Erfgoedcel, een nieuwe en erg geslaagde bijdrage tot het valoriseren van weinig bekende onderdelen van het stedelijk erfgoed. De kleine maar erg verzorgde en goed gestoffeerde begeleidende publicatie van het tentoonstellingsteam onder leiding van Jan D'hondt is er een blijvende getuigenis van.

André Vandewalle

Brugse almanakken in de kijker. – In de Openbare Bibliotheek Brugge liep van 27 oktober tot 9 december 2006 een tentoonstelling over Brugse almanakken: *Elke dag wijzer. Brugse almanakken van de 16de tot de 19de eeuw*. Deze expositie werd opgezet in samenhang met *Geloof en geluk*, de grote najaarstentoonstelling van de Brugse stedelijke musea. *Elke dag wijzer* toonde vooral de veelzijdige inhoud van almanakken (kalender, prognosticatie, adresboek, verhalen, munt-

boekje, tuinrubriek, enz.) en vroeg ook aandacht voor de de “consumptie”, de wijze waarop gebruikers met hun boekjes omgingen.

Deze tentoonstelling bracht vooral almanakken uit de collecties van de Openbare Bibliotheek, aangevuld met exemplaren uit het Rijksarchief Brugge en het Stadsarchief Brugge. Ook een reeks zeldzame almanakken samengesteld door de 16de-eeuwse Brugse geneesheer Cornelis Schuute, afkomstig uit de Universiteitsbibliotheek Gent, was er te zien. Een begeleidend boekje, rijk geïllustreerd, brengt bijdragen van Noël Geirnaert, Anja Gevaert, Pieter Mannaerts, Jeroen Salman en Ludo Vandamme, die ook het geheel coördineerde: *Elke dag wijzer. Brugse almanakken van de 16de tot de 19de eeuw* (Brugge : Openbare Bibliotheek, 2006; 5 euro).

De *Ovide moralisé* van Colard Mansion op het web. – Het laatste boek (1484) dat van de drukpers van de Brugse incunabelendrukker Colard Mansion rolde was een Franse vertaling en bewerking van een middeleeuwse, moraliserende omwerking van de bijzonder populaire *Metamorphoses* van de Romeinse auteur Ovidius. De omvang, de bijzonder bastarda-drukletter en vooral de vele houtsneden maken dit boek tot één van de mooiste incunabelen die in de Nederlanden werden gerealiseerd. De Openbare Bibliotheek Brugge bezit, op de collectie van de Parijse Bibliothèque nationale na, de grootste verzameling Mansiondrukken wereldwijd, met ondermeer een verlucht exemplaar van de *Ovide moralisé*. Dit exemplaar is vanaf 15 juni 2006 (publieksmoment in de Openbare Bibliotheek Brugge, met een opgemerkte lezing door prof. em. Willy Van Hoecke) digitaal toegankelijk op het web, via www.historischebronnenbrugge.be, een site die wordt gecoördineerd door de Erfgoedcel Brugge. Belangrijk is dat deze incunabel bij deze gelegenheid van uitgebreide registers werd voorzien en in een brede, boekhistorische context wordt gesitueerd. Daartoe verleenden onder meer hun medewerking : Jan Desoete, Nele Provoost, Willy Van Hoecke (KULeuven), Sabrina Vervacke (Université de Laval, Canada) en Annelies Vogels (KULeuven).

Ludo Vandamme

West-Vlaamse archieven verhuisd. – Op 5 mei l.l. vond de officiële opening plaats van het nieuwe gemeentelijk archiefgebouw in Zedelgem en op 21 mei van het stedelijk archief- en bibliotheekgebouw in Poperinge. In Zedelgem verhuisde het archief van de overvolle zolders van het gemeentehuis naar de fraai gerestaureerde brouwerij De Leeuw in de deelgemeente Aartrijke. In een volgens de modernste archivalische normen uitgeruste kelderverdieping van een compleet nieuw opgetrokken torengedebouw dat aansluit bij de oude brouwerij is ruimte voor 2.000 strekkende meter archief. In het gerestaureerde brouwerijgebouw zelf zijn de leeszaal, de burelen van het archiefpersoneel, een polyvalente ruimte, een vergaderzaaltje en een kantoor voor de wijkagent ingericht.

In Poperinge verhuisde het archief van de verouderde en veel te kleine infrastructuur naar de nieuwbouw ‘De Letterbeek’. De archiefdienst beschikt over een afzonderlijke vleugel van het gebouw met bureelruimte, twee leeszaaltjes en een goed uitgeruste bewaarplaats voor 1.300 strekkende meter archief.

Provinciale tentoonstelling ‘In goede banen? De Provincie West-Vlaanderen en het beheer van de buurtwegen, 1800-heden’.

– De wet van 10 april 1841 was bedoeld om het behoud, de goede toegankelijkheid en de bruikbaarheid van de buurtwegen te verzekeren. Om een correct beeld van de bestaande buurt- en voetwegen te verkrijgen werden zij onder toezicht van Henri Heuschling voor gans België en gemeente per gemeente in kaart gebracht. Deze grootse cartografische onderneming leverde voor West-Vlaanderen 241 ‘atlassen van de buurtwegen’ op.

De 241 kaartenboeken, bewaard in het Provinciaal Archief West-Vlaanderen, werden in de periode 2001-2003 gereinigd en gerestaureerd. Het afsluiten van het restauratie- en conserveringsproject vormt de aanleiding voor een tentoonstelling en een bijhorende publicatie, die reeds een eerste keer in 2005 plaats vond in het Cultuurhuis De Scharbiellie (De Panne) en nu van 23 oktober tot 3 december 2006 hernomen wordt in het Provinciaal Hof (Markt 3 te Brugge).

Buurtwegen hadden vroeger een grote economische en sociale betekenis: zij werden gebruikt om landbouw- en nijverheidsproducten te verplaatsen, en om de communicatie tussen soms afgelegen

wonende burgers mogelijk te maken. In het begin van de 19de eeuw waren het heel eenvoudige wegen, modderig in de winter en mul zanderig in de zomer. Zij waren drie kwart van het jaar vrij moeilijk te gebruiken. Vanaf het midden van de 19de eeuw werden eerst de buurtwegen van groot verkeer verhard, nadien de kleinere en soms zelfs de voetwegen.

De Provincie hield toezicht op de staat en het onderhoud, subsidieerde verbeteringswerken onder meer bij de opkomst van de fiets en de auto, en ijverde op nationaal en provinciaal vlak voor goede wet- en regelgeving ter zake. Verschillende kleinere buurtwegen zijn in de loop van de tijd verdwenen door feitelijke inname of door formeel juridische afschaffing. De Bestendige Deputatie is onder meer bevoegd om buurtwegen die klaarblijkelijk 30 jaar niet gebruikt worden, op te heffen.

Thans is er vrij veel aandacht voor de kleinere landelijke wegen: hun cultuurhistorische en ecologische betekenis wordt onderkend en gevaloriseerd, en zij krijgen een volwaardige plaats in het kader van recreatie, toerisme en veiliger mobiliteit. De tentoonstelling wil niet alleen de 'atlassen' onder de aandacht brengen, maar ook het belang van de buurtwegen en het aandeel van de Provincie bij de ontwikkeling ervan, zowel in het verleden als vandaag. Dit gebeurt aan de hand van archiefdocumenten, foto's, gebruiksvoorwerpen en kunstwerken.

Naar aanleiding van de tentoonstelling werd een rijk geïllustreerde catalogus (kostprijs 8 euro of 9,5 euro, portkosten inbegrepen) uitgegeven met diverse inleidende teksten en een beschrijving van alle geëxposeerde stukken.

Voor meer info over de tentoonstelling en de publicatie: Provinciale Archiefdienst West-Vlaanderen tel. 050/40 72 90 - fax 050/34 90 79 - e-mail archiefdienst@west-vlaanderen.be.

Algemene jaarvergadering van het Genootschap voor Geschiedenis (Stadsarchief Brugge, zaterdag 28 januari 2006). – Onder het vervangend voorzitterschap van hoofdarchivaris André Vandewalle vond de traditionele jaarvergadering plaats in de publiekszaal van het Stadsarchief Brugge. André Vandewalle verwelkomde de aanwezige leden en gaf een overzicht van de werking van het Genootschap in 2005.

Daarna volgde een inhoudelijke lezing met powerpoint-presentatie over recente opgravingen en archeologische vondsten in en om Brugge door Bieke Hillewaert (stadsarcheologe). De bijeenkomst werd afgesloten met een receptie. Tijdens de jaarvergadering kon het tijdschriftnummer 142 (2005) nr. 3-4 bekomen worden.

Johan Vannieuwenhuysse

Werkten mee aan deze jaargang

Jozef Bossu
Sint-Katarinastraat 55
8310 Assebroek Brugge

Koen Calis
Gapaertstraat 10
8000 Brugge

Michel Cloet
Bergstraat 111
3010 Kessel-Lo

Leo Cuvelier
Magdalenastraat 22/6
8200 Sint-Andries Brugge

Isabelle De Jaegere
Stedelijke Musea Kortrijk
Broelkaai 4
8500 Kortrijk

Luc Devliegheer
Ten Hove 17
8200 Sint-Michiels Brugge

Luc François
Chrysantenstraat 19
8400 Oostende

Filip Hooghe
Provenseweg 1A
8970 Poperinge

Dominique Marechal
Peter Benoitlaan 31
8200 Sint-Andries Brugge

Griet Maréchal
Visserij 11
9000 Gent

Jacques Mertens
L. Spilliaertstraat 83
8400 Oostende

Jos Monballyu
Koning Boudewijnstraat 156
8520 Kuurne

Octaaf Mus
Guido Gezelleplein 18
8900 Ieper

Kurt Priem
Grootseminarie
Potterierei 72
8000 Brugge

Nele Provoost
Weidestraat 124
8800 Roeselare

Paul Trio
Reigershof 6
8580 Avelgem

Marc Ryckaert
Vier Uitersten 17
8200 Sint-Andries Brugge

Lori van Biervliet
Sint-Annarei 11
8000 Brugge

Ludo Vandamme
Doornhut 28
8310 Sint-Kruis Brugge

Andries Van den Abeele
Wollestraat 13/1
8000 Brugge

André Vandewalle
Ter Zwanekerke 60
8200 Sint-Michiels Brugge

Paul Vandewalle
Prinses Stefanieplein 17 bus 7-2
8400 Oostende

Romain Van Eenoo
Asfilstraat 18
9031 Afsnee

Johan Vannieuwenhuysse
Weststraat 16
9971 Lembeke

ARTIKELS

Huldenummer Jacques Mertens

<i>Woord vooraf</i>	3
Griet Maréchal, <i>Jacques Mertens, een bio-bibliografie</i>	4-43
Michel Cloet, <i>De Gentse bisschop Antoon Triest elf maal op bezoek te Emelgem (1624-1655)</i>	44-63
Isabelle De Jaegere, <i>Een museum over de geschiedenis van Kortrijk</i>	64-73
Luc Devliegheer, <i>Pastorieën bouwen en verbouwen in de 18e eeuw</i>	74-145
Dominique Marechal, <i>Vergeten verleden in het Brugse Groeningemuseum. Sporen van de kunstenaars Bernard Bauwens, Rochus Serneels, Philippe Van Houtte en Henri Julien De Stoop, 18^e en 19^e eeuw</i>	146-163
Jos Monballyu, <i>Spiegelstraffen in het Brugse strafrecht in de eerste helft van de 16^e eeuw</i>	164-187
Octaaf Mus, <i>De situering van de Ieperse handelswijk in de 11^e, 12^e en 13^e eeuw</i>	188-197
Kurt Priem, <i>Het Sint-Donaaskapittel en de Duinenabdij: burenen op de Brugse Burg (1624-1649)</i>	198-207
Marc Ryckaert, <i>Brugge, Ieper en Oostende in de Thesaurus Philopoliticus van Daniël Meisner (Frankfurt, 1623-1632)</i>	208-225
Paul Trio, <i>De grote sterfte van 1438-39 in Ieper. Nieuwe inzichten op basis van een rekening van de O.L.V.-broederschap van Parijse scholieren</i>	226-245
Ludo Vandamme, <i>Een protestantse edelman en zijn geschilderd portret: Robert van Belle, heer van Schonewalle (ca. 1540-ca. 1572)</i>	246-275
Andries Van den Abeele, <i>Wonderen bij de Arme Claren Coletienen in Brugge, 16de-19de eeuw</i>	276-297
André Vandewalle, <i>Een triptiek met de wethouders van Brugge door Michiel Janssens, 1637</i>	298-307

Paul Vandewalle, <i>De prijsevolutie van de landbouwgrond in de kasselrij Sint-Winnoksbergen voor en na de crisis op het einde van de 16e eeuw</i>	308-323
Romain Van Eenoo, <i>Verlaging van de kiescijns en verkiezingen te Brugge, 1848</i>	324-357
Johan Vannieuwenhuysse, <i>Archivarissen en documentbeheerders in een veranderend Vlaams archievenlandschap. De sectie Archief en Hedendaags Documentbeheer van de VVBAD, 1998-2006</i>	358-389
* * *	
F. Hooghe, <i>De Cokerulle (1280-1285). Een conflict tussen Ieper en zijn hinterland over de lakennijverheid</i>	393-448
N. Provoost, <i>Profane devotie in een kleine stad in middeleeuws Vlaanderen. De Heilig Kruisprocessie te Veurne (1395-1550)</i>	449-523
K. Calis, <i>Octave Delepierre (1804-1879) in duplo. Op zoek naar een oud-bibliothecaris in een nieuwe bibliotheek</i>	524-554

BOEKBESPREKINGEN

J. Van Leeuwen, <i>De Vlaamse wetsvernieuwing. Een onderzoek naar de jaarlijkse keuze en aanstelling van het stadsbestuur in Gent, Brugge en Ieper in de Middeleeuwen</i> (J. Mertens)	555-556
J. Koldewey, <i>Geloof en Geluk. Sieraad en devotie in middeleeuws Vlaanderen</i> (L. Devliegher)	556-560
J. Braet, <i>Geschiedenis van de brouwerij De Leeuw in Aartrijke</i> (J. Vannieuwenhuysse)	560-562
A. Vanrolleghem, <i>Ieper à la Carte. De Ieperse vestingen in kaart gebracht</i> (J. Bossu)	563-565
A. Verdonck, L. De Winter en M. Smets, <i>Huib Hoste 1881-1957</i> (L. Devliegher)	566-570

KRONIEK

571-588

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

Correspondentieadres : Bossuytlaan 59, 8310 Brugge

Redactieadres : Doornhut 28, 8310 Brugge

Postrekening : 000-0107939-75 Genootschap voor Geschiedenis, Brugge.

www.gvgb.be

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. / Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen : LXXVII (1934) - CXV (1978).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, o.m. in een reeks «Vlaamse Historische Studies». Hierin worden teksten van hoog wetenschappelijk gehalte, over onderwerpen die een brede belangstelling wekken, voorgesteld in een eigentijdse stijl en vorm.

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks € 20. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20 % op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die voor zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

BESTUUR :

L. Devliegheer (voorzitter), L. Valcke (secretaris), M. Ryckaert (adjunct-secretaris), L. Monbaliu (penningmeester), L. Vandamme (redactiesecretaris), M. Cloet, I. De Jaegere, D. Marechal, G. Maréchal, J. Mertens, J. Monballyu, O. Mus, M. Nuyttens, K. Priem, P. Trio, A. Van den Abeele, C. Vandebroeke, M. Vandermaesen, A. Vandewalle, P. Vandewalle, R. Van Eenoo en J. Vannieuwenhuysse.

Met de steun van:

